

dCIDOB 100. 1983-2006: nous temps, noves mirades.

Presentació. 1983-2006: nous temps, noves mirades.
Narcís Serra

1983-2006 nous temps, noves mirades

Aquesta edició especial de la revista *DCIDOB* és el resultat d'una llarga trajectòria de més de 20 anys de l'únic mitjà escrit en català en el camp de les relacions internacionals. Aquesta publicació, membre de l'Associació de Publicacions Periòdiques en Català (APPEC), ha intentat reflectir, amb un caràcter divulgatiu i rigorós, les transformacions que el món ha sofert durant les darreres dues dècades. El seu número 100 també en vol ser partícip.

El sistema internacional ha evolucionat des de la bipolaritat característica dels temps de la Guerra Freda fins a un món de "comunitats de destí solapades", en paraules d'un dels més destacats analistes de la globalització, David Held. Des dels seus inicis l'any 1983, *DCIDOB* ha analitzat fenòmens com la desintegració de l'URSS, la construcció europea, el sistema de les Nacions Unides, l'emergència de noves potències mundials, els reptes de futur per a l'Amèrica Llatina o la interculturalitat. Recorrent sovint a l'edició de números monogràfics, el lligam entre els temes estudiats i les tasques realitzades a la Fundació han permès que aquesta publicació esdevingui un mecanisme d'interacció entre els diferents programes de recerca de la Fundació CIDOB.

El número 100 de la revista pretén ser un recull de l'evolució dels debats esdevinguts en els àmbits de recerca que ens són propis. Es recullen, així, articles sobre Amèrica Llatina, Europa, la Mediterrània, l'ex Unió Soviètica, Àsia, la cooperació al desenvolupament, les migracions internacionals, la interculturalitat, el desenvolupament sostenible i la seguretat internacional. La publicació compta també amb dues contribucions que repassen els canvis en el sistema internacional des de la Guerra Freda així com els processos polítics a l'Àfrica negra.

Amb aquest número de *DCIDOB*, com també amb tots els precedents, la Fundació CIDOB ha pretès posar a l'abast del públic no especialitzat una eina útil per aproximar-se a àrees temàtiques i geogràfiques sovint poc conegudes. Aquest objectiu és ara més necessari que mai. El món on vivim és més complex, més interdependent i més fràgil ambientalment avui que fa vint anys.

La nostra tasca com a centre de recerca i de creació d'opinió ha de ser dotar la societat de les eines necessàries per a la millor comprensió de la realitat internacional. La revista *DCIDOB* va néixer amb aquesta vocació i esperem que el número 100, *1983-2006: nous temps, noves mirades*, permeti oferir als lectors una anàlisi distesa i, alhora, profunda de temes de fervent actualitat.

Narcís Serra President de la Fundació CIDOB

dCIDOB 100. **1983-2006: nous temps, noves mirades.**

Bipolar, unipolar, multipolar. 1983-2006: els canvis més profunds des de l'inici de la Guerra Freda.
Xavier Batalla

Bipolar, unipolar, multipolar

1983-2006: els canvis més profunds des de l'inici de la Guerra Freda

Xavier Batalla Corresponsal diplomàtic de *La Vanguardia*

Quan Dean Acheson va publicar la seva autobiografia va escollir un títol grandiloqüent per explicar els seus dotze anys al Govern, entre aquests, quatre com a secretari d'Estat de Harry Truman. Va escriure *Present a la creació* per indicar que havia assistit a la fundació d'un nou món per part dels Estats Units després de la Segona Guerra Mundial. En realitat, Acheson no solament va ser-hi present, sinó que fou un dels *homes savis* de Washington que van donar forma a un ordre internacional multilateral que, amb l'ONU com a pedra angular, va legitimar el poder dels Estats Units a mig món.

DCIDOB va néixer quan el món era bipolar, encara que la bipolaritat ja era asimètrica. A Washington, el president Ronald Reagan havia obtingut el suport del Congrés a un pressupost de defensa rècord, el que va sentenciar l'última militarització de la política de contenció enfront de la Unió Soviètica, iniciada el 1947 i basada en les reflexions de George Kennan. I a Moscou, la mort de Leonid Brejnev, líder màxim soviètic, havia obert una etapa d'incertesa que desembocaria, entre la pressió externa i la desintegració interna, en la caiguda del mur de Berlín, el 1989, i en l'enfonsament de la Unió Soviètica, el 1991.

Els últims vint-i-cinc anys, el món ha conegut els canvis més profunds des de l'inici de la Guerra Freda, tant polítics com econòmics, socials i tecnològics. La desaparició de la Unió Soviètica va posar fi a la guerra civil europea del segle XX i va deixar els Estats Units com a única superpotència, fet que va canviar el món de dalt a baix; no van ser els atemptats de l'11 de setembre, tot i que aquests van ser interpretats per l'Administració Bush com l'oportunitat històrica per enllumenar un altre ordre internacional basat en quatre idees: la preservació del flamant ordre unipolar, la primacia de la força, l'exercici unilateral del poder i el dret a

desencadenar una guerra preventiva encara que l'amenaça no fos imminent.

A Àsia, durant aquests vint-i-cinc anys, s'ha generat l'esdeveniment econòmic de la nostra era: l'ascens de la Xina i l'Índia, les dues superpotències demogràfiques. A l'Orient Mitjà, el triomf de la revolució teocràtica de Khomeini, com també l'animadversió del conflicte palestino-israelià, ha donat pas al ressorgiment de l'islam polític i del terrorisme apocalíptic. La globalització s'ha accelerat amb decisives innovacions tecnològiques com internet i els ordinadors personals. I les migracions s'han mundialitzat amb les globalitzacions de l'economia, del transport i de la informació, les quals han empetitit el món.

El final de la bipolaritat

La dècada de 1980 fou decisiva. Els demòcrates nord-americans havien dominat les factories d'idees durant mig segle, des dels temps del president Franklin D. Roosevelt. Un factor determinant de l'hegemonia nord-americana al segle XX fou el seu model econòmic, una combinació de producció massiva i consum de masses, i una política exterior basada en allò que el liberalisme internacionalista va denominar *convergència harmònica*, advocada per les institucions multilaterals. Però aquesta *catedral ideològica* començà a trontollar els anys vuitanta.

Un nou tipus de conservadorisme va desplaçar el liberalisme en l'economia i la política nord-americanes. La situació va començar a canviar amb el president Reagan; amb els seus mandats va sorgir la primera generació dels *think tanks* (laboratoris d'idees) neoconservadors, que després serien el fonament de la política exterior de George W. Bush. El model *rooseveltia* es va

ressentir quan Reagan va inspirar un altre capitalista, el mil·lenarista, segons la definició de Walter Russell Mead, basat en el triomf de la tecnologia, la desregulació i l'esperit empresarial (Mead, 2004: 83-84). Com afirma John Ehrman, autor de *The Eighties: America in the Age of Reagan*, els vuitanta van ser una dècada perduda per al liberalisme demòcrata.

Històricament, la política exterior dels Estats Units pot ser interpretada de tres maneres diferents, encara que sovint han estat complementàries. La primera és aquella que veu els Estats Units com un actor moral; és a dir, com un Estat que es mou no en funció dels seus interessos nacionals, sinó per principis. Aquesta fou la visió del president demòcrata Woodrow Wilson. Una segona interpretació prefereix veure els Estats Units com un país expansionista. Aquesta visió és la que prefereix Noam Chomsky. I la tercera interpretació és la que pretén que Estats Units no sigui un estrany campió ètic en un món d'egoistes, ni un país amb una avarícia superior a la mitjana. Aquesta és la política exterior que els realistes voldrien que diluís l'idealisme *wilsonià*.

Reagan va interpretar la política exterior nord-americana de les tres maneres. En el seu primer mandat va actuar com un actor moral davant la Unió Soviètica, fet que va justificar la multiplicació de les despeses de defensa i va fer de la Guerra Freda un conflicte calent en economia i retòrica, segons l'estratègia dissenyada a la NSDD-32 (National Security Decisions Directive). A la perifèria, Reagan va tenir debilitat per les canoneres: des del suport als mujahidins que van vèncer els soviètics a l'Afganistan, fins al suport a la *contra* nicaragüenca o als rebels de Jonas Savimbi a Angola; des de la invasió de Grenada fins a l'escàndol Iran-*contra*, pel qual

Allò que ha succeït entre el 1983 i el 2006 suggereix que una de les grans qüestions estratègiques de principi del segle XXI és si, en un món que és global, hi ha dos Occidents, a diferència del que passava durant la Guerra Freda, quan hi havia tres móns i només un Occident integrat per Estats Units i Europa

Washington va finançar el moviment antisandinista amb la venda d'armes a l'Iran de Khomeini. I, finalment, Reagan també es va mostrar realista amb la firma d'un tractat amb els soviètics per a l'eliminació dels míssils d'abast mitjà a Europa.

La combinació d'aquestes tres visions de la política exterior nord-americana va desembocar en l'esfondrament de la Unió Soviètica. La interpretació ortodoxa, segons mantenen Michael E. Salla i Ralph Summy, insisteix en el fet que "la capitulació de la Unió Soviètica i la victòria de les forces de la democràcia i de la llibertat es van deure a la superioritat militar i al dinamisme de les seves idees i del seu sistema econòmic" (Salla, 1995: 3). Els republicans emfatitzen el paper que tingué Reagan; els demòcrates prefereixen subratllar la política de contenció de Truman, Kennedy, Johnson i Carter. En qualsevol cas, amb el final de la Guerra Freda, *DCIDOB* va explicar un món que va conèixer un moment unipolar.

La gran qüestió estratègica

Allò que ha succeït entre el 1983 i el 2006 suggereix que una de les grans qüestions estratègiques de principi del segle XXI és si, en un món que és global, hi ha dos Occidents, a diferència del que passava durant la Guerra Freda, quan hi havia tres móns i només un Occident integrat per Estats Units i Europa. La Unió Europea, que el 2007 complirà cinquanta anys, s'ha ampliat, i ha passat de nou a vint-i-cinc membres l'últim quart de segle. Però, el club comunitari està paralitzat des que francesos i holandesos van dir "no" al projecte de Constitució europea el 2005.

Europa té a l'oest Estats Units, que l'empeteix política i militarment; a l'extrem orient, la competitivitat xinesa agreuja els problemes de la seva economia i del seu Estat de benestar; a l'est, el dilema de què fer amb Rússia, que té la clau energètica; i al sud, els immigrants encrespen els ànims i alimenten un nou populisme que amenaça la integració continental. Europa, que vol canviar el món amb el seu model social i multilateralista, està sent canviada pel món. Hi ha inquietud per la desocupació i pel futur d'una societat que envelleix. I això es tradueix en un estat de malestar quan les elits avancen lentament cap a una reforma impopular.

El desafiament asiàtic

Durant les dècades de 1980 i 1990, la majoria dels països de l'est i sud d'Àsia, inclosos els dos gegants, van optar per l'economia de mercat, encara que sota la tutela de governs intervencionistes. El resultat ha estat un continent econòmicament emergent, tot i que dividit políticament i culturalment. Àsia conté la major democràcia del món, l'Índia, ara convertida en una potència en el sector dels serveis; un poderós règim comunista, la Xina, transformada en la fàbrica del món, i el Govern més estalinista, Corea del Nord, que ha confessat ser una potència nuclear.

La influència de la Xina no para de créixer, des de Corea del Nord fins al Pakistan i l'Iran. Japó es refugia sota el paraigua nord-americà. Rússia mou molts fils, com demostra a l'Iran. I la cinquena potència, l'Índia, és cortejada per la resta

En aquest escenari, els realistes es troben en la seva casa més moderna, que és l'Europa dels dos últims segles, quan el concepte de l'equilibri del poder va dominar les diplomàcies europees. A l'escaquer asiàtic de principi del segle XXI existeixen tres tipus d'actors: en primer lloc, les cinc grans potències –Estats Units, Xina, Japó, Rússia i Índia–; després, les potències mitjanes, que no poden imposar-se però sí inclinar la balança, com Pakistan (en bones relacions amb Beijing i Washington, però rival de Nova Delhi), Iran, Indonèsia, Corea del Sud i Vietnam; i, finalment, els peons, com Laos, Cambotja i Singapur.

Estats Units és el primer actor a Àsia, amb aliances (Japó i Corea del Sud) decisives. Però ja pateix una forta competència. La influència de la Xina no para de créixer, des de Corea del Nord fins al Pakistan i l'Iran. Japó es refugia sota el paraigua nord-americà. Rússia mou molts fils, com demostra a l'Iran. I la cinquena potència, l'Índia, és cortejada per la resta.

Àfrica, el continent perdut

A Àfrica, el final de la Guerra Freda, després de la retirada soviètica i cubana de mig continent, fou l'enterrament de l'"apartheid", l'oprobios règim racista sud-africà, l'origen del qual no va tenir cap relació amb la Guerra Freda, tot i que el seu desenvolupament no fou aliè, com tants altres conflictes regionals, a l'enfrontament est-oest. Però Àfrica ha continuat sent el continent perdut, víctima de la guerra, com a la República Democràtica del Congo (3,8 milions de morts des de 1997); de la neteja ètnica, com al genocidi de Rwanda, el 1994, i de les malalties, com la sida.

Aquesta concatenació d'esdeveniments negatius, des de Sierra Leone fins a Zimbabwe, va tornar a plantejar els últims vint-i-cinc anys la pregunta sobre el perquè dels mals que sacsegen l'únic continent que encara no s'ha globalitzat. Àfrica, convertida en un continent d'emigració, sembla ser un compendi de tots els mals. La primera generació de líders de l'Àfrica

independent la van formar idealistes i somniadors. Kwame Nkrumah, Patrice Lumumba i Julius Nyerere foren visionaris, però la seva generació fou oprimida per una onada de cops d'Estat. El coronel va enderrocar l'advocat, el sergent al capità, i així successivament. Àfrica té ara 29 dels 36 països més pobres del món, pateix una esperança de vida de 53 anys i més de 35 milions de persones tenen la sida.

Amèrica Llatina, del mercat al populisme

Amèrica Llatina, que no és emergent com Àsia, ni tan pobre com Àfrica, ni tan perillosa com l'Orient Mitjà, ha començat el segle XXI després de dos decennis d'experiments. Al segle XX, els llatinoamericans van intentar trobar la fórmula per redistribuir la riquesa a la regió més desigual del món. Els intents es van succeir amb la revolució mexicana i les reformes de Lázaro Cárdenas, Getulio Vargas a Brasil, el peronisme, la revolució boliviana de 1952, el castrisme, els militars reformistes peruans de 1968, el triomf electoral d'Allende i la revolució sandinista. Però, a final del segle XX, la caiguda del comunisme a Europa, el desencant amb el castrisme i la derrota electoral dels sandinistes van semblar posar fi als experiments.

No va ser així. El paisatge va canviar durant els anys noranta amb el mexicà Carlos Salinas de Gortari, el peruà Alberto Fujimori i l'argentí Carlos Menem, que van combregar amb el neoliberalisme. El temps, tanmateix, els va posar en el seu lloc: els tres van fer les Amèriques, però no les van canviar. Què explica, llavors, el neopopulisme d'Hugo Chávez a Veneçuela i d'Evo Morales a Bolívia? Les enormes desigualtats socials i la històrica marginació dels indígenes. Com afirma Carlos *Chacho* Álvarez, president de la Comissió de Representants Permanents de Mercosur, "després del fracàs estrepitosos de la classe dominant tradicional, no pot venir un líder moderat". Fins a la dècada de 1980, els dirigents llatinoamericans van optar per més Estat que mercat i després van preferir més mercat que Estat. A principi del segle XXI, el subcontinent gira cap a l'esquerra, algunes vegades socialdemòcrata i altres populista.

Orient Mitjà, l'islamisme

Orient Mitjà creia haver estat escenari de tota mena de conflictes. Des de la Segona Guerra Mundial, la regió havia conegut guerres d'independència, com la que va veure néixer Israel el 1948, quan es va obrir un enfrontament que, després del fracàs del procés de pau de la dècada de 1990, continua sent la clau de la crisi de l'Orient Mitjà. I la regió també havia presenciado arravataments imperials, com l'aventura de Suez, el 1956, moment en què britànics, francesos i israelians es van confabular contra el president egipci Gamal Abdel Nasser, que per a Londres i París va ser el primer Saddam Hussein.

Però des de la dècada dels vuitanta Orient Mitjà també ha estat escenari de guerres entre musulmans, com la lliurada per iraquians i iranians (1980-1988), i entre àrabs, com la invasió iraquiana de Kuwait que va desembocar en la Guerra del Golf. Orient Mitjà, doncs, creia haver-ho vist tot, però Estats Units va envair l'Iraq el 2003, i va iniciar així un conflicte de conseqüències imprevisibles en un escenari caracteritzat per la continuïtat del conflicte palestino-israelià, l'avanç de l'islam polític i el terrorisme apocalíptic d'Al Qaida.

Cada gran conflicte ha tancat a l'Orient Mitjà una era. Israel va canviar el mapa de la regió. La crisi de Suez va ser el cant del cigne de la Gran Bretanya imperial. La guerra de 1967, amb la victòria d'Israel, va dictar la ruïna del panarabisme laic. Afganistan va ser el Vietnam de la Unió Soviètica (1979-1989). I el conflicte del Golf (1990-1991), en què l'Administració de Bush pare va encapçalar una coalició internacional per expulsar Saddam Hussein de Kuwait, va trencar l'aliança d'islamistes moderats i radicals que, amb l'ajuda nord-americana, havia derrotat als soviètics a l'Afganistan. No és clar a quin escenari conduirà la guerra de l'Iraq, però si un dels objectius era la seguretat d'Israel, el gran beneficiat ha estat l'Iran, un enemic més gran de l'Estat hebreu.

Els desafiaments del segle XXI

Els desafiaments que a principi del segle XXI té plantejats la societat internacional no són exactament els mateixos que en els temps d'Acheson. Això és evident, sobretot en el cas del terrorisme. El que diferencia l'agressió japonesa a Pearl Harbor dels atemptats de l'11 de setembre és que l'atac no va procedir en el segon cas d'un Estat, sinó d'una organització difusa. Però entre l'escenari actual i el de 1945 també existeixen paral·lelismes. La qüestió és, aleshores, com posar ordre.

A l'acabament de la Segona Guerra Mundial, la preocupació de les grans potències era què fer després del col·lapse dels imperis i el sorgiment de nous i fràgils estats a Europa, Àsia i Àfrica. Però la Guerra Freda, amb l'enfrontament entre Estats Units i la Unió Soviètica, va arruïnar les ambicions de l'ONU i va congelar el desafiament, que ara s'ha convertit en una qüestió candent, des d'Àfrica fins a Àsia Central, passant especialment per Orient Mitjà.

La bretxa que separa els països rics dels països pobres mai no ha estat tan ampla com a principi del segle XXI. El 1820 la relació entre els ingressos dels cinc països més rics i els dels cinc més pobres era de tres a un; el 1913 va passar a ser d'onze a un, i el 1992 es va disparar fins a establir un abisme de 72 a un. És a dir, el món, pel que fa a la desigualtat, i segons l'informe sobre desenvolupament publicat per l'ONU el 1999, ha anat cada vegada pitjor durant els dos últims segles. Com es pot evitar, en aquestes circumstàncies, que mig món no s'enfonsi en la inestabilitat?

Els neoconservadors que van defensar la guerra de l'Iraq, a la qual van assenyalar com la segona etapa de l'anomenada guerra contra el terrorisme, consideren que Bill Clinton va

demonstrar que no tenia la més mínima idea de com Estats Units havia d'utilitzar el seu immens poder. Va ser l'etapa que el neoconservador Charles Krauthammer va batejar com el "moment unipolar" (Krauthammer, 1991). I després dels atemptats perpetrats per Al Qaida, la xarxa d'Ossama bin Laden, a Nova York, Washington i Pensilvània, els neoconservadors van decidir utilitzar l'immens poder d'Estats Units per prolongar el moment unipolar en una era unipolar. Així va actuar l'Administració Bush, instrumentalitzant l'idealisme wilsonià, ja que va abjurar del multilateralisme. En primer lloc, perquè a la guerra de l'Afganistan, malgrat la benedicció de l'ONU, va intervenir de manera unilateral, sense acceptar l'ajuda dels seus socis de l'OTAN. I, en segon lloc, perquè va envair l'Iraq unilateralment, sense l'aprovació del màxim organisme internacional.

L'Administració Bush ha pretès revolucionar el sistema heretat de la Guerra Freda. Però el resultat ha estat un desastre, entre d'altres coses perquè la guerra contra el terrorisme no s'ha convertit en cap principi organitzador del sistema internacional. I el programa per democratitzar l'Orient Mitjà, que va pretendre ser la justificació quan no es van trobar les armes de destrucció massiva que se li atribuïen a Saddam Hussein, és un fiasco.

Al segle XX, els Estats Units van intentar dues vegades crear un ordre internacional basat en els seus propis valors. Dean Acheson, un realista, va comprendre que no es podia assolir la pau només mitjançant la força, per la qual cosa el principi fonamental de la democràcia nord-americana —la superioritat de la llei sobre el poder arbitrari— va ser projectat sobre l'escenari global. Acheson també va recórrer a la força i va actuar unilateralment, però primer va confiar en el multilateralisme. L'Administració Bush ha fet el contrari: la seva vocació ha estat unilateralista, i només ha estat multilateralista quan, com a l'Afganistan i a l'Iraq, va comprovar que el món li venia gran.

Bush ha utilitzat l'11 de setembre per trencar l'estatu quo, com si volgués ser present en la destrucció d'un ordre internacional. Però el resultat ha estat un fracàs. I l'unilateralisme ha estat desacreditat en un món més interdependent que mai. Henry Kissinger, l'antimodel realista dels neoconservadors, va escriure abans de l'11 de setembre: "En les relacions entre estats, el nou ordre del segle XXI s'assemblarà més al sistema d'estats europeus del segle XVIII i XIX (...). Hi haurà almenys sis grans potències: Estats Units, Europa, Xina, Japó, Rússia i probablement Índia" (Kissinger, 1996: 16). Els propers anys, *DCIDOB* analitzarà un món multipolar. ●

Referències bibliogràfiques

- KISSINGER, Henry. *Diplomacia*. Barcelona: Ediciones B, 1996.
- KRAUTHAMMER, Charles. "The Unipolar Movement". *Foreign Affairs* (1990-1991).
- MEAD, Walter Russell. *Power, Terror, Peace, and War. America's Grand Strategy in a World at Risk*. Nova York: Alfred A. Knopf, 2004.
- SALLA, Michael E. i SUMMY, Ralph. *Why the Cold War Ended: A Range of Interpretations*. Westport (CT): Greenwood Press, 1995.

dCIDOB 100.
1983-2006: nous temps, noves mirades.

Fracàs modern a l'Àfrica negra. Tradició i Estat els anys de la globalització.
Ferran Iniesta

Fracàs modern a l'Àfrica negra

Tradició i Estat els anys de la globalització

Ferran Iniesta Facultat de Geografia i Història. Universitat de Barcelona

Quan Immanuel Wallerstein va escriure *Les independències africanes* (1961), va sorprendre molt els seus lectors, perquè mai no l'havien vist tractar tan positivament un procés històric. Enlloc de preveure una represa del control africà per vies neocolonials, l'historiador del món modern va considerar que l'arribada dels estats africans al panorama internacional obria les portes a una situació carregada de promeses. Amb prou feines un capficat René Dumont –*Àfrica negra ha començat malament* (1961)– va tenir el coratge intel·lectual de dir que aquelles independències començaven malament, almenys des d'un punt de vista d'estricta economia de mercat. Els crítics de l'època, com Basil Davidson, van saludar la descolonització d'Àfrica i van confiar que aquest continent seria una peça clau en la reestructuració de l'ordre mundial. Avui això ens pot sorprendre, però per a molts, els anys seixanta del passat segle, Àfrica naixia a la llibertat plena de projectes i esperances, i no sols per a si mateixa sinó per al món.

Tot i que la dècada dels setanta va ser la dels cops militars, la de la primera crisi del petroli (1973) i la de les primeres grans sequeres a Etiòpia, la potència dels discursos dels dirigents de la independència encara seguia present als mitjans de comunicació occidentals, i els endarreriments en pagar el deute es van considerar conjunturals. Enmig d'una dura confrontació política entre els dos grans blocs, el posicionament dels líders africans a l'Organització per a la Unitat Africana (OUA) i a l'ONU tenia ressò mediàtic: els Senghor, Houphout Boigny o Mobutu en el sector moderat o prooccidental, i els Ratsiraka, Nyerere o Machel al camp radical o antiimperialista, eren seguits atentament a la premsa escrita o televisada. En una Àfrica negra on els problemes s'acumulaven, l'oposició dels dos models de desenvolupament permetia atribuir la responsabilitat dels fracassos a les pressions i manobres de l'altre bàndol: el recurs a l'enemic exterior creïa al mateix ritme que els problemes africans.

A principi dels anys vuitanta, just quan el *DCIDOB* començava la seva marxa, va aparèixer una obra –*La Geografia de la Societat Humana* (dirigida per Enric Lluch)– que ja es va trobar amb la paradoxa d'una Àfrica negra, aparentment dividida pels seus discursos i adscripcions internacionals, però situada en el camp de la perifèria subdesenvolupada capitalista, amb la sola excepció de la Sud-àfrica de l'apartheid. Efectivament, les armes podien venir de Moscou o París, però els préstecs eren del Banc Mundial (BM), encara que el sol·licitant fos el règim marxista del FRELIMO, a Moçambic. La feblesa econòmica del bloc socialista, que es feia cada cop més palesa, no sols va forçar una progressiva reculada soviètica al sud del Sàhara, sinó que va dur a la desintegració del Pacte de Varsòvia i a la liquidació d'una URSS que ni la *glasnost gorbaxoviana* havia pogut apuntalar. En aquest context, el deute internacional dels estats de l'Àfrica negra va aparèixer en tota la seva dimensió i la paràlisi general de les seves administracions va començar a ser denunciada per crítics i experts conservadors i d'esquerres. El desenvolupament modern a l'Àfrica havia fracassat, tant en la variant socialista com en la liberal, ben abans del replegament definitiu de la Unió Soviètica.

Buscant el miracle democràtic

Tot i que el BM ja havia arribat a acords amb estats socialitzants –Ghana, Madagascar– a mitjan anys vuitanta, va ser a començament de la dècada següent quan el model de “menys Estat, més liberalisme” es va generalitzar. Desapareguda l'URSS i els seus aliats, incorporada la França de Mitterrand a l'exigència de democràcia a canvi d'ajuda econòmica –Conferència de La Baule– i amb el retorn dels Estats Units de Bush pare a la política subsahariana, naixia la nova fase que el mateix president nord-americà va definir, el 1991, com el

“Nou Ordre Mundial”. Les dues condicions per rebre ajuda eren l'establiment de mecanismes multipartidistes i una reducció sensible dels efectius funcionaris. Els noranta havien de ser els anys de la democràcia africana i el preludi d'un desenvolupament que els blocs no havien reeixit.

A la recerca de la panacea democràtica, d'un ordre institucional que fos la palanca definitiva de l'arrencada de l'economia d'Àfrica, el primer Bush, acabada la guerra del Golf, va voler fer una demostració allisonadora del Nou Ordre tutelat pels Estats Units: les tropes nord-americanes van desembarcar a Somàlia, país sense recursos materials, però submergit en el caos i on es podia demostrar les virtuts de la nova política mundial. Molts poden recordar el desembarcament de les tropes de la Navy, televisades sota potents focus lluminosos, però ningú no els va veure marxar, dos anys més tard, sense haver estat capaços d'obtenir un Govern de coalició ni de controlar tan sols la capital, la devastada Mogadiscio. Per això, quan el 1994, Rwanda s'ensorrava en el caos d'un nacionalisme modern de coartada ètnica, els països occidentals van evitar empantanar-se com a les platges somalis; si França va actuar protegint la retirada hutu, va ser més pels seus interessos diplomàtics i de venda d'armes que per raons humanitàries constatables. En només cinc anys, els límits del nou ordre s'havien evidenciat a Mogadiscio i Kigali, sense que a d'altres estats els progressos fossin notoris.

Cal parlar, sens dubte, de les excepcions positives, com Benín, Madagascar, Nigèria i Malí, on hi va haver una millora parlamentària sensible, amb presidents electes sense manipulacions destacables. Tanmateix, la majoria de canvis democràtics van ser simples operacions de maquillatge, com a Togo, Gabon, Angola o el Txad, per no parlar de tots aquells estats que, afeblits per les exigències del BM, van entrar en veritables processos de desintegració: Libèria o Sierra Leone van afegir-se als desastres somali i rwandès, i van acompanyar durant anys les guerres endèmiques del Sudan o Angola. Com a culminació de tots aquests fracassos, el Congo-Zaire de Mobutu no solament no va deixar pas a la democràcia formal, sinó que va entrar en una espantosa guerra amb milions de morts: encara avui –amb un Joseph Kabila escollit president a les urnes– el Congo viu en la inestabilitat d'una fràgil dictadura “democràtica” imposada internacionalment.

No deixa de ser preocupant que, des del segle XV, l'expansió occidental pel món hagi tingut un estímul de primer ordre en les delícies de la bona taula; l'arribada de pebre asiàtic i de sucre americà ha estat un important motor del desenvolupament europeu i de l'empobriment dels altres pobles, i al servei d'aquests objectius –entre d'altres– han crescut les indústries militars i la recerca tecnològica. Els darrers anys del proppassat segle no han estat marcats pels malmesos monocultius colonials com el cacau ghanès o el te ugandès, però sí per la penetració creixent de les petrolieres a tota la costa atlàntica d'Àfrica –Nigèria, Guinea Equatorial i Angola, sobretot– i per la depredació salvatge de diamants –Sierra Leone, Angola– o del coltan¹ –Congo Democràtic– tan indispensable per a les indústries de telefonia occidentals. L'afebliment estatal predicat pel BM ha ajudat a desencadenar guerres sagnants que han

proporcionat els millors beneficis a honorables fabricants d'armes i laboriosos industrials de les societats civilitzades.

La condicionalitat democràtica –ajuda del Nord a canvi de democratització política– amb què es va inaugurar aquell dissortat decenni africà, va ser transmutada als pocs anys en un veritable llistat de normes per provar que un Estat responia a les exigències de la “*Good Governance*”, del suposat bon govern que a tota regió i cultura hauria d'imperar, presidint la vida de la societat. De fet, a la fi del segle XX i a començament d'aquest, pocs són els estats que compleixen aquestes normes, però després de l'experiència de guerra i catàstrofe generada per la política antiestat del BM, aquesta institució ha posat sordina a les seves denúncies i prefereix les dictadures que el paradís capitalista-àcrata predicat per l'Escola d'Economia de Chicago (amb el ja desaparegut Milton Freedman). Fins i tot, els especialistes en societats africanes que sovint havien criticat l'Estat postcolonial –Bayard– van acabar fent una defensa raonada de l'Estat, encara que fos corrupte i escassament intervencionista.

Els vents del nou segle

Molts països africans no surten a les cròniques informatives occidentals, i això significa que gran part d'Àfrica funciona amb certa normalitat, encara que a nivells de pobresa relativa. D'altres, en aquest canvi de mil·lenni, s'han afegit al grup dels estats anònims, fet que suposa el millor indicador dels seus acceptables equilibris socials. L'exemple somali seria il·lustratiu d'aquesta realitat mediàtica: ho sabem tot de “Somàlia”, del seu

Parlament muntat artificialment a Etiòpia i del seu Govern de coalició a Kenya forçat directament per països donants, i sabem que Mogadiscio i el sud del país, que suposadament estan sota el control “legítim” d’aquesta “Somàlia” –que compte amb el suport dels Estats Units i l’exèrcit etiop–, han estat un caos i només els islamistes havien arribat a posar un cert ordre; curiosament, dels dos estats que es van proclamar independents a mitjan anys noranta –Punt al centre i Somaliland al nord– i que fa deu anys que funcionen combinant eleccions i estructures assembleàries clàniques, d’aquestes “somàlies” el món civilitzat no en sap res. Probablement, el millor que li pot passar a un país africà, reconegut o no per l’anomenada “comunitat internacional”, és no sortir a les notícies de la premsa.

I no és únicament una majoria africana la que roman en l’anonimat, sinó que queden també marginats dels mitjans de comunicació del Nord molts dels projectes oficials que poden semblar constructius. Pocs són els europeus o nord-americans que saben que l’any 2000, l’antiga OUA va desaparèixer per donar pas a la UA o Unió Africana, probablement com a expressió de la voluntat de deixar enrere una història molt marcada pels enfrontaments entre estats dits progressistes i estats titllats de moderats, però també per buscar un organisme poc burocràtic i menys onerosos per a les tresorereries estatals. Tampoc no s’ha sabut gaire res dels plans de desenvolupament continental propugnats per Senegal i Sud-àfrica que van sintetitzar-se en el NEPAD (*New Partnership for Africa’s Development*), adoptat per la UA (2002) i que és el programa marc que té suport a les cancelleries occidentals i al mateix BM. D’Àfrica continua sense arribar res que no sigui trist i catastròfic, epidèmies i pasteres.

La realitat, però, segueix camins més complexos i més esperançadors. Encara que el NEPAD sigui criticat, fonamentadament, per molts especialistes que hi veuen una política successora dels Plans d’Ajustament Estructural, moguda ara pels sud-africans, aquest programa marc demostra la capacitat dels nous estats de dissenyar una política sectorial en què l’ajuda exterior s’uneixi als plans regionals. L’acceptació que el NEPAD ha tingut pel que fa a les institucions financeres internacionals no ho és tant per les coincidències amb els criteris d’aquests organismes com per la necessitat que el BM i el FMI tenen de demostrar que a Àfrica també arriba el desenvolupament de la globalització. Totes les estratègies macroeconòmiques de l’Àfrica independent han fracassat, fossin socialistes o liberals, i la mateixa panacea democràtica no sembla haver dut canvis en la capacitat productiva ni exportadora, que continua essent petita si n’exceptuem el petroli, els diamants i el coltan.

En una fase de relativa calma econòmica mundial, el creixement africà ha oscil·lat entre el 4% i el 7% durant els primers anys del segle XXI, i això no passava des dels anys setanta. Certament, els marges d’estalvi dels productors de monocultiu –cacau, cafè, te, cacauet– són escassos i la capitalització baixa o nul·la, la qual cosa fa témer properes crisis, i tampoc els beneficis de les matèries primeres no semblen aprofitar-se per part dels governs, però Àfrica està frenant la caiguda lliure dels darrers vint anys del propassat segle. Uns quants països han adoptat la democràcia formal durant aquests anys, com una eina de correcció de relacions socials, i encara que això no serveix per a una economia de mercat capitalista sí que limita favorablement les tendències opressives i les repressions als opositors, fet gens menyspreable si es posa en relació amb els quaranta anys precedents. Potser Àfrica no progressa segons les pautes globals, però tot indica una estabilitat creixent de la majoria dels seus països.

Durant els anys noranta, tot el sud del Sàhara era un incendi, amb intervencions internacionals anomenades humanitàries –aquest era el nom de la dubtosa Operació Turquesa amb què França va protegir els genocides a Rwanda– i estats en fallida; en l’actual mil·lenni podem esmentar pocs noms amb punts de conflicte obert: l’àrea del Darfur, al Sudan, la partició de Còte d’Ivoire en dues meitats militars-polítiques, o el sud de Somàlia d’on els islamistes han estat expulsats momentàniament per les tropes etiops amb el suport aeri nord-americà. Les tensions són vives al Txad i a l’est del Congo Democràtic, i els règims de Togo, Guinea Equatorial, Zimbabwe i Rwanda són dictadures encobertes amb formes democràtiques. El balanç de conjunt, tanmateix, és altament favorable, perquè la pau és generalitzada i les condicions d’existència millors a tots nivells que en el darrer decenni del segle XX.

En l’àmbit intel·lectual, les variacions d’aquests últims anys també són notòries. Durant dècades, les veus d’universitaris, polítics i investigadors –africans i occidentals– havien anat en la mateixa direcció modernitzadora, criticant totes les manifestacions tradicionals africanes com a veritables obstacles al desenvolupament: l’etnicitat o tribalisme hauria estat la causa de la ineficàcia dels estats independents, la religió hauria estat la responsable dels atavismes negatius i de l’endarreriment econòmic,

i les xarxes clàniques i familiars haurien impedit una eficaç acció dels governs. A poc a poc, els darrers anys, aquesta unanimitat contra les bases culturals africanes s'ha anat trencant, i el mateix NEPAD assumeix la necessària recuperació dels valors històrics africans, seguint l'orientació teòrica de Vusi Mavimbela i la política neopanafricanista de Thabo M'Beki, president de Sud-àfrica: és l'hora de l'*African Renaissance*.

Paral·lelament, a l'altra banda de l'Atlàntic, Molefi K. Asante –Universitat de Temple– ha anat popularitzant a tota Amèrica del Nord la seva idea d'afrocentricitat, d'un estil diferent d'estar i ser al món, el de totes les persones africanes o procedents del vell continent negre, en contraposició a l'expansió capitalista i a la seva fase globalitzadora. Això ha revifat als campus africans i nord-americans el corrent teòric de l'Escola de Dakar, que reivindica la negritud de l'Antic Egipte com a arrel cultural de les societats negroafricanes. En aquest inici de tercer mil·lenni, les posicions panafricanes del Renaixement Africà, que impulsen els sud-africans, el corrent teòric pannegrista dels anomenats neofarònic i la proposta d'un estil cultural afrocentrat, feta pels negres de la diàspora, han retornat la vitalitat als campus i als ministeris de bona part d'Àfrica. Malgrat l'orientació moderna de totes aquestes posicions, el seu respecte pel passat africà i els seus valors indica clarament que els temps d'exclusió de les tradicions s'ha esgotat de forma espectacular, perquè ja són pocs els qui escriuen contra els valors antics i les concepcions tradicionals, que són els del 90% de la població negroafricana actual.

Diàlegs amb el lleopard

A l'Àfrica Central “dialogar amb el lleopard” és una expressió antiga que indica que s'ha de contemporitzar quan no es té prou força per acabar amb l'adversari. En temps passats, els joves guerrers buscaven a les sabanes el lleopard per desafiar-lo, però no sempre l'enfrontament els era favorable, i per això el “diàleg” en aquest cas no assenyalava un acord definitiu, sinó l'establiment d'un pacte temporal que permetia al lleopard i als caçadors establir una treva. Fa uns vint anys, Jesiewicki va editar una obra col·lectiva que feia servir aquesta vella locució bantu, però exactament amb el sentit que li donaven els sociòlegs moderns: el maligne lleopard era la tradició, fos ètnica, religiosa, mèdica o política, i certament els bons caçadors representaven la necessària modernització de les societats africanes. D'aleshores ençà, tot ha canviat, i ara ningú no sabia dir ben bé si el lleopard són les tradicions o potser els estats moderns.

A final dels anys noranta, Yoweri Museveni, president ugandès i antic guerriller marxista, va sorprendre els seus aliats nord-americans introduint esmenes a la Constitució d'Uganda: els regnes precoloniais eren reconeguts com a autoritats legítimes als seus territoris i com una peça bàsica del nou edifici estatal. No cal amagar que Museveni, polític sinuós capaç de ser un marxista aliat dels Estats Units, buscava amb les modificacions constitucionals afeblir i fragmentar els seus opositors, però la popularitat que això li ha donat entre els ganda, els nkole i altres pobles d'Uganda ens diu molt de l'arrelament d'aquests sistemes

El final del segle XX no ha estat marcat pels malmesos monocultius colonials com el cacau ghanès o el te ugandès, però sí per la penetració creixent de les petrolieres a tota la costa atlàntica d'Àfrica i per la depredació de diamants o coltan

polítics teòricament liquidats per la colonització. Amb la seva acció, Museveni va obrir la porta al reconeixement dels dirigents tradicionals de signe polític o etnoreligiós que els poders colonials i els postcoloniais han negat durant tot el segle XX.

Un precedent, la Constitució etiòp de desembre de 1994, també feta per antics guerrillers marxistes, havia començat aquesta recuperació de realitats socials antigues, com les autonomies polítiques dins d'un Estat federal i el respecte a pràctiques familiars que abans eren negades per les constitucions dels anys seixanta. També la República de Sud-àfrica va incorporar a la seva llei fonamental posterior a l'apartheid l'existència de pobles com a nacionalitats. Tot això, a més del fracàs palès de les polítiques anteriors, ha obert durant els primers anys d'aquest segle canvis legislatius que reconeixen les autoritats tradicionals. Amb una llei del 2000, el Govern moçambiquès sorprenia els especialistes, que coneixen bé el seu ferotge trajecte modernitzant, amb una llei de reconeixement de les autoritats tradicionals “com a part integral i fonamental de l'Estat de Moçambic”.

En tots els casos, resulta raonable interrogar-se sobre les autèntiques intencions dels estadistes que estan legislant, però no es pot dubtar que els canvis constitucionals i legislatius suposen l'admissió d'unes potències que fins ara es consideraven en vies de desaparició, febles i negatives per a la salut dels nous estats. Si seguim els seminaris i col·loquis que se celebren a molts països entre representants dels estats i dirigents tradicionals (ètnics, religiosos, mèdics, polítics), podria semblar que s'està en ple idil·li entre ambdós sectors, i potser sigui real, perquè les dificultats del pacte encara no han començat a experimentar-se. Però, a mig i llarg termini, ningú no pot enganyar-se sobre l'escassa compatibilitat entre dos models de vida, entre dues maneres d'entendre el món i el temps, entre dues concepcions de les relacions socials i de la jerarquia. En totes les ocasions esmentades, i moltes d'altres en curs, el lleopard és sempre la potència interlocutora, l'Estat o la tradició. El silenci de les escoles teòriques modernitzants, que durant mig segle han insistit en la necessitat de matar el lleopard tradicional, prova que aquest gir

històric no l'havien pogut ni tan sols imaginar: el seu mutisme general posa de relleu el desconcert de les ciències socials oficials.

Ara bé, si el cas moçambiquès impacta per procedir d'un Estat marxista que havia perseguit despietadament els "feudals" i els "obscurantistes", n'hi ha molts d'altres que són igualment profunds, però menys espectaculars. Al Camerun, mentre el president Biya no para de millorar democràticament els seus resultats electorals en els darrers deu anys, l'Estat intervé cada vegada menys en les jurisdiccions etnoreligioses; les autoritats musulmanes i de tradició antiga esdevenen interlocutores reconegudes del Govern; al sud del país, algunes tradicions antigues, com la del Mbog dels basaa, estan fent-se actives a regions d'on havien reculat i a barris de ciutats com Yaoundé i Douala. Al Senegal, on la població participa activament a les lluites electorals d'una de les democràcies parlamentàries més experimentades, el "Sopi" o canvi polític que prometia Abdoulaye Wade ha estat una nova decepció, però la islamització social s'intensifica sota la direcció dels grans califats sufís; i al sud del país, les tradicions cristiana, animista i musulmana operen conjuntament per buscar la pau a la castigada regió de Casamance: l'Estat senegalès voldria institucionalitzar l'islam, però és l'islam i tot l'àmbit tradicional que no vol implicar-se en l'Estat, més enllà d'acords conjunturals. Els acords es produeixen, i potser continuaran la propera dècada, però el respecte entre els dos poders és més propi dels combatents que no pas dels aliats: són diàlegs amb el lleopard.

Conclusions

Ningú, avui, al món occidental no saluda Àfrica com l'esperança de futur del planeta, i encara que sembli una paradoxa, això ja és un fet positiu. Tampoc ara no té gaire audiència cridar al desastre continental, perquè no sembla verificable, i aquesta pèrdua d'interès també és positiva per a unes societats que fan via calladament. Els sociòlegs i economistes dedicats a les societats africanes estan poc actius, perquè hi ha una consciència àmplia que les receptes s'han esgotat, i això també dóna un marge de temps a la reflexió africana. El passat, amb els seus encerts i errors, marca la reorientació de sectors polítics, universitaris i tradicionals que busquen maneres específicament africanes de reconstruir un continent devastat; han estat 400 anys de tràfic d'esclaus i 100 anys de modernitat irrespectuosa amb qualsevol comportament cultural propi de l'Àfrica negra. Més que a Àsia o a Amèrica Llatina, el paradigma modern s'ha empantanat a l'Àfrica, un espai on no hi ha agressivitat contra Occident, però que es nega a abandonar les relacions socials de llarg recorregut històric: el repte de la globalització moderna homogeneïtzadora és Àfrica.

Com diu el proverbi wolof "*Nit nitay garabaam*", el remei de l'home és l'home. Això recordaven fa uns anys Assane Silla i Alassane Ndaw quan definien el pensament africà tradicional. Malgrat la degradació i violència aportades pels segles de guerres esclavistes, malgrat la violència exercida pel sistema modern, Àfrica continua essent el lloc d'excepció de la "*veranga*", de l'acollida a viatgers i estranys, justament perquè la seva concepció de

l'existència no és productivista i perquè la seva sociabilitat no és individualista. I aquestes xarxes familiars, ètniques o religioses són tan potents i estan tan presents que superen l'Estat en tots els àmbits: per això l'Estat ha decidit dialogar amb el seu temut lleopard, les tradicions socials. El problema central no es troba a l'Àfrica, on això s'entén en les pràctiques quotidianes, sinó al "poblat global" de Mc Luhan, on tot això ja no s'entén, perquè l'individualisme ateny nivells de disgregació social i perquè el progrés fa que unes societats malvisquin en el productivisme i d'altres quedin marginades i empobrides.

La cortina de fum la fa el sistema modern, presentant els joves de les pasteres (només un 10% dels qui emigren al Nord) com una fuga generalitzada d'una Àfrica suposadament inviable. Certament hi ha un sector jove que busca el paradís modern, aquest que es ven a les televisions i les pel·lícules de Hollywood, però no es parla de la gran majoria que continua a camps i ciutats, d'aquesta majoria que són el veritable lleopard amb qui dialoga avui l'Estat africà del tercer mil·lenni. Àfrica és molt més que una de les seves migracions (i gràcies a aquestes existeixen els pobles d'arreu del món), i els sis anys de l'actual mil·lenni proven que el model modern està encallat i que les tradicions de tot tipus estan reactivant-se al conjunt del continent. Fins i tot els immigrants africans que s'estableixen a la Unió Europea respecten molts dels usos tradicionals, tot abandonant pràctiques perilloses i obsoletes. Lluny de desvitalitzar-se amb l'emigració d'un sector de joves, les societats negroafricanes estan reorganitzant-se: està canviant la legislació, el discurs polític, la pràctica estatal i el pensament social.

Impossible de preveure qui serà el vencedor futur del "diàleg" entre Estat i tradició, però sí que es pot assegurar que els pitjors anys de la destrucció moderna, a l'Àfrica, han quedat enrere. I, probablement, no tornin. Com deia Vansina, sempre s'obren nous camins al bosc i les llums dels viatgers anuncien la sortida de la nit. ●

Nota

1 N. de l'ed.; El coltan és un producte de gran interès econòmic i estratègic el nom del qual fa referència a la combinació de dos metalls rars, la columbita o niobita i la tantalita dels quals s'extreuen el niobi i el tàntal, elements indispensables per a l'electrònica, els míssils balístics i els coets espacials. S'estima que el 80% de les reserves mundials de coltan es troben a la regió de Kivu a l'est de la República Democràtica del Congo.

Referències bibliogràfiques

- CHABAL**, Patrick i **DALLOZ**, Jean-Pascal. *Àfrica camina. El desorden como instrumento político*. Barcelona: Bellaterra, 2001.
- CLAPHAM**, Christopher. *Africa and the International System: The Politics of State Survival*. Londres: Longmans, 1997.
- ELLIS**, Stephen i **HAAR**, Gerrie ter. *Mundos de poder. Pensamiento religioso y práctica política en África*. Barcelona: Bellaterra, 2005.
- KANE**, Ousmane i **TRIAUD**, Jean-Louis (eds). *Islam et islamisme au sud du Sahara*. París: Karthala, 1998.
- NDAW**, Alassane. *La pensée africaine*. Dakar: Nouvelles Éditions Africaines, 1997.
- NKOTH Bissec**. *Le Mbog. Une vision universiste du monde*. Édéa, Scribe 2002.
- ROCA**, Albert (ed). *La revolución pendiente. El cambio político en el África negra*. Lleida: Edicions de la Universitat, 2005.

dCIDOB 100. 1983-2006: nous temps, noves mirades.

25 anys de transicions i reformes a Amèrica Llatina.
L'eterna esperança de les promeses ajornades.
Anna Ayuso

25 anys de transicions i reformes a Amèrica Llatina

L'eterna esperança de les promeses ajornades

Anna Ayuso Coordinadora del Programa Amèrica Llatina, Fundació CIDOB

Amèrica Llatina començava la dècada dels vuitanta amb grans expectatives. Els anys dels cops militars i la repressió, de les guerrilles i els conflictes regionals armats anaven donant pas a processos de pacificació i recuperació de les institucions democràtiques. Però la crisi del deute extern que va esclatar el 1982 va convertir la que havia de ser una etapa de progrés en una dècada perduda. Terra de promeses, a l'inici dels noranta el dinamisme del creixement a la regió obria esperances d'un desenvolupament que portés prosperitat i millores socials. Les expectatives es van veure frustrades per la vulnerabilitat financera, la inestabilitat política i el descrèdit d'unes institucions i una classe política incapaces de donar respostes a una ciutadania assetjada per uns índexs de pobresa que revelaven un creixent desigualtat, marginada en temps de prosperitat i castigada per les crisis. Vint anys de reformes no han aconseguit el resultat que s'esperaven i encara Amèrica Llatina es debat a la cerca d'una estratègia de desenvolupament efectiva.

L'època de les receptes de Washington s'ha acabat i avui cada país busca el millor camí possible debatent-se entre el pragmatisme i les temptacions d'un idealisme populista. Tot i la dosi d'incertesa que encara enfronta la regió, amb una conjuntura econòmica favorable, es pot permetre un optimisme moderat, però conscient que resoldre els problemes requereix canvis estructurals de gran calat. A l'interior de cada Estat, la construcció d'un nou pacte social que doni oportunitats als que han estat exclosos és una demanda social que no admet ajornaments. A l'exterior, Amèrica Llatina busca un lloc propi dins la comunitat internacional globalitzada que allunyi la vulnerabilitat i la dependència, al temps que es generen vincles de cooperació estables sobre una base cooperativa multilateral equilibrada. Però l'escenari del regionalisme global iniciat els anys noranta com a estratègia d'inserció internacional no acaba de donar els seus fruits.

El difícil desenvolupament d'una regió de renda mitjana amb gran desigualtat

Les anàlisis sobre Amèrica Llatina coincideixen en assenyalar que la manca de cohesió social és el principal problema que s'ha de resoldre. No hi ha cap altra regió al món en què les desigualtats hagin arribat a aquest extrem i la tendència durant els últims decennis ha estat a l'alça. Que una regió majoritàriament de renda mitjana arribi, segons la Comisión Económica para América Latina y el Caribe (CEPAL), a percentatges de pobresa de més del 40% només s'explica per una estructura social injusta que perpetua la desigualtat i margina els més desfavorits. La situació varia molt d'uns països als altres i fins i tot entre diverses regions; les esclletxes separen el camp de la ciutat, la costa de la selva i els diferents grups socials i ètnics.

Segons les dades de l'Informe sobre els Objectius del Mil·lenni de 2005, Amèrica Llatina avança en la reducció de la pobresa, però no ho fa al ritme adequat ni està contribuint a reduir les diferències entre grups socials. Un sol país està en condicions de reduir a la meitat la pobresa extrema i només cinc han demostrat un progrés important, la resta estan estancats o experimenten retrocessos. Gairebé 100 milions de persones viuen en nivells de pobresa extrema d'un total de més de 220 milions de pobres a la regió. La reducció de la fam i els nivells de nutrició han millorat a la majoria de països, però no als que tenen els pitjors indicadors. Les taxes d'atur han empitjorat durant l'últim decenni al voltant de tres punts i més de la meitat de l'ocupació es troba en el sector informal o agrícola de baixa productivitat. Hi ha millores en les polítiques d'equitat de gènere, de reducció de la mortalitat infantil i d'accés a l'aigua potable. Però empitjora la degradació del

medi natural per la destrucció de la biodiversitat, la sobreexplotació de recursos i la contaminació. La regió té, a més, una gran vulnerabilitat als desastres naturals i manquen sistemes de prevenció adequats.

La magnitud dels reptes són dispars a cada país, com ho són els recursos i les potencialitats per afrontar-los, però les dinàmiques d'exclusió afecten tota la regió. A més de la lacra de la pobresa, ja fa temps es va assenyalar que l'extrema desigualtat està directament vinculada al conflicte social (Sachs, 1990: 9). Durant els anys vuitanta i noranta les reformes econòmiques van conduir a un redimensionament de l'Estat que va comportar la disminució del seu pes, en part per la privatització d'alguns sectors productius i serveis, però, en molts països, també a causa de la disminució de la despesa social que va afectar els sectors més desfavorits. La incapacitat de donar resposta a les demandes bàsiques de la població ha comportat una tensió social que es reflecteix en el recurs a moviments de protesta que debiliten els governs i fan trontollar les institucions democràtiques.

Crisi, reformes inacabades i crisi de les reformes

No tots els problemes econòmics d'Amèrica Llatina vénen de dintre. Molts tenen origen també en causes externes, com la crisi del deute extern que esclatà a començament dels vuitanta i va acabar amb un període de creixement econòmic sostingut de gairebé trenta anys. El fort endeutament dels anys setanta es va ajuntar amb l'increment exponencial del servei del deute, la caiguda de la inversió estrangera directa i una reducció dràstica de l'accés al finançament internacional. En aquesta conjuntura els fluxos de capital a l'exterior van acabar excedint els d'entrada fins arribar a corrents de transferència negativa al voltant del 5% del PIB. Al mateix temps, el valor de les exportacions va disminuir a causa de la recessió, les barreres d'accés als mercats i la disminució dels preus de les matèries primeres. La crisi va afectar el mercat de treball i els salaris van disminuir en termes reals mentre es produïa un transvasament del sector formal a l'informal. Al final de 1989 el PIB per habitant era inferior en un 10% al de 1980, i per això es va batejar com a dècada perduda.

El recurs al Fons Monetari Internacional i al Banc Mundial es va fer imperatiu per a molts països, però el finançament va anar condicionat a l'aplicació de polítiques d'ajustament estructural recomanades per l'anomenat Consens de Washington. Aquestes reformes macroeconòmiques dels vuitanta i noranta van acabar amb les hiperinflacions i els dèficits públics, però no amb la vulnerabilitat financera, que ha continuat afectant periòdicament la regió. El creixement de començament dels anys noranta, impulsat per un increment notable de les inversions estrangeres atretes per les polítiques de liberalització i privatització del sector públic, va augmentar la volatilitat econòmica. De nou les esperances d'una recuperació es van frustrar per les conseqüències de la crisi financera asiàtica. Com a resultat, actualment les dues generacions de llatinoamericans més joves no han arribat a viure mai un període de prosperitat estable.

Els canvis estructurals de fons no estan encara resolts perquè la pressió dels desequilibris va prioritzar una política econòmica de curt termini per sobre de les polítiques de llarg alè per assentar les bases d'un creixement sostenible (Rosenthal, 1989: 9). Amèrica Llatina concentra un 27% del deute acumulat del conjunt de països en desenvolupament. La càrrega del servei del deute extern encara és un obstacle desmesurat que impedeix a molts països el creixement econòmic necessari per afrontar una reforma fiscal que permeti el finançament de polítiques públiques redistributives; una reforma del mercat de treball que ajudi a formalitzar l'economia, i fer inversió en infraestructura econòmica que fomenti un teixit econòmic local més dinàmic i creador d'ocupació. El treball és la principal preocupació de la població; durant els anys noranta es va precaritzar l'ocupació i la qualitat va caure en molts casos per sota dels estàndards mínims. L'increment de la informalitat i de la marginació va afectar els sectors més vulnerables, com les dones i els joves. Aquests ingredients van alimentar el fenomen de l'emigració, que no és nou, però que ha adquirit dimensions inusitades els últims decennis.

Una de les principals fites per a la reforma institucional de l'Estat és la construcció d'un pacte fiscal que comprometi els ciutadans amb uns objectius nacionals. Actualment, la major part dels països d'Amèrica Llatina mantenen polítiques fiscals que no permeten un efecte redistributiu eficaç, ni per part de la càrrega i estructura tributària, ni per part de la despesa pública. El nivell de pressió fiscal està en una mitjana del 15%, molt per sota del que correspondria a països de renda mitjana (l'excepció és Brasil). A més, es tracta d'una fiscalitat que es basa en impostos indirectes i, per tant, no discrimina en funció de la renda personal o familiar, ni de la propietat, que estan infragravades. Aquesta dependència dels impostos sobre el consum i moltes vegades també de les exportacions fa disminuir els ingressos en èpoques de recessió, que és justament quan més es necessiten.

Pel que fa a les despeses la situació no és millor, els ingressos fiscals no cobreixen els servis públics mínims i alguns territoris, els més pobres, queden fora de cobertura per manca

d'infraestructura social. A més, els serveis públics estan fragmentats entre diferents sectors socials en funció del component retributiu. Així, els treballadors formals i les classes mitjanes tenen accés a serveis de qualitat subvencionats als que no poden accedir els sectors més pobres, amb el conseqüent efecte regressiu. A aquests problemes de l'estructura del sistema s'afegeixen els problemes derivats de la mala gestió, la corrupció i el frau fiscal que sagnen les finances públiques. A Amèrica Llatina una elit social ha mantingut els seus privilegis, ha donat l'esquena a les necessitats d'una gran majoria de la població i això ha desacreditat les institucions.

S'han de buscar fórmules que permetin un control democràtic de les institucions i s'han d'oferir les vies de solució de conflictes per evitar que la gent hagi de sortir al carrer per defensar els seus drets; s'ha de garantir també una seguretat jurídica que faci efectius els drets individuals i col·lectius de tots els pobles

Democràcia més inclusiva, institucions més eficaces

La recuperació de la democràcia ha estat el principal actiu de tot aquest període. A partir de final dels anys setanta es van iniciar els processos de transició democràtica i avui se celebren eleccions a pràcticament tots els països d'Amèrica Llatina periòdicament i amb garanties raonables de transparència. Això no vol dir que la democràcia estigui consolidada ja que, a causa de les carències de l'aparell institucional i la incapacitat de donar respostes als problemes socials, part de la ciutadania no té una opinió positiva de la democràcia com a sistema de govern. Com assenyalava Ludolfo Paramio, el fet que la recuperació democràtica coincidís amb una crisi econòmica tan profunda no ha ajudat a la seva reputació (Alcántara *et al*, 2006: 10).

Segons les dades de 2006 de les enquestes del Latinobarómetro, només un 58% de la població d'Amèrica Llatina considera que, en qualsevol circumstància, la democràcia és la millor forma de govern. Aquesta mitjana oculta diferències grans, però sembla que la mitjana s'ha mantingut estable des de 1995 i són pocs els països que han experimentat retrocessos importants. El 57% creu que votar pot ser efectiu per canviar les coses, però un 14% pensa que és més efectiu participar en moviments de protesta. A pesar d'això, la participació electoral es troba al voltant del 73% dels enquestats, tot i que en alguns països és baixa. A la pregunta sobre el grau de satisfacció de la democràcia és on els resultats són més descoratjadors; només un 38% es considera més aviat satisfet. En casos com Paraguai no arriba al 12%. El 2006, només un 53% diu que votaria un partit polític; de fet els partits figuren a la cua de la confiança en les institucions. Encara pitjor és que menys de la meitat de la població, el 41% el 2006, considera que les eleccions són netes. Però en fer la comparació amb altres sistemes de govern, un 74% de la població pensa que, malgrat els defectes, la democràcia és millor que altres alternatives.

Sembla que, com afirmava Dante Caputo, no es tracta tant d'un refús a la democràcia, com d'un malestar amb els seus resultats (PNUD, 2004: 21). Aquest malestar reflecteix un distanciament de la ciutadania dels representants polítics tradicionals i ha donat lloc al sorgiment de moviments socials reivindicatius i d'organitzacions indigenistes com a nous actors polítics. Quan fallen els canals de participació democràtica real es busca camins alternatius per reivindicar els drets socials, econòmics i culturals. L'auge d'aquests nous actors, que ha anat avançant des del fet local al pla nacional, està produint un reequilibri de poders, el qual, evidentment, comporta conflictes perquè trastoca el statu quo. Diversos països estan en processos de revisió constitucional, en els quals les tensions socials i territorials posen a prova les institucions. Davant les pressions, les temptacions populistes i autoritàries es perfilen com un perill cert. A més, en aquest escenari d'amenaques la governabilitat és fràgil i en alguns països els càrrecs de president o de membres del Govern són tan fugaços que és impossible mantenir la continuïtat de les polítiques i reformes.

La consolidació de les institucions no és tasca d'un dia, requereix un diàleg social obert que permeti arribar a acords assumits per tots, i que es tradueixi en polítiques públiques. Cal, a més, una visió de llarg termini; una gestió eficient i transparent; una articulació institucional en tots els nivells; participació i control social; versatilitat territorial per adaptar-se a les condicions locals; mecanismes reguladors de la participació privada; i exigibilitat jurídica i efectiva dels drets socials (Machinea, 2004: 6). Durant els últims anys la participació social s'ha incrementat i el nombre d'organitzacions socials s'ha multiplicat. Alguns països van obrir processos de diàleg i concertació nacional i es van generar grans expectatives. Però del discurs a la pràctica hi ha molta diferència i del descrèdit a la deslegitimació només fa falta un pas.

La creença que l'Estat governa només per a un sector privilegiat de la societat està molt estesa a la regió: de fet un 67% ho creia el 2006 segons el Latinobarómetro. Aquesta situació es deriva dels termes dels pactes que van facilitar la transició a la democràcia i per trencar aquesta percepció cal que la ciutadania, a més de poder participar, vegi els resultats de la participació. S'han de buscar fórmules més àmplies que permetin un control democràtic de les institucions i s'han d'oferir les vies de solució de conflictes per evitar que la gent hagi de sortir al carrer per defensar els seus drets; s'ha de garantir també una seguretat jurídica que faci efectius els drets individuals i col·lectius de tots els pobles.

Amèrica Llatina ha avançat molt en la defensa dels drets humans. Les ferides de les violacions massives dels drets fonamentals que es van produir fins mitjan anys vuitanta encara no estan tancades, però la lluita contra la impunitat està guanyant la partida. Tot i això, encara queden reductes que no permeten baixar la guàrdia. Malgrat que els països han signat la major part de convenis internacionals de drets humans i que la legislació ha incorporat aquests estàndards i normes de protecció contra la discriminació social, racial i sexual, en no pocs estats la insuficient seguretat jurídica comporta una aplicació deficient de la

legislació. De vegades fins i tot la judicatura manca de la independència necessària per garantir l'Estat de dret. Actualment no hi ha correspondència entre el que se li demana a l'Estat i els instruments dels quals disposa. Reforçar les institucions i enfortir la democràcia són dos factors de la mateixa equació que porta a una democràcia més inclusiva i, per tant, més equitativa per tal de garantir l'accés a les oportunitats a tots el ciutadans.

Un lloc al món

Des d'alguns sectors s'ha especulat amb una pèrdua del pes d'Amèrica Llatina en el context internacional al llarg dels últims anys que tindria com a expressió el desinterès fins i tot de la potència hegemònica a la regió, els Estats Units. Certament hi ha hagut una disminució del seu pes en l'economia internacional. Durant els anys cinquanta, Amèrica Llatina representava el 12% del comerç mundial mentre el 1980 les seves exportacions suposaven un 5,5% de les exportacions mundials i el 1988 el 3,9%. Durant el mateix període, les importacions van passar del 5,9% el 1980 al 3,3% el 1988. Actualment, totes dues estan per sota del 3%. S'ha volgut fer front a aquesta pèrdua de pes econòmic a través de diversos processos d'integració llatinoamericana que han anat evolucionant des dels seus inicis, ja fa 50 anys, i s'han reinventat varies vegades. L'estratègia d'industrialització i creació de mercats regionals dels anys seixanta i setanta va donar pas al nou regionalisme com a estratègia per afrontar la globalització i les negociacions comercials de manera multilateral.

Les crisis internes i externes de la regió no han facilitat els avenços de la integració. Durant la crisi dels anys vuitanta, els principals mecanismes d'integració existents van entrar en crisi, però a començament dels noranta el procés integracionista va revifar i es van llançar noves iniciatives. Així, la Comunidad Andina (CAN), l'Asociación de Estados del Caribe (AEC) i el Mercado Común Centroamericano (MCC) es van renovar i aprofundir, mentre es va crear el MERCOSUR i el Tratado de Libre Comercio de América del Norte (TLCAN), aquest últim entre Mèxic, Canadà i Estats Units. Aquesta renovació va obeir a diversos factors, entre quals hi havia la influència de la Iniciativa de l'Àrea de Lliure Comerç de les Amèriques del president Bush per liberalitzar el comerç hemisfèric i les negociacions multilaterals que van portar a la creació de l'Organització Mundial del Comerç.

Avui Amèrica Llatina està més integrada que mai, però els diversos mecanismes viuen tensions a causa dels interessos diversos i les asimetries entre els seus membres. Mentre uns països, com Mèxic, Xile i el MCC i en part Colòmbia i Perú, han apostat per una política de liberalització i han negociat acords de lliure comerç amb els Estats Units, la UE i els principals actors asiàtics, altres països de la CAN i del MERCOSUR volen mantenir marges de maniobra per enfrontar les negociacions multilaterals. Això crea discrepàncies i fins i tot fugides, com la de Veneçuela de la CAN al MERCOSUR. Però, a més, tots els mecanismes tenen carències intrínseques que van, com observa José Deniz, des de la manca d'institucionalitat i l'absència de

S'ha especulat amb una pèrdua del pes d'Amèrica Llatina en el context internacional al llarg dels últims anys que tindria com a expressió el desinterès fins i tot de la potència hegemònica a la regió, els Estats Units

coordinació de polítiques a la inaplicació sistemàtica dels acords i la inexistència d'instruments de compensació de les asimetries (Alcántara *et al.*, 2006: 468). Malgrat tot, l'aposta per la integració es manté i hi ha iniciatives per crear mecanismes de solidaritat i projectes d'integració física en les comunicacions viàries i de l'estratègic mercat de l'energia. Això i la iniciativa de la Comunidad Sudamericana de Naciones (CSN), que tracta d'aproximar els dos processos d'integració d'Amèrica del Sud, obre portes a un cert optimisme sobre la possibilitat d'articular un conjunt d'interdependències materials i cohesionar uns interessos comuns per consolidar la integració i per tal que la regió pugui refermar-se com a actor internacional.

En l'àmbit polític, les relacions exteriors d'Amèrica Llatina són més diversificades i el marge d'autonomia es reflecteix en la seva participació internacional; Amèrica Llatina té presència activa en els organismes multilaterals, alguns països lideren iniciatives en les negociacions comercials i en els organismes de cooperació, i participen en les Operacions de Manteniment de la Pau de Nacions Unides. S'ha conformat una xarxa de relacions que busca un equilibri entre tres pols: la influència inevitable dels Estats Units, l'associació estratègica amb Europa i l'atracció del poder emergent d'Àsia, actualment liderat per la Xina. Els conflictes armats interestatals, com la crisi centreamericana que els anys vuitanta va convertir la regió en escenari de la Guerra Freda, i d'altres que van estar presents fins a començament dels noranta, ja no són un focus d'instabilitat a la regió i les tensions encara presents es resolen per mitjans pacífics. Però si fins als vuitanta el principal problema de seguretat el constituïen els grups guerrillers revolucionaris, els anys noranta ha estat substituït per la qüestió del narcotràfic.

Aquest s'ha convertit en el gran conflicte regional, que afecta l'estabilitat d'alguns estats, especialment Colòmbia. La influència dels Estats Units i el Pla Colòmbia ha ocasionat conflictes bilaterals per les diferències d'enfocament. La intervenció dels Estats Units a la regió andina es planteja en termes de seguretat nacional des d'una visió basada en la persecució. Això debilita els intents de creació i activació de models de cooperació de caràcter regional que orienten la solució del

problema a l'àmbit del desenvolupament social, la salut i la prevenció. A més, mina els esforços per lluitar contra altres fenòmens criminals connexos de naturalesa transnacional, como les xarxes de tràfic d'armes i de blanqueig de diners. L'altre enfocament posa l'accent en la responsabilitat compartida i la necessitat que els països consumidors enfrontin la seva part dels costos reduint la demanda d'estupefaents i lluitant contra el crim organitzat. No és previsible una sortida fàcil a aquest problema que ha convertit la regió andina en el principal focus d'instabilitat de la regió, i per la magnitud global del problema caldrà un acord transnacional mundial.

La mirada endavant

La mirada al passat dels darrers 25 anys no pot ser complaent, però també cal aprofitar i valorar allò que s'ha aconseguit, sobretot en matèria de democràcia i drets humans. El camí que cal fer és força complicat però ple d'esperances. Amèrica Llatina és encara un continent ple de promeses, amb recursos naturals i capacitats socials avui desaprovechats, i a més, els darrers anys està creixent a taxes que no es coneixien des de començament dels noranta. És clar que la situació no és igual a tots els països de la regió i que les solucions hauran de ser diverses i adaptades a les circumstàncies de cada realitat. Però dins d'aquesta diversitat, Amèrica Llatina també té uns problemes i uns reptes comuns per millorar la cohesió social, enfortir l'Estat de dret i, sobretot, acabar amb la pobresa i oferir millors oportunitats als ciutadans. Una part dels deures pertanyen a la societat llatinoamericana mateixa que haurà de construir un pacte social contra l'exclusió i una democràcia realment participativa, amb drets i amb deures dels ciutadans i que garanteixi la independència de les institucions. Una altra part ens toca a tots, des de casa nostra, contribuint a què la globalització no accentui les desigualtats entre regions i ajudant a construir una democràcia mundial capaç de trobar fórmules de cooperació internacional per equilibrar les asimetries que incrementen la desigualtat entre països i regions. ●

Referències bibliogràfiques

- ALCÁNTARA**, Manuel *et al.* *Reformas Económicas y consolidación democrática*. Colección Historia contemporánea de América Latina. Vol. VI, 1980-2006. Madrid: Síntesis, 2006.
- CORPORACIÓN LATINOBARÓMETRO**. *Informe Latinobarómetro 2006*. Santiago de Chile, 2006.
- FRENCH-DAVIS**, Ricardo i **MUÑOZ**, Óscar. "El desarrollo económico de América Latina y el marco internacional: 1950-86". Colección Estudios Cieplan 23: 13-33, 1988.
- MACHINEA**, José Luis. *Institucionalización de la Política social para la reducción de la pobreza*. www.eclac.cl/noticias/discursos/6/20346/Conferencia-JLM-MEXICO28sept.pdf, 2004.
- NACIONES UNIDAS**. *Objetivos de Desarrollo del Milenio: una mirada desde América Latina y el Caribe*. Santiago de Chile: Publicació de les Nacions Unides, 2005.
- PNUD**. *La democracia en América Latina: hacia una democracia de ciudadanas y ciudadanos*. [2a edició]. Buenos Aires: Aguilar, Altea, Taurus, Alfaguara, 2004.
- ROSENTHAL**, Gert. "El desarrollo de América Latina y el Caribe en los años ochenta y sus perspectivas". *Revista de la CEPAL* 39: 7-17 (1989).
- SACHS**, Jeffrey D. "Conflicto Social e políticas populistas na América Latina". *Revista de Economía Política* 10(1): 5-31 (1990).

dCIDOB 100. **1983-2006: nous temps, noves mirades.**

La UE: retorn al passat o potència transformadora? Del lideratge il·lusionat a l'europessimisme.
Alexandre Muns

?

La UE: retorn al passat o potència transformadora?

Del lideratge il·lusionat a l'europeessimisme

Alexandre Muns Professor d'Integració Europea,
Escola Superior de Comerç Internacional (UPF)

Si no supera aviat la seva crisi institucional, econòmica i de lideratge polític, la UE s'arrisca a perdre l'oportunitat de ser l'actor en l'escena internacional que les transformacions globals dels darrers 25 anys exigeixen.

En examinar l'evolució del paper d'Europa en les relacions internacionals des del 1983, alguns analistes no resisteixen la temptació de descriure una Europa en declivi i amb una incapacitat creixent per influir en l'escena internacional. Certament no manquen símptomes que posen de relleu les dificultats estructurals del Vell Continent i el seu reduït pes al món. Europa s'enfronta a una competència ferotge en l'economia globalitzada amb una població que envelleix ràpidament, uns mercats de productes i serveis poc liberalitzats, una força de treball qualificada però amb dificultats d'adaptació i uns sistemes de prestacions socials insostenibles financerament. A més, en la seva interacció amb el món, Europa sembla incapaç de gestionar l'allau migratòria, de contribuir a la resolució del conflicte israelo-palestí i del conflicte pel programa nuclear iranià, d'aconseguir que evolucioni Rússia envers una democràcia liberal respectuosa amb els drets humans i de frenar els instints unilateralistes de la potència nord-americana, per posar alguns exemples.

Però aquesta valoració, excessivament pessimista, no és encertada per diverses raons. En primer lloc, parteix d'una premissa poc realista segons la qual Europa pot aspirar a què la resta del món adopti el seu model de democràcia liberal i d'economia social de mercat que garanteix pau, prosperitat i una certa igualtat social. A més, passa per alt les moltes contribu-

cions positives a la governabilitat mundial que Europa ha portat a terme i no té en compte que les dificultats i reptes –pel que fa a la seguretat, les polítiques econòmiques, socials, ambientals, tecnològiques– als quals s'enfronta Europa actualment són molt superiors als existents fa vint-i-cinc anys. El problema no rau tant en les habilitats d'Europa, tot i que són insuficients, sinó més aviat en el fet que la capacitat que ha adquirit un món globalitzat i interdependent com l'actual per generar conflictes i desequilibris és molt superior a les possibilitats d'Europa per influir-hi.

Durant els darrers vint-i-cinc anys, Europa ha madurat considerablement i ha assolit la seva reconciliació i reunificació política, ha completat el seu mercat únic, ha adoptat una moneda única, ha dissenyat polítiques comunes i ha aprofundit en les ja existents, ha dut a terme quatre ampliacions de la UE i ha adquirit una capacitat considerable d'influir més enllà de les seves fronteres mitjançant l'atractiu exercit pel seu model¹. Per tant, la crònica dels darrers vint-i-cinc anys no és pas la d'una Europa que fracassa enfront de la globalització sinó la d'una Europa que, malgrat la seva evolució positiva, haurà d'escometre encara més reformes si vol mantenir el seu pes en un món multipolar en canvi constant i amb destacades potències emergents.

El camí recorregut per Europa des del 1983 és impressionant i fa pensar que es poden superar els desafiaments actuals. Si mirem enrere, constatem que Europa, a principi dels anys vuitanta, era un agent més aviat passiu en les relacions internacionals. Tenia un paper subordinat com a conseqüència de

la confrontació entre els Estats Units i l'URSS, una rivalitat política, ideològica i militar que patia especialment el Vell Continent amb la seva divisió. Certament no es pot equiparar la llibertat d'actuació dels països d'Europa occidental amb la captivitat i, en molts casos, l'ocupació militar que sofrien els satèl·lits de l'URSS a l'Europa de l'Est. En qualsevol cas, durant la darrera etapa de la Guerra Freda (1983-1988) Europa no podia ser un agent de ple dret en l'escena internacional a causa de la seva divisió en dos blocs antagònics. Durant aquest període, Europa occidental experimentà una expansió econòmica que seguí a l'estancament dels setanta, provocat pels "xocs" petrolífers. Independentment del seu color polític, els governs de les principals potències d'Europa occidental (conservador al Regne Unit, democratacristià a Alemanya, socialistes a França i Espanya) van haver de realitzar doloroses reconversions industrials i seguir polítiques econòmiques ortodoxes per sanejar unes economies llastrades pels alts índex d'inflació i tipus d'interès. A l'altre costat del Teló d'Acer, l'aparent cohesió monolítica del bloc començà a esquarterar-se amb l'arribada a la Secretaria General del PCUS del reformista Gorbtxov el març de 1985.

La caiguda del Teló d'Acer

Conscient de l'estancament de l'economia de l'URSS i dels greus disfuncionaments del sistema soviètic, Gorbtxov encetà un ambiciós i alhora desesperat programa de reformes encaminat a canalitzar les frustracions de la ciutadania a favor d'una obertura política i social sense precedents a l'URSS. Al capdavall, les forces socials, polítiques i nacionalistes que havia desencadenat Gorbtxov foren massa potents i contraposades, i conduïren a la dissolució de l'URSS i l'esfondrament del seu sistema el 1991. Dos anys abans, en l'anomenat any dels miracles, els règims comunistes de l'Europa de l'Est van desaparèixer un darrere l'altre gràcies a transicions encapçalades pels sectors reformistes dels partits comunistes o per les pressions exercides per moviments populars (i en alguns casos per la combinació dels dos factors)².

Després de quaranta anys de divisió, de Teló d'Acer, de centenars de milers de soldats i milers de tancs i míssils nuclears desplegats al cor d'Europa, el Vell Continent podia reunificar-se seguint el model reeixit de les democràcies d'Europa occidental, integrades a la CEE. L'esfondrament del comunisme no comportà el final de la història. Les dues meitats d'Europa –com comprovà Fukuyama– havien divergit massa durant quaranta anys com per poder fusionar-se fàcilment; i l'Est ja era més endarrerit abans de la divisió. A més, la caiguda del mur (novembre 1989), la desaparició dels règims comunistes de l'Est i la reunificació d'Alemanya (octubre de 1990) agafaren desprevinguda la part occidental. Però la CEE, després de l'euroesclerosi dels setanta, havia aplegat la suficient voluntat política, gràcies al lideratge d'estadistes com Jacques Delors, François Mitterrand i Helmut Kohl, per aprofundir en la seva integració mitjançant la consecució del mercat comú.

En efecte, la CEE estava ocupada aplicant les directives de l'Acta Única (per eliminar els controls fronterers, homogeneïtzar les regulacions dels productes, liberalitzar el moviment de capital i treballadors), desplegant els fons estructurals i de cohesió per als Estats Membres i regions més pobres (Grècia, Portugal, Espanya i Irlanda) i executant les primeres reformes serioses de la Política Agrícola Comuna (PAC). En conseqüència, la CEE estava paint una ampliació al sud, intentant integrar els seus mercats i millorar la seva competitivitat, reequilibrant els seus pressupostos i estudiant com avançar cap a una unió monetària, quan un grup de països, amb vocació històrica europea però amb una renda per càpita d'un 40% de la mitjana de la UE, demanà l'ingrés a la Unió.

Ampliació o aprofundiment en la integració?

El dirigents de la UE encertaren en defugir la disjuntiva entre l'ampliació (a l'Est) i l'aprofundiment en la integració. Però el preu per continuar endavant amb ambdós processos alhora fou inevitablement el de cometre errors. Des de 1989, els fets es van succeir a una velocitat que àdhuc els competents líders europeus d'aquell moment foren incapaços de gestionar. Si bé la reunificació d'Alemanya s'assolí en un temps rècord i sense violència, la gestió econòmica de la reunificació fou desastrosa³. El Govern de Kohl va sobrevalorar els marcs de la República Democràtica Alemanya (RDA) per motius polítics, i això va accelerar la desaparició del seu aparell productiu, i va encarir la reunificació per als alemanys occidentals, com també va contribuir a provocar una recessió a Europa (1992-1993). Però, en l'aspecte polític, el tàndem Kohl-Genscher obtingué magistralment la llum verda per a la reunificació alemanya i posteriorment per a l'ampliació de la UE a l'Est mitjançant el compromís més profund d'Alemanya en la integració europea, que comportà la Unió Econòmica Monetària acordada en el Tractat de Maastricht (1991).

La nova Europa sorgida de les transformacions del 1981-1991 aviat comprovà que la història no li donava ni un respir. La Guerra del Golf (1991) no dividí l'Aliança Atlàntica però, en la mesura que no desbancà Saddam del poder, fou origen de futures desavinences. Tanmateix, els resultats a curt termini de la guerra permeteren convocar la conferència de pau del Pròxim Orient a Madrid (octubre de 1991), que duria a la firma dels Acords d'Oslo entre Israel i l'Organització per a l'Alliberament de Palestina (OAP). Tot i que aquest procés el lideraren els Estats Units, la diplomàcia europea fou decisiva.

Malauradament, el món de la postguerra freda generava més conflictes dels que Europa podia fer front. Europa, com els Estats Units i Rússia, foren incapaços d'aturar guerres que es produïren arran de la dissolució de l'URSS (Armènia-Azerbaidjan, Geòrgia-Abkhàzia, Moldàvia-Transdniester,

Durant els darrers vint-i-cinc anys, Europa ha madurat considerablement i ha assolit la seva reconciliació i reunificació política, ha completat el seu mercat únic, ha adoptat una moneda única, ha dissenyat polítiques comunes i ha aprofundit en les ja existents, ha dut a terme quatre ampliacions de la UE i ha adquirit una capacitat considerable d'influir més enllà de les seves fronteres mitjançant l'atractiu exercit pel seu model

Txetxènia). La transició dels països d'Europa Central i de l'Est cap a la democràcia i l'economia de mercat progressava, però als Balcans l'infern de la guerra reapareixia en un territori central europeu. Europa protagonitzà un estrepitós fracàs a Iugoslàvia, primer en no posar-se d'acord sobre la declaració d'independència d'Eslovènia i Croàcia, i després en no saber aturar la guerra i la neteja ètnica a Bòsnia (1992-1995) i Kosovo (1999) sense la participació dels Estats Units i l'OTAN. Certificada la inoperància de la UE per posar fi a un conflicte dintre de les fronteres europees, es redoblaren esforços per aconseguir que la Política Exterior i de Seguretat Comuna, la PESC, fos més que un acrònim.

Durant els anys noranta, la UE fou capaç de promoure el Protocol de Kyoto sobre el canvi climàtic (1997) i va establir acords d'associació i de comerç preferencial amb nombrosos països (entre aquests, la unió duanera amb Turquia, 1995). Tot i que fou incapaç de prevenir o resoldre els esmentats conflictes bèl·lics i d'altres com el genocidi de Rwanda (1994) i les guerres a Aceh, Sri Lanka i Sudan, la UE ja aparegué a l'escena internacional com un bloc amb una certa cohesió en l'àmbit comercial (acord de la Ronda Uruguai del GATT, 1994), ambiental, de cooperació per al desenvolupa-

ment i per a la defensa dels drets humans. D'altra banda, la UE, malgrat la debilitat de la seva PESC, comptà durant els anys noranta amb una administració nord-americana (del president Clinton) compromesa amb la promoció d'un sistema multilateral i amb el reforçament de l'ONU i que es decantà per una diplomàcia activa en el conflicte israelo-palestí i d'Irlanda del Nord.

Superat el tràmit relativament senzill de l'ampliació de 1995 (Suècia, Finlàndia i Àustria), la UE encetà les negociacions d'adhesió dels països de l'Est (1997-1998) i aprovà el Tractat d'Amsterdam.

De la solidaritat amb els Estats Units per l'11-S a la fractura per l'Iraq

El 2001 es produí un terrabastall de magnitud equivalent a les revolucions de 1989 però de conseqüències més imprevisibles. Els atacs del 11 de setembre a Nova York i Washington van provocar un canvi substancial en la política exterior dels Estats Units⁴.

Atacs preventius, guerra asimètrica, guerra contra el terrorisme foren les consignes de la unilateralista Administració Bush després de l'11-S. En primera instància, la UE i els seus països membres van fer pinya amb Washington. L'atac no provocat contra les Torres Bessones i la negativa del règim dels talibans per lliurar els responsables d'Al Qaida van legitimar als ulls europeus la missió dels Estats Units a l'Afganistan l'octubre de 2001. Però la decisió de l'Administració Bush de vincular l'enderrocament del règim de Saddam a la guerra contra el terrorisme va ser fortament contestada en la majoria dels països europeus. La població europea protagonitzà multitudinàries manifestacions contra l'imminent atac dels Estats Units a l'Iraq, mentre es produïa una divisió entre els països que decidien donar suport a Bush (governos del Regne Unit, Espanya, Itàlia, Portugal, Països Baixos i la majoria dels països de l'Est) i els qui s'hi oposaven (França, Alemanya, Bèlgica) (Gordon, 2004).

La guerra a l'Iraq, iniciada per Washington el març de 2003, va evidenciar les diferències dins de la UE entre els Estats Membres més atlantistes i els partidaris d'una política exterior i de seguretat europea autònoma dels Estats Units. La discrepància sobre l'Iraq expressà un creixent distanciament en la relació transatlàntica que s'havia anat generant en dècades anteriors però que la necessitat d'unitat davant l'amenaça soviètica durant la Guerra Freda havia encobert. En efecte, les diferències d'opinió entre nord-americans i europeus s'estenien a l'àmbit socioeconòmic (més èmfasi en la igualtat a Europa i en la llibertat als Estats Units), al paper de la religió, a la protecció del medi ambient i a qüestions com l'avortament, la recerca amb cèl·lules mare o el matrimoni homosexual. Per simplificar-ho: uns Estats Units guerrers, individualistes i religiosos ja no s'entenen amb una Europa pacifista, secularitzada, ecologista i satisfeta en el seu paradís postmodern⁵.

La instrumentalització de les divergències arran de la guerra de l'Iraq i la seva utilització política a ambdós costats de l'Atlàntic agreujà les discrepàncies inicials i provocà la crisi més profunda en les relacions transatlàntiques des de l'episodi de Suez (1956).

Com ja succeí durant les guerres dels Balcans els anys noranta, Europa es mostrà dividida. Tot i que la PESC i la Política Europea de Seguretat i Defensa (PESD) havien progressat, l'atac dels Estats Units i els seus aliats europeus contra l'Iraq evidenciaren divergències estructurals entre els Estats Membres sobre el paper d'Europa al món: d'una banda, entre els qui propugnen una UE com a mercat comú amb aliança estreta amb Estats Units mitjançant l'OTAN i, de l'altra, els partidaris d'una Europa integrada políticament i econòmicament i amb una PESC veritablement independent. El segon grup es ressentí molt pel fet que els països de l'Est (incorporats a l'OTAN des de 1998) no només fossin defensors de la posició de Washington sinó, a més, partidaris de polítiques econòmiques liberals i no intervencionistes que en l'àmbit europeu impossibiliten l'harmonització fiscal i laboral.

L'ampliació a l'Est de 2004 ha obert, doncs, noves fissures dins de la UE; països com Polònia, la República Txeca, Eslovàquia, les Repúbliques Bàltiques i des del gener de 2007 Romania i Bulgària volen els fons estructurals i subvencions agrícoles de la UE però rebutgen l'afany centralitzador i regulador de Brussel·les en matèria econòmica, laboral i ambiental. Tenen, així mateix, relacions molt tibants amb la Rússia de Putin. El recent vet de Polònia a la renovació de l'acord de partenariat UE-Rússia arran de la prohibició russa d'importar carn polonesa n'és un bon exemple.

La UE té els mecanismes institucionals i l'incentiu (el record dels fracassos provocats per les divisions) per adoptar i portar a terme polítiques i actuacions comunes en l'escenari internacional. Però hi ha una heterogeneïtat d'actituds en l'opinió pública dels Estats Membres sobre qüestions tan fonamentals com l'objectiu final de la integració europea, les relacions amb els Estats Units i Rússia, el disseny d'una política energètica comuna, la continuació de les ampliacions als països dels Balcans i Turquia. Les altres potències són conscients d'aquest fet i sovint fomenten les divergències internes europees en benefici propi. Un exemple ben paradigmàtic és l'habilitat de Putin per negociar acords bilaterals amb determinats Estats Membres de la UE (que garanteixen el subministrament d'hidrocarburs russos a canvi del dret de Gazprom a penetrar en el mercat de distribució d'aquests països) mentre les institucions europees clamen inútilment sobre la necessitat de formular una política energètica comuna que permeti a Europa negociar acords avantatjosos amb els seus subministradors principals (Rússia, Algèria i països del Golf).

L'actual crisi multidimensional europea

Malgrat els seus progressos, Europa travessa una crisi multidimensional. A mitjan 2004 semblava que hi havia acord sobre la integració europea. Els 15 s'havien convertit en 25, el Consell

Europeu havia donat llum verda a l'inici de les negociacions d'adhesió de Turquia i la Convenció Constitucional havia elaborat un projecte de Constitució Europea que comptava amb el suport dels Estats Membres. Però l'acord que definia l'essència i objectius de la UE era fràgil i obviava reticències substancials per part de l'opinió pública. Els revessos soferts per la Constitució Europea el 2005 a França i als Països Baixos posaren de manifest que una part important de l'opinió pública no acceptava ni el mètode ni el contingut de la Constitució.

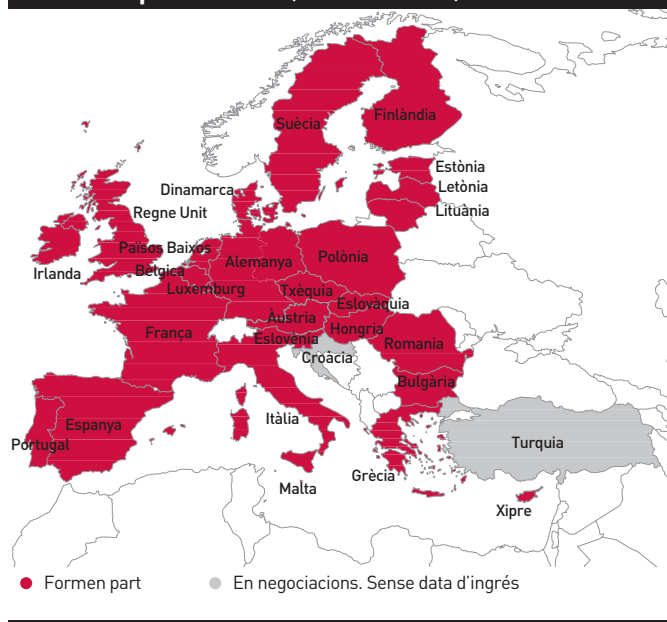
La paralització del procés de ratificació de la Constitució constitueix la dimensió institucional de la crisi europea. Les institucions de la UE (Consell, Comissió i Parlament) no funcionen eficientment amb regles pensades per a una CEE de sis. El primer desafiament important a què s'enfronta la UE és rescatar les parts de la Constitució que milloren el funcionament de les institucions i aconseguir la seva aprovació. La presidència alemanya de la UE està compromesa amb aquest objectiu. Tanmateix, caldrà molta habilitat diplomàtica per vendre un tractat, alleugerit i reduït a les normes de funcionament, a una opinió pública escèptica amb les propostes procedents de la UE i als Estats Membres més federalistes que consideren la Constitució europea una eina indispensable per aprofundir en la integració.

Com superar l'euroessimisme actual

Els reptes segon i tercer que la UE ha de superar –la millora del seu rendiment econòmic i la gestió de la seva crisi demogràfica– estan estretament vinculats. L'experiència dels darrers 50 anys demostra que els grans salts endavant en la integració només es produeixen quan l'economia europea creix i la ciutadania dona el benefici del dubte als projectes europeus dels seus dirigents. No és, doncs, sorprenent que el fracàs de la Constitució i l'oposició a futures ampliacions apareguin en un moment en què el creixement de les principals economies de la zona euro (especialment Alemanya, França i Itàlia) és insuficient per mantenir els elevats nivells de prestacions dels estats de benestar i assegurar més prosperitat i oportunitats a la població europea i als immigrants acollits. L'opinió pública es mostra clarament partidària d'un major pes d'Europa al món, mitjançant el reforçament de la PESC i la PESD. Però, a l'hora de la veritat, els ciutadans no veuen clar atorgar més sobirania a les institucions europees si uns i altres (Estats Membres i UE) no són capaçs de reduir l'atur, dinamitzar l'economia, facilitar l'accés a l'habitatge i mantenir o millorar els estàndards de l'educació i la sanitat. És poc probable que una majoria de ciutadans de la UE recuperi el desig d'avançar en la integració si abans no recobra la confiança en les economies dels Estats Membres i de la UE per enfrontar-se amb èxit als reptes de la globalització.

Certament, el 2006 la UE ha enregirat la seva taxa de creixement més elevada des de 2000. Alemanya s'ha reviscolat i ha generat 500.000 llocs de treball el darrer any. Els governs d'Alemanya, Itàlia, Països Baixos i Suècia han implementat doloroses però necessàries reformes per incrementar la taxa de parti-

Unió Europea dels 27 (Febrer 2007)

cipació laboral, reduint prestacions i subsidis a aturats i persones no desitjoses d'incorporar-se al mercat de treball, i retardant l'edat de jubilació. Tanmateix, seria precipitat cantar victòria en la lluita per millorar la competitivitat de l'economia europea; la taxa de participació laboral europea està deu punts per sota de la dels Estats Units, la productivitat dels treballadors europeus no supera la dels nord-americans i a Europa es treballen moltes menys hores. Aquests indicadors han de millorar, especialment perquè amb l'envelliment de la població i la baixa natalitat passarem d'una ràtio de dependència de quatre assalariats per un jubilat a una ràtio de dos a un l'any 2050.

Per tant, la millora conjuntural dels indicadors macroeconòmics europeus no ens pot fer oblidar que Europa encara s'està jugant el seu estatus de superpotència econòmica durant el segle XXI. Invertirà només el 2% del seu PIB en Recerca i Desenvolupament (R+D), mentre que Estats Units assoleix el 2,6% i Japó el 3%. Inverteix menys en educació superior, R+D i innovació que els seus competidors. Els pressupostos tant de la UE com de molts Estats Membres estan massa orientats a la redistribució de recursos (subvencions a regions pobres i agricultura en la UE, a prestacions socials) i no suficientment a ensenyament, formació, R+D i innovació que augmentin la competitivitat i la creació de riquesa. La batalla sobre l'orientació dels pressupostos de la UE sovint s'entrellaça amb la lluita sobre l'objectiu de la integració europea, ja que els partidaris d'uns pressupostos que emfatitzin més la innovació i l'increment de la competitivitat també acostumen a ser els Estats Membres que només aspiren a un mercat comú, mentre els que defensen el manteniment de la política redistributiva són, a grans trets, els que propugnen una Europa integrada políticament i econòmicament. A tall d'exemple i també com a mostra de la incidència de les divergències intraeuropees en les relacions de la UE amb les potències emergents (Xina i Índia), els països més lliurecanvistes comercialment (Regne Unit, Irlanda, països escandinaus i

alguns dels nous socis de l'Est) s'han oposat a la intenció dels més proteccionistes (Itàlia, Espanya, Portugal) d'aplicar barreres comercials per frenar les importacions de productes tèxtils o calçat xinès.

Si no s'inverteixen les tendències, la UE podria al capdavall ser víctima de forces centrífugues. Si els països del nucli dur de la UE i l'eurozona (Alemanya, França, Itàlia) no s'espavilen econòmicament, les seves poblacions temoroses de la globalització cediran la iniciativa del procés d'integració a països que per manca de vocació europeista (Regne Unit) o pel retard en el seu desenvolupament (els socis de l'Est) no estan en condicions d'assumir-lo.

Manca de lideratge polític

Conseqüentment, les gran economies de la zona euro s'haurien d'enfrontar amb valentia als seus problemes de competitivitat, manca de competència en els seus mercats de productes i serveis, rigidesa dels mercats laborals i envelliment de la seva població, sinó ens arrisquem al fet que la integració europea es converteixi en el mínim comú denominador que els països de la perifèria de la UE estan disposats a acceptar. Aquest conflicte ens aboca al quart repte. L'impasse actual de la UE exigeix com a condició necessària però no suficient l'existència de líders amb visió i coratge que no busquin només l'aprovació de les seves opinions públiques i s'arrisquin a prendre decisions difícils en matèria econòmica, per desbloquejar el debat de la Constitució, amb relació a futures ampliacions i concretament en el cas de Turquia. Aquestes decisions han de permetre a Europa superar els reptes econòmics, demogràfics i institucionals plantejats i, per tant, exercir una influència decisiva en el món. La tasca descrita serà molt difícil, però és evident que les fosses que divideixen l'opinió pública europea i els seus Estats Membres són massa profundes perquè una simple gestió del statu quo permeti vaticinar quelcom millor que un lent però segur declivi d'Europa en un món que desplaça el seu eix principal de relacions de l'Atlàntic al Pacífic. ●

Notes

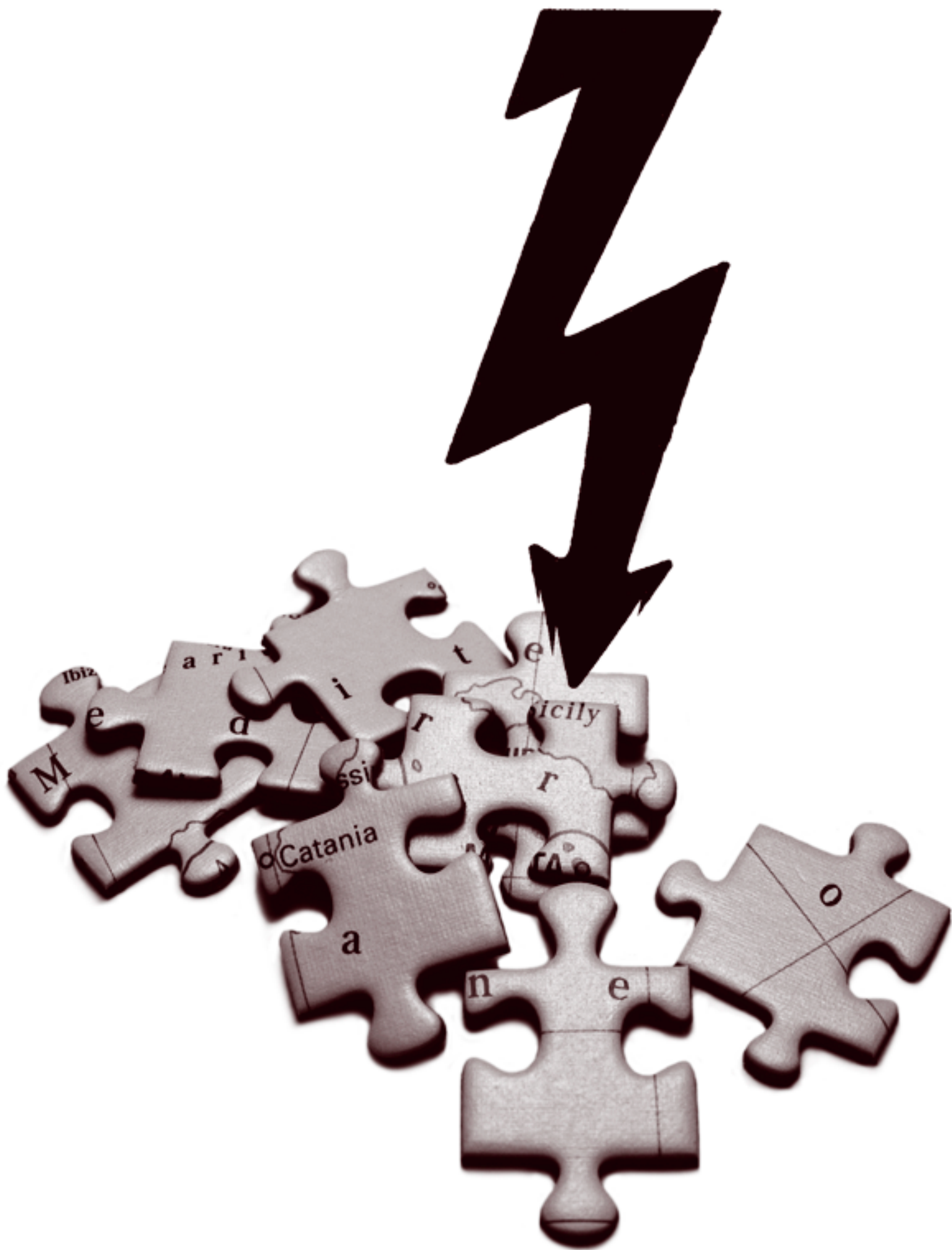
- 1 Amb relació a aquestes qüestions, vegeu: Joseph Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics* (Nova York, PublicAffairs Books, 2004).
- 2 Entre l'abundant bibliografia existent sobre aquest procés, vegeu: David Pryce-Jones. *The fall of the Soviet Empire, 1985-1991*. Londres: Phoenix Press, 2001.
- 3 Sobre la reunificació d'Alemanya i les seves repercussions a Europa, una de les obres més completes és la de Philip Zelikow i Condoleezza Rice, *Germany Unified and Europe Transformed*. Cambridge: Harvard University Press, 1997.
- 4 Sobre la política exterior dels Estats Units en aquesta etapa, vegeu: Muns, Alexandre. *USA ¿Quo Vadis? Claves para interpretar el nuevo orden mundial*. Barcelona: Granica, 2003.
- 5 Sobre aquestes qüestions, vegeu l'obra de Kagan, Robert. *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order*. Nova York: Knopf, 2003.

Referències bibliogràfiques

GORDON, Philip i SHAPIRO, Jeremy. *Allies at War: America, Europe and the Crisis over Iraq*. Nova York: McGraw-Hill, 2004.

dCIDOB 100. 1983-2006: nous temps, noves mirades.

La Mediterrània, del segle XX al segle XXI. Canvis i continuïtats en
una regió convulsa.
Eduard Soler i Lecha

La Mediterrània, del segle XX al segle XXI

Canvis i continuïtats en una regió convulsa

Eduard Soler i Lecha Coordinador del Programa Mediterrània,
Fundació CIDOB

En vint-i-cinc anys la Mediterrània ha experimentat canvis notables, alguns d'aquests interns, com el naixement del Procés de Barcelona o la implosió de l'islamisme polític. Altres han estat el fruit de transformacions del sistema internacional, especialment amb la fi de la Guerra Freda. No obstant això, en aquesta regió de límits difusos que anomenem Mediterrània, hi ha elements que es mantenen inalterats. La Mediterrània continua essent una falla geopolítica i continua representant un abisme en termes socioeconòmics. Simultàniament, conflictes com l'arabo-israelià, el xipriota o el del Sàhara continuen oberts i en països com el Líban la manca de cohesió i el perill de confrontació civil es manté a l'ordre del dia. Aquest article se centra en l'anàlisi d'aquests canvis i continuïtats tot llançant, en la part final, una mirada cap al futur de la regió.

Una Mediterrània en transformació

Com dèiem, una de les transformacions més importants que ha viscut la Mediterrània es deriva d'un canvi en el sistema internacional. Del món bipolar de la Guerra Freda, amb dues superpotències com l'URSS i els Estats Units que procuraven contenir-se mútuament i que indirectament s'enfrontaven en diferents indrets del planeta, es passà, amb la caiguda del mur de Berlín i l'esfondrament de l'URSS, a un sistema unipolar. En aquesta nova etapa, els Estats Units aspirarien, en paraules de l'antic ministre francès Hubert Védrine, a esdevenir una hiperpotència. No obstant això, més que portar canvis radicals, la fi de la Guerra Freda va accelerar processos que s'havien iniciat abans de la caiguda del mur de Berlín.

Podem observar com la desaparició de la fractura est-oest donà més rellevància a la fractura nord-sud ja existent.

Simultàniament, l'existència del perill roig fou substituït en alguns sectors per un perill verd, és a dir, per un indeterminat perill islàmic que ja s'havia expressat l'any 1979 amb la revolució islàmica a l'Iran. Així, durant els darrers vint-i-cinc anys el terrorisme de caire islamista ha augmentat i, tot i que associat a la fatídica data de l'11 de setembre, aquesta xacra ha afectat ciutats com Istanbul, Casablanca, Londres, Madrid o Sharm-el-Sheikh.

Així doncs, passats vint-i-cinc anys, s'ha produït un canvi en els protagonistes i la naturalesa de l'amenaça terrorista a la Mediterrània. Grups amb una retòrica religiosa com les diferents cèl·lules d'Al Qaida han pres tot el protagonisme a grups amb reivindicacions territorials i amb una ideologia propera al marxisme (PKK, ETA i grups de l'OAP). Aquests grups, encara actius, s'han vist obligats fins i tot a canviar la seva estratègia davant d'aquest fet.

Un altre element de canvi està vinculat al paper de la Unió Europea (UE). La UE de l'any 2007 ha canviat significativament respecte de la de l'any 1983. La UE s'ha ampliat, s'ha dotat d'una incipient política exterior i de defensa, ha intentat tirar endavant un projecte de constitució europea. Paral·lelament a aquests canvis globals, la UE s'ha mediterraneïtzat en dos sentits. En primer lloc perquè s'hi han adherit diversos països mediterranis, com Espanya i Portugal (1986) i Eslovènia, Malta i Xipre (2004). Avui en dia, la UE té frontera terrestre amb el Marroc i es troba a un centenar de quilòmetres de la costa siriana. En segon lloc, perquè ha desenvolupat una política mediterrània més potent. Sota l'impuls d'un dels nous socis mediterranis, Espanya, nasqué l'any 1995 a Barcelona el Partenariat Euromediterrani. Aquest es troba, dotze anys després, lluny d'assolir els objectius de pau, prosperitat i intercanvi humà i, a més a més, el Partenariat ha de fer-se compatible amb

novíssimes polítiques com la de veïnatge. Tanmateix, el Procés de Barcelona continua viu i proporciona, sobretot, un marc de diàleg a múltiples nivells, inexistent vint anys enrere.

Finalment, un altre canvi significatiu està vinculat al replantejament de la identitat europea i de les identitats locals en moltes societats de la riba nord de la Mediterrània. En les darreres dècades, Espanya, Portugal o Itàlia han deixat de ser emissors d'emigrants per ser-ne receptors. És així com les societats espanyola, portuguesa o italiana han anat descobrint-se cada cop més plurals, i com ciutats com Barcelona han pres el relleu, com a referents cosmopolites, a Alexandria o Tànger. Aquest canvi ha estat accelerat i en alguns casos sobtat. Comença a plantejar reptes i de ben segur encara en plantejarà més i de més complexos en un futur no gaire llunyà. En tot cas, a través d'aquests nous ciutadans, Barcelona o Catalunya se senten més lligades que mai al Marroc i a ciutats molt més llunyanes com Karachi o Lahore. Per tant, les migracions han reduït les distàncies i han fet de la Mediterrània i del món sencer un espai més petit i interconnectat.

Continuïtats i reptes compartits

Malgrat la importància d'aquestes transformacions, podem observar que els canvis han estat menors en altres camps. Aquestes continuïtats no són sempre positives. En primer lloc, cal destacar que la Mediterrània continua sent escenari d'una de les majors fractures socioeconòmiques del planeta. Els nivells de riquesa, benestar i desenvolupament de la riba nord estan ben lluny d'ésser assolits a les societats del sud i de l'est de la Mediterrània, on l'analfabetisme és encara una xacra, el sistema sanitari i educatiu deficients, la pobresa generalitzada, el creixement econòmic fluctuant i l'atur juvenil un brou de cultiu de conflictes socials i fins i tot polítics. Avui en dia, les desigualtats entre el Marroc i Espanya tenen pocs referents de comparació a part del de les dues Corees i el que és més greu és que en alguns aspectes les desigualtats s'amplien en comptes d'escurçar-se.

A aquesta fractura socioeconòmica cal afegir que la Mediterrània és una falla geopolítica. Tot i el voluntarisme del Procés de Barcelona, la Mediterrània no és encara una regió integrada i molt menys una comunitat de seguretat, és a dir, un espai en el qual els seus membres han deixat de concebre l'ús de la violència com un instrument per aconseguir resoldre els conflictes. Una violència que, en molts casos, no s'utilitza tant per lluitar o protegir-se de l'enemic extern com dels enemics interns. Així doncs, la seguretat nacional i la seguretat dels règims tendeixen a confondre's als països del sud i de l'est de la Mediterrània.

Mentre que la democràcia es consolida a la riba nord, els progressos en aquest camp per part de molts règims del sud són escassos quan no inexistents. En alguns casos, el més flagrant dels quals és Tunísia, la qualitat democràtica del règim i el respecte dels drets humans fins i tot ha retrocedit en les darreres dècades. Aquesta és una de les principals continuïtats de la regió: la democràcia continua sent l'excepció i no la regla al sud

i l'est de la Mediterrània. A més, això contrasta amb d'altres latituds com l'Europa de l'Est, Amèrica Llatina o fins i tot alguns indrets de l'Àfrica Subsahariana on hi ha hagut avenços democràtics substancials durant el darrer quart de segle. Seguint, però, amb les continuïtats, cal destacar que si Europa no tenia prou credibilitat per promoure la democràcia al món àrab durant els anys vuitanta a causa del llast de la seva experiència colonial, continua sense tenir-la l'any 2007. A tall d'exemple, després de la seva agra reacció a la victòria de Hamàs a les eleccions palestines, una de les més transparents de la història del món àrab, el paper d'Europa com a ens democratitzador s'ha posat en dubte entre els demòcrates de la regió.

Una de les continuïtats més dramàtiques és el manteniment de conflictes oberts o latents en diferents indrets de la Mediterrània. El més significatiu és l'israelo-palestí que més enllà de les repercussions que té per als ciutadans de tots dos països, contamina qualsevol projecte per aconseguir majors quotes d'integració política, econòmica i social a la Mediterrània. Els anys noranta, amb la conferència de pau de Madrid (1991) i els Acords d'Oslo (1993), s'obrí una finestra a l'esperança, tancada, al tombant de segle, amb la segona intifada. L'any 2005 diferents factors feien albirar una nova etapa d'esperança: la inicial retirada israeliana de Gaza, l'elecció de Mahmud Abbas i iniciatives com els Acords de Ginebra promoguts per membres de la societat civil palestina i israeliana. Un cop més, però, aquestes

Beirut, agost 2006

esperances s'esberlaren. No solament això, sinó que la crisi iniciada amb la victòria de Hamàs s'estengué a un país, el Líban, que tot just començava a aixecar el cap després de dècades de guerra civil, ocupació israeliana i tutela siriana. La guerra entre Israel i Hizbollah de l'estiu de 2006, amb l'amenaça d'Ehud Olmert de retornar el Líban a la situació de dues dècades abans, mostra la fragilitat de la situació al Pròxim Orient i evidencia que el conflicte israelo-palestí és només un dels components d'un conflicte arabo-israelià més ampli.

Amb tot, el conflicte al Pròxim Orient no és ni molt menys l'únic que roman obert des de fa més d'un quart de segle. Al Magrib destaca el del Sàhara Occidental. Aquest conflicte, iniciat amb la Marxa Verda a mitjan anys setanta, té com a principal llast el drama humà dels refugiats de Tinduf i continua impedit una millora en les relacions entre Algèria i el Marroc, indispensable per avançar cap a un Magrib més integrat. A la Mediterrània Oriental es manté irresolt el conflicte de Xipre. Malgrat la seva adhesió a la UE (2004), l'illa continua dividida després del fallit referèndum sobre el pla Annan i, ara per ara, els intents de solució al conflicte semblen encara més difícils. Finalment, no cal oblidar els Balcans. Els anys noranta foren dramàtics per a aquesta regió però la solució a les reivindicacions independentistes de Kosovo o la manca de cohesió a Bòsnia són encara temes que s'han de resoldre i que podrien desembocar en noves crisis.

Una darrera tendència que es manté és el fet que els països mediterranis són més un objecte que un subjecte en el terreny internacional. Pot observar-se com actors externs a la regió, principalment els Estats Units, l'Iran i les monarquies del Golf Pèrsic, tenen una gran influència en la seguretat i la política d'aquesta regió. Una tendència que fins i tot s'ha reforçat. Així, els Estats Units continuen tutelant o, si més no, sent un suport essencial per als règims que des de 'Washington' s'anomenen "governos àrabs moderats" com el de Jordània o l'egipci. La intervenció iraniana en el conflicte libanès o la creixent influència dels mitjans de comunicació del Golf com *Al Jazeera* o *Al Arabiya* són altres exemples d'aquesta tendència.

Una mirada cap al futur

El futur de la Mediterrània dependrà tant de la voluntat dels seus habitants i dels seus governs com de factors d'ordre global. Per tant, cal dur a terme una reflexió serena sobre com aprofitar les oportunitats i com fer front a algunes de les amenaces que hem esmentat en aquest article. Amb una perspectiva a llarg termini, les societats i els governs mediterranis hauran de fer un esforç per anticipar-se als esdeveniments i pensar quins nous factors poden condicionar l'agenda mediterrània del segle XXI. Per exemple, factors d'ordre global com el canvi climàtic poden generar noves crisis i nous conflictes. La Mediterrània és particularment vulnerable al canvi climàtic i a les seves conseqüències de desertificació, èxode rural i crisi del model turístic imperant en molts països. A més, l'escassetat de recursos de tot tipus (sòl, aigua, pesca, hidrocarburs) serà una de les principals fonts d'inestabilitat si no es prenen les mesures per atenuar-ne els efectes.

A tot això cal afegir la intervenció de les potències no-mediterrànies. En les properes dècades i malgrat el desplaçament de la centralitat internacional cap a l'àrea d'Àsia-Pacífic, els Estats Units continuaran exercint influència en aquesta regió tot i que molt probablement hagi de competir amb altres actors externs. La Xina, per exemple, està reforçant els seus llaços polítics i econòmics amb els països de la regió i amb el conjunt del continent africà. Rússia, encara que limitat a l'àmbit energètic, probablement també enfortirà la seva política àrab, sobretot en direcció a Algèria amb qui podria formar un cartel algero-rus capaç de controlar l'abastiment de gas d'Europa. Finalment, és molt probable que l'Iran continuï reforçant la seva implicació en la vida política de la regió tot i que l'estratègia dependrà de la seva imprevisible evolució interna.

També es perfila un desdibuixament de les fronteres entre la Mediterrània i l'Àfrica Subsahariana. Arran dels moviments humans de difícil control en la zona sahariana, els països de la riba sud i est de la Mediterrània rebran amb molta més intensitat les conseqüències dels conflictes polítics, de les crisis econòmiques, del subdesenvolupament, dels desastres naturals i les crisis humanitàries d'un continent que presenta els pitjors indicadors del conjunt del planeta. Uns efectes que, de retruc, es deixaran sentir a Europa.

En aquest context, la UE s'haurà de repensar en tres dimensions: l'ampliació, la integració i la política exterior i de defensa. Pel que fa al primer tema, la UE haurà de decidir si Turquia, els Balcans, Ucraïna, Moldàvia i potser fins i tot el Caucas poden aspirar, encara que sigui a llarg termini, a la plena integració a la UE. Aquesta decisió, d'ordre estratègic, és clau. Les ambigüitats, els dobles barems, les falses esperances i les promeses trencades són el pitjor obstacle per tal que els processos de reforma prenguin força, i són el revulsiu més eficaç per desencadenar la inestabilitat i el retorn al nacionalisme més agressiu al sud-est d'Europa, és a dir, a la Mediterrània nord-oriental.

Pel que fa a la integració s'hauria de resoldre la situació d'*impasse* creada amb els fallits referèndums sobre el tractat constitucional a França i Holanda. Cal trobar una solució per esvair l'actual sensació de crisi. Sense una major confiança en ells mateixos i un cert optimisme respecte al seu futur, els europeus no seran capaços d'afrontar grans reptes com el de l'adhesió turca. També és necessari per facilitar el procés de presa de decisions en una UE amb cada cop més membres.

Un dels àmbits en què es fa més palesa la inoperativitat del sistema de presa de decisions existent i de la manca de recursos i institucions és el de la política exterior i de defensa. En l'agenda europea dels propers anys s'haurà d'estudiar si és viable i convenient crear la figura del ministre d'Afers Exteriors amb independència de l'aprovació de la Constitució. Els propers anys també seran clau per observar l'efecte de la posada en marxa de nous instruments en el marc de la Política Europea de Seguretat i Defensa (PESD), com els grups de combat (*battle groups*) que podrien ser utilitzats a la Mediterrània. No obstant això, la culpa de la inacció de la UE en molts camps no es pot atribuir només a la manca d'instruments o al procés de presa de decisions, sinó a una manca de voluntat política, absolutament necessària per arribar a consensos en els temes més complexos. El cas més clar és el del conflicte arabo-israelià, en el qual es fa evident que, de cara al futur, serà essencial que la UE faci més esforços per acordar i mantenir una posició comuna i sigui capaç d'anticipar la seva reacció davant d'eventuals crisis com la viscuda l'estiu de 2006 al Líban.

Aquesta reflexió ens porta a parlar dels conflictes oberts a la Mediterrània. Tampoc en aquest camp predomina l'optimisme. Pel que fa al conflicte palestino-israelià no existeix actualment cap element que faci presagiar una solució durant els propers anys. Aquesta s'hauria de construir basant-se en un acord entre el Govern israelià i totes les faccions palestines, inclosa Hamàs, en la línia de la declaració de la Lliga Àrab que proposava a Israel el reconeixement del món àrab en bloc sempre que s'arribés a una solució de dos estats amb les fronteres de l'any 1967. Pel que fa al conflicte del Sàhara, hi ha més possibilitats que s'arribi a un final negociat en el proper quart de segle. Serà un procés llarg i que serà viscut amb frustració per aquells que donen suport al Polisari que ho veuran com una claudicació de la comunitat internacional. No obstant això, una perspectiva de solu-

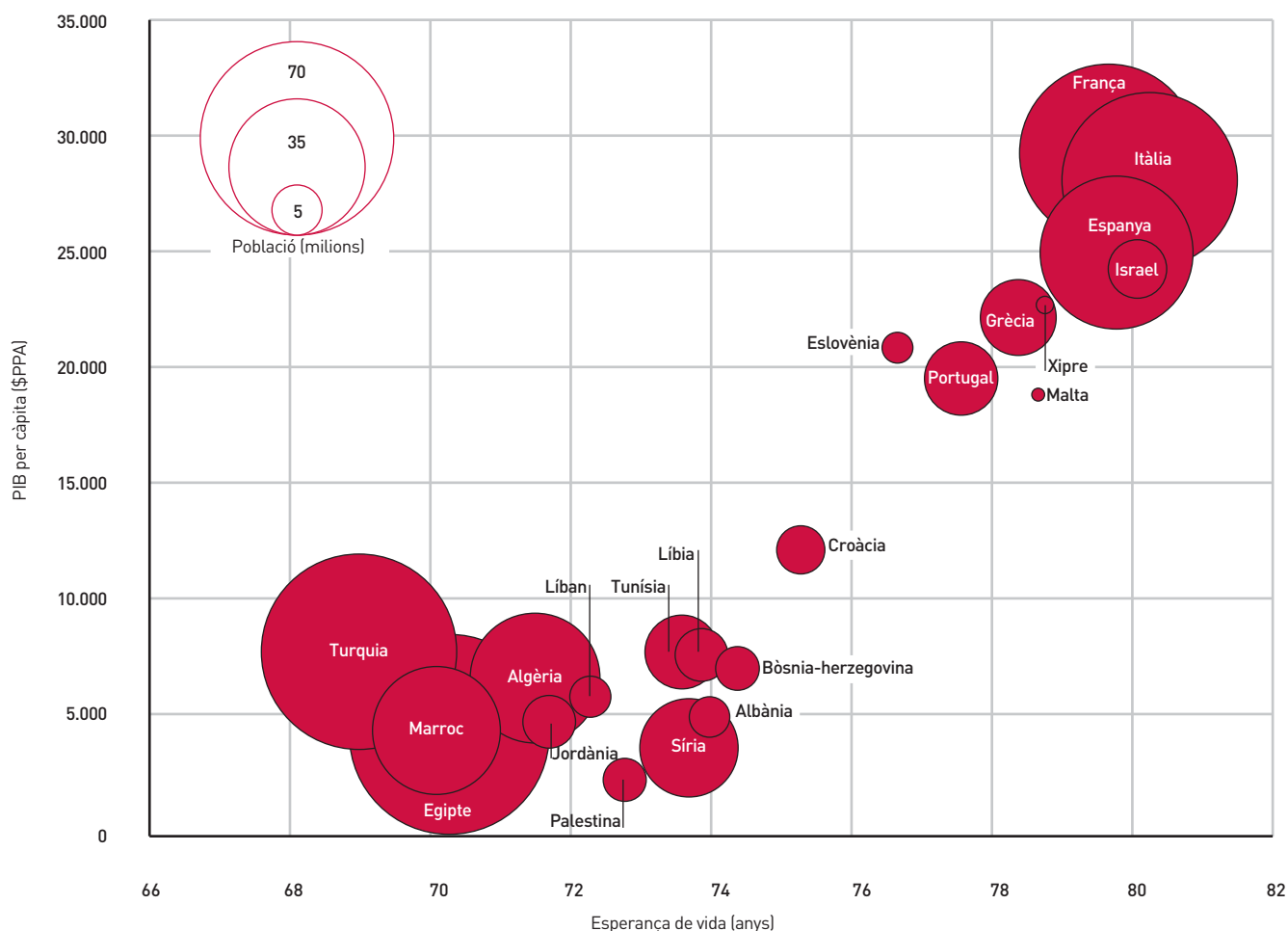
ció real dependrà de la capacitat del Marroc per garantir una autonomia política suficient al Sàhara i de la bona entesa entre Algèria i el Marroc, factors per ara inexistents.

També és molt probable que els propers anys les dues ribes mediterrànies es vegin immerses en crisis socials i polítiques d'envergadura. Un dels fets més preocupants és un replegament en identitats excloents, que en una o altra direcció, perceben allò forà com una amenaça. Al sud pren sovint la forma d'un fonamentalisme religiós, a vegades d'expressió violenta. A la riba nord, aquest replegament identitari es tradueix en l'ascens de l'extrema dreta i el racisme. Els darrers anys hi ha hagut indicis d'aquest perill: el Front Nacional a França arribà a la segona volta de les eleccions de 2002; l'extrema dreta formà part del Govern austríac; a Flandes el *Vlaams Velang* mostra una vitalitat preocupant; i fins i tot en nous països membres com Bulgària i Romania, han arrelat moviments d'aquest tipus.

La població musulmana europea és un dels principals objectius d'aquests moviments i, si aquests s'enforteixen, poden emmetzinar les relacions entre les dues ribes de la Mediterrània. Per tal de fer front als radicalismes i aconseguir una major cohesió social i harmonia a la regió caldrà, d'una banda, que l'islamisme polític pugui integrar-se en el joc polític amb normalitat i moderació, amb possibilitats d'esdevenir fins i tot un factor de modernització i democratització com en el seu temps ho fou la Democràcia Cristiana. De l'altra, caldrà anar a l'arrel dels problemes polítics i socials per prevenir que la xenofòbia i la islamofòbia vagin en augment al continent europeu.

Els objectius que el Procés de Barcelona es va marcar l'any 1995 continuen sent completament vàlids. La pau, la democràcia, la prosperitat compartida i l'intercanvi humà són prioritats essencials per a la Mediterrània. No obstant això, els instruments pensats fa dotze anys s'han d'actualitzar

Població i desenvolupament (2004)

Elaboració CIDOB edicions. Font: PNUD i UNPOP.

Conclusions

De les continuïtats i canvis que acabem d'observar se'n deriva una conclusió: malgrat les transformacions experimentades, els objectius que el Procés de Barcelona es va marcar l'any 1995 segueixen vigents. La pau, la democràcia, la prosperitat compartida i l'intercanvi humà són prioritats essencials per a la Mediterrània. No obstant això, els instruments pensats fa dotze anys s'han d'actualitzar. Per exemple, una política mediterrània eficaç s'ha de complementar amb una política africana potent i amb una major atenció cap a l'Orient Mitjà, especialment cap a l'Iran. Els governs i societats de la regió tampoc no han d'oblidar el pes creixent de la Xina i que factors globals com el canvi climàtic els fan especialment vulnerables.

Una Europa més forta, una Mediterrània més integrada, una conscienciació de la urgència per fer front a les disparitats socioeconòmiques, un esforç col·lectiu per solucionar els conflictes encara oberts, una voluntat de defensar en comú els interessos en l'àmbit internacional, un treball continuat de lluita contra els extremismes i una defensa de la democràcia i del respecte als drets humans són elements que poden garantir que la Mediterrània de l'any 2032 sigui més segura i pròspera que la de l'any 2007 i la de 1983. ●

Referències bibliogràfiques

BALTA, Paul. *El Euromediterráneo: desafíos y propuestas*. Madrid: Ediciones del Oriente y del Mediterráneo, 2005.

BARBÉ, Esther. "Turbulencia en el Mediterráneo: desafíos globales, conflictos locales y espacios regionales". *Derecho Internacional y Relaciones Internacionales en el Mundo Mediterráneo. XVII jornadas 1997*. Madrid: Boletín Oficial del Estado, 1999.

HALLIDAY, Fred. *Middle East in International Relations, power, politics and ideology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

JÜNEMANN, Annette (ed.). *Euro-Mediterranean Relations after September 11, International, Regional and Domestic Dynamics*. London: Frank Cass, 2004.

MAHJUB, Azzam. "La politique européenne de voisinage: un dépassement du partenariat euro-méditerranéen". *Politique Étrangère*, 3/2005: 535-544 (2005).

SOLER i LECHA, Eduard. "El Mediterráneo tras la cumbre de Barcelona: la necesidad de una voluntad política ampliada". *Documentos CIDOB, Mediterráneo*. No.5 (2006).

dCIDOB 100.
**1983-2006: nous temps, noves
mirades.**

El llarg camí del postsovietisme. Rússia: la transició inconclusa.
Carmen Claudín

1917

2007

El llarg camí del postsovietisme

Rússia: la transició inconclusa

Carmen Claudín Adjunta a Direcció, Fundació CIDOB

Rússia ha dominat la història del segle XX de forma singular i destacada. Els “Deu dies que van commocionar el món”, com va anomenar John Reed a la Revolució Russa d’octubre de 1917, van obrir pas a la instauració del sistema soviètic i a la seva expansió en el món –en particular, amb l’ocupació dels estats europeus limítrofs– i, després de la Segona Guerra Mundial, a l’emergència de l’anomenada Guerra Freda i d’un món bipolar, simbolitzats (tardanament) pel mur de Berlín. La desaparició d’aquest sistema internacional i l’emergència d’un món multipolar es van encadenar de la mateixa manera a partir de Rússia: la caiguda del mur de Berlín, el novembre de 1989, es va iniciar, de fet, uns anys abans amb la posada en marxa d’una política de reforma, coneguda com a perestroika, propiciada per l’arribada al poder d’un nou equip dirigent a Moscou. L’evolució del procés de canvi obert per la perestroika va suposar una commoció no menor a la de 1917 tant per al món com per a les societats de la regió que van pagar el preu més alt de la transformació.

La descomposició de l’Estat soviètic: Gorbtxov i la perestroika

L’incontestable mèrit històric de la perestroika fou que va posar en marxa un procés de canvi sistèmic tot i que això no era, de fet, el que aquesta política volia. L’objectiu de Mikhaïl Gorbtxov era intentar reformar el sistema soviètic i democratitzar-lo –en la seva dimensió política i econòmica– sense canviar-ne la naturalesa “socialista”. En altres paraules, el propòsit era assolir un socialisme democratitzat i modernitzat que compartís amb el món occidental interessos i valors comuns, en particular en el marc d’allò que Gorbtxov va anomenar la “casa comuna europea”. Aquest plantejament es basava en una anàlisi molt negativa de la realitat soviètica en l’àmbit interior i internacional, una anà-

lisi a la qual van contribuir destacades personalitats, com el polític Aleksandr Iakovliev –al qual se’l considera el veritable teòric de la perestroika– o la sociòloga Tatiana Zaslavskaia amb el seu famós informe de Novosibirsk de 1983. La dimensió internacional també fou un factor determinant en la decisió d’emprendre reformes en la mesura que alertava que el model soviètic havia esgotat la seva capacitat per continuar en la carrera armamentística de la Guerra Freda, en concret, la Iniciativa de Defensa Estratègica, anomenada aleshores “guerra de les galàxies”, anunciada el 1983 pel president nord-americà Ronald Reagan.

El mes de març de 1985, Gorbtxov arribà al poder gràcies, especialment, al suport rebut per l’anterior secretari general del partit i ex cap del KGB, Iuri Andròpov. Van començar, aleshores, les primeres mesures internes de reforma del sistema: introducció de la llibertat d’expressió (la coneguda *glasnost*) i certa liberalització de l’activitat econòmica, en particular, instauració de limitats mecanismes de mercat (lleis sobre les cooperatives). En l’àmbit internacional, Gorbtxov inicià una política d’obertura i diàleg amb Occident. Desenvolupà una diplomàcia de molt èxit encaminada a canviar la imatge de l’URSS, d’enemic i competidor a interlocutor fiable, partidari del diàleg i de les solucions pacífiques. Les fites més destacades de la nova política es van plasmar amb la retirada de les tropes soviètiques de l’Afganistan (1989) i d’Europa Central (1991), seguida per la dissolució del Pacte de Varsòvia.

Les eleccions generals de març-abril de 1989 van ser les primeres eleccions considerades democràtiques de tota la història soviètica: el PCUS (Partit Comunista de la Unió Soviètica) continuava sent el partit únic, però candidats independents van tenir la possibilitat de presentar-s’hi i van aconseguir resultats notables, com va ser el cas del llavors molt popular Borís Ieltsin, apartat el 1987 de la direcció del PCUS per les seves dures crítiques a la lentitud de les refor-

El president dels Estats Units, Ronald, Reagan, i el secretari general del PCUS, Mikhaïl Gorbatxov, firmen a la Casa Blanca el Tractat sobre les Forces d'Abast Intermedi (INF, amb les sigles en anglès), 8 de desembre de 1987

mes, o del dissident, alliberat feia poc temps del seu confinament, Andrei Sàkharov. Per primera vegada, la societat tenia representants polítics independents que lluitaven obertament contra l'hegemonia del Partit Comunista. A principi de 1990, Mikhaïl Gorbatxov va ser escollit president de l'URSS, un càrrec nou que es va imposar per contrarestar el sector conservador del PCUS. Però molt aviat el desenvolupament dels esdeveniments interns desbordà els plantejaments inicials i la capacitat dels dirigents reformistes de controlar la dinàmica oberta. Una de les expressions més clares de la voluntat d'anar més lluny va ser el desencadenament de posicions sobiranistes en les anomenades repúbliques socialistes soviètiques, especialment Ucraïna, Geòrgia i les Repúbliques Bàltiques, declarant la primacia de les lleis republicanes sobre les de l'URSS.

A la fi de 1989 sorgí un desfasament creixent entre la dinàmica interna de cada república i la situació immobiliària de les estructures centrals. Es va fer cada vegada més palesa una realitat contradictòria en què el PCUS va perdre tant el seu paper formal/constitucional de partit dirigent de la societat com la seva pràctica quotidiana de poder hegemònic, però —per les característiques mateixes del sistema soviètic— continuava dominant l'aparell administratiu de l'Estat i, per tant, obstaculitzant qualsevol reforma significativa. A aquest fet, es va afegir el factor personal de Gorbatxov, el qual continuava obstinat a veure en el PCUS, és a dir en la seva renovació, el mecanisme privilegiat de reforma, incapaç de percebre que tot el moviment social de fons apuntava ja clarament a una voluntat de canvi radical.

S'inicià llavors, durant tot l'any 1990, una situació de caos i paràlisi del poder, a la qual Gorbatxov respongué, l'octubre-novembre, amb un gir conservador. Després de la repressió de les manifestacions independentistes als països bàltics el gener del 1991 i el posterior referèndum sobre la Unió el març, Gorbatxov començà a percebre el seu error d'avaluació i canvià de tàctica: inicià negociacions amb les repúbliques i assolí un acord que desembocaria en la firma, el 20 d'agost, del Tractat de la Unió. L'adopció d'aquest tractat representava un canvi radical en les estructures de poder del sistema. Aquesta perspectiva fou el motor principal de l'intent de "cop d'Estat" que es va produir el 19 d'agost de 1991. La paradoxa de la història és que les forces implicades en el cop van aconseguir accelerar, i de manera irreversible, allò que precisament volien evitar. A Moscou, la gent es mobilitzà tres dies al voltant del Parlament, donant suport a Ieltsin que el juny, amb el 57% dels vots, acabava de ser elegit president del Legislatiu rus i encarnava la resistència al cop. L'encadenament de declaracions d'independències de diverses repúbliques —en particular Ucraïna, on un referèndum nacional donà suport amb més del 90% a la independència (és a dir, també amb el suport majoritari de la població russa del país)— va assestar un cop final a l'Estat soviètic: el 5 de desembre, el PCUS va ser dissolt i, el 21 de desembre, Gorbatxov anuncià el final de l'URSS i la seva substitució per la Comunitat d'Estats Independents (CEI). Amb això Borís Ieltsin es convertí en president de la nova Rússia independent, i posà fi a la confusió que havia durat tres quarts de segle entre allò que era "rus" i allò que era "soviètic".

Eleccions generals de 1989. "Més drets per als electors"

El primer període postsoviètic: l'estable turbulència dels anys Ieltsin

En gairebé dos anys, Rússia passà de 75 anys de partit únic a una constel·lació de partits que van ocupar el buit deixat per l'espectacular caiguda del PCUS en l'arena política i en les estructures de poder. Però això es va produir en un context de desconeixement agut, tant entre els responsables polítics com entre la població, d'una cultura democràtica adequada a la nova situació. Aquesta immaduresa del sistema polític contribuï a perpetuar un dels trets històrics de la tradició russa, és a dir, la personalització de la pràctica política. La indefinició del sistema polític (presidencialisme o parlamentarisme) i la debilitat dels partits van generar una activitat política polaritzada al voltant de les relacions o, més ben dit, de la pugna entre el Legislatiu i l'Executiu, que es van anar neutralitzant un a l'altre.

La composició del primer Govern Ieltsin, dominat per personalitats liberals en àmbits tan sensibles com l'economia o la política exterior, provocà d'entrada l'hostilitat de nombrosos grups polítics parlamentaris. A final de 1992, la paràlisi de les estructures del poder central (i la seva consegüent autonomització del poder local) va ser gairebé total i desembocà en una crisi constitucional que marcà un punt d'inflexió en la curta història de la Rússia postsoviètica, despertant el fantasma del perill de guerra civil. L'espiral de la crisi esclatà obertament el 21 de setembre de 1993 després de la decisió de Ieltsin de dissoldre per decret el Congrés dels Diputats del Poble, a la qual un gran nombre de diputats va respondre tancant-se a la seu del Parlament. La situació, blo-

El 5 de desembre de 1991, el PCUS va ser dissolt i, el 21 de desembre, Gorbtxov anuncià el final de l'URSS i la seva substitució per la CEI. Amb això Borís Ieltsin es convertí en president de la nova Rússia independent, i posà fi a la confusió que havia durat tres quarts de segle entre allò que era "rus" i allò que era "soviètic"

quejada durant diversos dies, canvià quan grups afins als diputats rebels van intentar atacar l'Ajuntament i la televisió. La dràstica resposta del Govern, el 3 d'octubre, consistí en bombardejar el Parlament i detenir els diputats que encara quedaven a l'edifici, amb un saldo de diverses desenes de morts en els enfrontaments.

D'altra banda, en ser Rússia un Estat federal, la desaparició del PCUS va significar un cop final a les ja molt debilitades estructures centrals, i la necessitat de l'existència d'un centre va ocupar el cor del debat polític. A la fi dels anys vuitanta, el PCUS era l'única estructura que mantenia la il·lusió d'una verticalitat i centralitat del poder. Amb la seva desaparició, les forces democràtiques es trobaven confrontades amb la necessitat de presentar propostes creïbles per als altres membres de la federació. Les negociacions que Ieltsin inicià amb els futurs "subjectes" de la Federació van demostrar que el seu marge de maniobra era tan estret com amb el Legislatiu. El 31 de març de 1992 l'adopció d'un tractat que reconeixia 89 subjectes de la Federació institucionalitzà el nou edifici estatal, però Txetxènia es negà a subscriure l'acord i es declarà Estat independent. Tot i així, les tensions centre-perifèria serien l'altre vector de la lluita política durant tot el mandat de Ieltsin ja que, aprofitant les lluites a la capital, les regions es van convertir en veritables centres de poder. Aquesta situació va provocar que l'època Ieltsin es convertís en el període de més descentralització real de tota la història soviètica i postsoviètica.

Però les contínues reclamacions territorials alimentaven, al mateix temps, en molts polítics i en la població, el temor que Rússia pogués tenir el mateix destí que la Unió

Soviètica i reviure el trauma del desmembrament. Aquest sentiment, lligat al difícil problema dels 25 milions de russos que després de la dissolució de l'URSS van romandre a "l'estranger", va fer augmentar l'atractiu de la bandera del patriotisme que la ultradreta ja no era l'única que l'esgrimia. La defensa de les minories russes fora del territori es va convertir així en un dels pocs temes de consens social i va legitimar una tendència, cada vegada més marcada, que considerava natural el paper preponderant de Rússia en el control global de l'evolució de la CEI. En la línia d'aquesta percepció, va emergir la idea que calia una defensa del paneslavisme com, per exemple, en el cas de la guerra a l'ex Iugoslàvia.

Aquesta simpatia ambiental per posicions nacionalistes va empènyer un Ieltsin aclaparat per un any fosc (l'11 d'octubre de 1994, el "dimarts negre", el ruble va caure en picat) a creure's els comandaments militars que li van presentar la intervenció a Txetxènia com un passeig que li reportaria beneficis polítics immediats. La situació a Txetxènia s'havia deteriorat de manera alarmant i les divisions internes havien desembocat en una guerra civil larvada. Però l'aventura militar, que s'inicià el desembre de 1994, topà amb una resistència molt dura en el terreny i, al contrari del que succeiria amb la segona guerra de Txetxènia, despertà considerables crítiques i protestes tant al carrer com en els mitjans de comunicació. Però el mal ja estava fet i la tragèdia de Txetxènia va marcar, sens dubte, la involució més carregada de conseqüències negatives per a una perspectiva democràtica a Rússia.

Entre el 1998 i el 1999, Ieltsin canvià fins a cinc vegades de primer ministre, l'últim dels quals va ser Vladímir Putin, un ex agent del KGB que va fer carrera política al costat del conegut alcalde demòcrata de San Petersburg, Anatoli Sobtxak. El 31 de desembre, Borís Ieltsin acabà cedint a les pressions del seu entorn i dimití oficialment per raons de salut. El balanç de l'era Ieltsin va ser poc apreciat per una població exhausta pels canvis econòmics, la confrontació constant de la vida política, l'augment espectacular de les formes violentes de criminalitat mentre que una altra xacra endèmica, la corrupció, continuava sense ser atacada. Tot això creà un terreny adobat per a la bona acceptació de Putin, que aparegué com una personalitat forta, capaç de satisfer les ànsies d'estabilitat d'una població que s'havia format històricament en una cultura que concedia més valor a l'ordre que al dret.

Putin, una modernitat neosoviètica?

Els primers passos de Putin es van orientar a reprendre el control de l'aparell de l'Estat i restablir la governabilitat del país imposant la "vertical del poder". Les seves declaracions inicials van posar sempre l'accent en la necessitat de desenvolupar l'economia, integrant-la en el sistema globalitzat, i convertir Rússia en un actor central de l'ordre internacional, un discurs encaminat al fet que la població russa recuperés un orgull col·lectiu perdut des de feia anys.

Tot això creà un terreny adobat per a la bona acceptació de Putin, que aparegué com una personalitat forta, capaç de satisfer les ànsies d'estabilitat d'una població que s'havia format històricament en una cultura que concedia més valor a l'ordre que al dret

Aprofitant un Parlament molt més dòcil, Putin modificà les relacions centre-perifèria a favor del poder central i aconseguí rebaixar l'estatus i els poders de les elits regionals de manera que el Consell de la Federació perdé la capacitat d'incidir directament sobre la política del centre. Després de les regions, el president rus es concentrà en els grans mitjans de comunicació privats, en particular els canals de televisió de cobertura federal. La "Doctrina de seguretat en la informació", de setembre de 2000, va reconèixer el dret a la llibertat d'expressió i d'informació però detallà perills per a l'interès nacional, en particular, la circulació d'informació "falsa" respecte a la política russa i les activitats dels òrgans dirigents com també el respecte a esdeveniments dins i fora de Rússia. Els mitjans independents no van desaparèixer però, a partir de 2003, tots els canals de televisió d'audiència federal es van trobar sota el control directe o indirecte de l'Estat, en contrast amb l'ebullició del període de Ieltsin.

A més de les regions i els mitjans de comunicació, l'ofensiva de la "vertical del poder" arribà a destacats oligarques, amos d'imperis mediàtics. L'octubre de 2003, la justícia russa va emprendre una operació contra l'empresa Lukos i empresonà el seu propietari, el magnat Mikhaïl Khodorkovski. Tenint com a teló de fons la forma de privatització de la propietat estatal i la duresa de la transició, la població russa va acollir amb molta simpatia la lluita contra els oligarques sense prestar major atenció al fet que aquesta era clarament selectiva i políticament motivada, és a dir, destinada a enviar un missatge inequívoc a la resta dels grans empresaris que poguessin tenir també ambicions polítiques. Al mateix temps, els partits polítics que ja abans tenien un pes poc significatiu es van veure, de manera creixent, reduïts a un paper més testimonial que real, mentre un "partit del poder" assegurava l'estabilitat parlamentària abans inexistent.

Vladímir Putin a la conferència de premsa anual davant els mitjans de comunicació russos i estrangers, Kremlin, 20 de juny de 2003.

En aquest panorama d'apaivagament de la vida pública, Txetxènia era, de fet, l'única nota discordant amb la seva reguera de sang tant en territori txetxè, on les Forces Armades russes operaven sense cap control, com en territori rus on els actes terroristes es multiplicaven, amb tragèdies com els assalts del teatre Dubrovka (octubre de 2002) o de l'escola de Beslan (setembre de 2004). La guerra de Txetxènia acabà oficialment el 2003 amb un referèndum el mes de març i unes eleccions l'octubre que van instaurar una administració local txetxena prorussa. Però la situació de ni guerra ni pau continua a Txetxènia fins al dia d'avui.

La gran basa electoral de Putin ha estat sens dubte la consecució d'una estabilitat profundament anhelada per la població i del despuntar d'un desenvolupament econòmic encara massa dependent de l'exportació del cru però que ja comença a fer-se notar en àmplies capes de la població. La societat russa ha començat, certament, a canviar de manera notable, sobretot a les grans ciutats. El país s'ha obert a l'exterior, la vida cultural i artística està en plena ebullició, i la incipient classe mitjana està creixent. Però la imatge de Rússia arreu del món s'ha deteriorat de manera dramàtica tant per la percepció d'un règim cada vegada més autoritari, novament centralitzat i arbitrari, com per la constatable inseguretat de l'imperi de la llei, il·lustrada per assassinats d'empresaris i periodistes, el més destacat dels quals ha estat el d'Anna Politkovskaia, que s'havia convertit en flagell del règim per les seves exaccions a Txetxènia i la seva corrupció. En l'àmbit exterior, la política russa tampoc no ha ajudat a millorar aquesta imatge. El manà de l'alt preu del cru ha propiciat el desenvolupament d'una actitud de suficiència cap als interlocutors internacionals i d'un to de gran potència que gairebé estava oblidat; el discurs antioccidental torna a dominar la

vida pública, i el comportament amb els socis de la CEI és cada vegada més neoimperial (com ho va demostrar la inútil interferència en el procés electoral ucraïnès a principi de 2004, provocant l'alarma a tota Europa pel tall del subministrament del gas rus a Ucraïna el gener d'aquell mateix any). No es pot evitar percebre un regust neosoviètic en l'evolució de la Rússia de Putin que deixa la veritable democratització del país en una aposta de futur. ●

Referències bibliogràfiques

- BROWN**, Archie. *The Gorbachev Factor*. Oxford: Oxford University Press, 1996.
- CARRÈRE D'ENCAUSSE**, Hélène. *L'Empire éclaté*. París: Flammarion, 1978.
- KARAGANOV**, Sergei. *Russia's road to isolation*. Project Syndicate (February 2005) <http://www.project-syndicate.org/commentary/karaganov10>
- POLITKOVSKAYA**, Anna. *Dirty War*. Londres: Harvill, 2001.
- SHEVTSOVA**, Lilia. *Putin's Russia* (Revised Edition). Washington DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2005.
- SMITH**, Hedrick. *The New Russians*. Nova York: Random House, 1990.
- YAKOVLEV**, Alexander N. *Digging Out: How Russia Liberated Itself from the Soviet Union*. Nova York: Encounter Books, 2004.
- ZASLAVSKAIA**, Tatiana. (1983) "The Novosibirsk Report". A: Yanowitch, Murray i Zaslavskiaia, Tatiana. *A Voice of Reform: Essays*. Armonk, Nova York i Londres: M. E. Sharpe, Inc., 1989.

dCIDOB 100. 1983-2006: nous temps, noves mirades.

Les potències emergents i la nova dimensió internacional d'Àsia.
Marcarà l'ascens d'Àsia el declivi de l'era euro-americana?
Alex González

Les potències emergents i la nova dimensió internacional d'Àsia

Marcarà l'ascens d'Àsia el declivi de l'era euro-americana?

Alex González Coordinador del Programa Àsia, Fundació CIDOB

Pocs fenòmens originats a Àsia poden igualar-se, en capacitat transformadora del sistema internacional, al del creixement econòmic experimentat per alguns dels països de l'àrea durant la segona meitat del segle XX, que ha culminat amb l'emergència de dues grans potències econòmiques com la Xina i l'Índia i que ha dotat el continent d'una major dimensió internacional al tombant del nou segle.

Al vigorós creixement que inicià Japó durant els anys cinquanta, replicat a considerable escala per països com Corea del Sud, Taiwan o Singapur, s'hi ha afegit durant el període que ens ocupa l'aparició de repúbliques independents i riques en recursos energètics a l'Àsia Central (el pivot geogràfic de la història segons Mackinder¹), la trajectòria ascendent d'altres economies asiàtiques com la d'Indonèsia o Vietnam i, sobretot, l'emergència de l'Índia i la Xina, amb poblacions que conjuntament sumen prop de la meitat d'habitants del planeta.

En un context marcat per la liquidació de l'ordre bipolar, per la progressiva transició d'economies planificades a economies de mercat i per la creixent interdependència dels actors internacionals, l'evolució que han descrit aquests darrers països els situa com a nous centres de l'atenció estratègica mundial, a mesura que el continent va augmentant la seva capacitat productiva, pes comercial, inversions i reserves de divises i, sobretot, a mesura que amplia la seva inserció en els mercats internacionals. És en aquest context que l'Índia i la Xina, especialment, s'han anat expandint militarment (recu-

perant fins i tot elements de la cursa armamentística a l'espai llançada per Ronald Reagan el 1983) i guanyant capacitat d'exercir influència política i de projectar-se globalment, en bona mesura per la necessitat d'assegurar els seus requeriments de recursos naturals i energètics.

Existeix un viu debat sobre el grau de reajustament que aquest dinamisme asiàtic imposa a la resta de països, especialment als de renda mitjana a Àsia i Amèrica Llatina. En perjudici d'Europa, aquesta dinàmica pot suposar el reforçament de l'eix Pacífic i un inevitable desplaçament cap a Àsia del centre de gravetat dels afers mundials. De fet, podríem trobar-nos actualment en un moment de progressiva pèrdua de protagonisme del món euro-americà, que —construït sobre la base de la revolució industrial i de la Il·lustració i havent obtingut el seu avantatge amb el necessari concurs de l'expansió colonial— podria estar augurant la seva decadència com a “escriptor de la història”, amb respostes reactives o adaptatives a l'adveniment d'un món multipolar.

Des d'una dimensió més àmplia, l'emergència de la Xina i l'Índia ens obliga a qüestionar el model de desenvolupament que amb tant d'èxit s'ha exportat des d'Occident, en un moment en què ja s'ha de fer front als greus problemes ambientals que se'n deriven, com el del canvi climàtic o el de la contaminació, i que s'aguditzaran si durant la pròxima dècada aquests països continuen incrementant els seus ingressos per càpita fins a protagonitzar un autèntic *boom* del consum.

En qualsevol cas, l'abast d'aquest fenomen i la transformació mateixa del sistema internacional, amb nous jocs d'aliances sobre el taulell, dependrà en bona mesura de si aquestes potències emergents actuen cooperativament o competitivament entre si i amb els principals actors de l'escena internacional.

La reemergència d'Àsia Oriental amb la Xina de nou al centre

Ens trobem en un moment històric en què Àsia Oriental en particular –amb el centre de gravetat a la Xina– està recuperant la preeminència econòmica mundial que va començar a perdre a partir de mitjan segle XVIII. És llavors –segons historiadors com Andre Gunder Frank, Karou Sugihara o Keneth Pomeranz– quan s'inicia la “gran divergència” entre el sistema econòmic europeu, que s'industrialitzà, i el d'Àsia Oriental que, havent estat la base d'un mercat més important, es mantingué lligat a l'ús intensiu dels recursos.

La *Pax Americana* està a l'origen de la reemergència d'Àsia Oriental. I és que, per contenir l'expansió del comunisme a Àsia, els Estats Units van garantir al Japó unes condicions molt favorables d'accés a les matèries primeres i per vendre els seus productes a Occident, donant un renovat impuls a la modernització que s'havia iniciat a les darreries del segle XIX, deutora d'Occident i encaminada aleshores a conjugar riquesa amb un exèrcit poderós. Basat en l'exportació de productes de progressivament major valor afegit, el model japonès va estar al capdavant de tota una sèrie de “miracles econòmics” que van protagonitzar Corea del Sud i altres països com Taiwan o Singapur a partir del anys seixanta i la Xina a partir dels anys vuitanta, amb gran èxit.

El Japó, amb el seu comerç, va ser el principal agent per a l'expansió econòmica regional abans que, amb la millora prèvia a principi dels anys setanta de les relacions entre els Estats Units i la Xina, aquest darrer país comencés a disputar al Japó la condició de màxim impulsor de l'economia regional mobilitzant la seva diàspora capitalista i recuperant algunes característiques del poderós sistema comercial de tributs que va funcionar durant les dinasties Ming i Qing i que tenia la Xina en el nucli d'un sistema de comerç tributari a l'Àsia Oriental, com deixa entreveure el seu nom en xinès, *Zhong Guo*, o Regne del Centre.

Des de llavors, l'estabilitat regional depèn en gran mesura de com interactuen els principals actors (el Japó, la Xina i els Estats Units). Cada potència dóna mostres d'estar revisant el paper que té a la regió sobre la base d'una creixent rivalitat entre la Xina i els Estats Units, obligats de tota manera a cooperar per no perjudicar les seves economies interdependents. Els Estats Units, amb un paper històricament cabdal en la seguretat de la regió, ha vist minvada la seva credibilitat i la seva capacitat d'influència sota el mandat unilateralista de George W. Bush, empantanegat a l'Iraq, amb el sorgiment de sentiments populars de rebuig envers aliats tradicionals com Japó i Corea del Sud, i de divergències amb altres aliats com Filipines, Malàisia o Indonèsia.

Basat en l'exportació de productes de progressivament major valor afegit, el model japonès va estar al capdavant de tota una sèrie de “miracles econòmics” que van protagonitzar Corea del Sud i altres països com Taiwan i Singapur

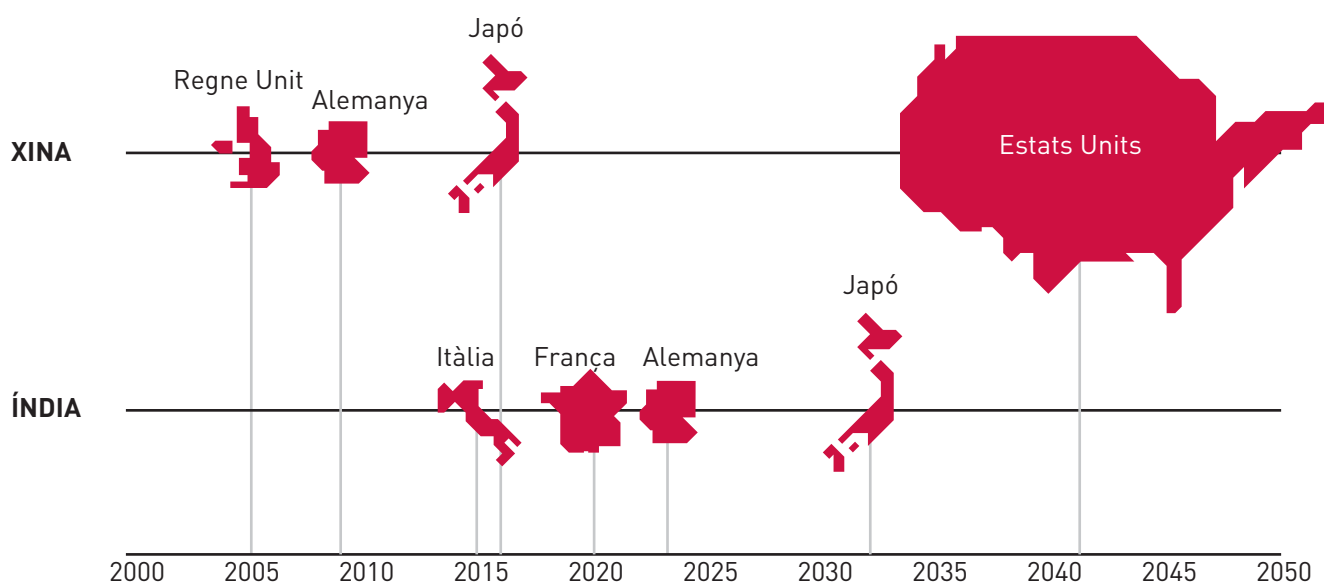
De com gestioni les seves relacions amb l'Àsia emergent dependrà en bona mesura el manteniment de l'hegemonia dels Estats Units, que en la seva estratègia regional ha optat per reforçar les relacions amb països com el Japó que poden contrapesar la influència de la Xina, malgrat els estrets vincles econòmics existents i que fan de la Xina el seu primer soci comercial. País exposat a l'envelliment de la població i que ha vist confirmada la impossibilitat de fer seva la centralitat regional de la Xina arran de la seva “dècada perduda” en l'estancament econòmic dels anys noranta, el Japó ha anat reinterpretant el principi pacifista consagrat a la seva Constitució i s'ha avingut a reforçar la seva aliança estratègica amb els Estats Units, donant un gir nou a la cooperació militar i establint objectius estratègics comuns.

Per la seva banda, la Xina, en el seu autoproclamat “ascens pacífic”, i els països veïns donen actualment algunes mostres d'estar recuperant el sistema comercial de tributs, en el qual tradicionalment el centre atorgava més beneficis dels que rebia per tal de configurar un entorn estable i de seguretat.

La possible centralitat de la Xina topa, però, amb obstacles interns. Certament, de manera gradual i mantenint-se fermes les seves institucions malgrat les crítiques rebudes per la manca d'una transició política cap a la democràcia, el país ha fet amb gran èxit la seva transició de l'economia planificada a l'economia de mercat, a diferència dels països de l'Europa de l'Est i de l'antiga URSS, que han patit greus caigudes de la producció, amb les importants conseqüències que això ha tingut en la qualitat de vida dels seus habitants.

El procés d'obertura del país, que marcava una fita amb l'adhesió a l'Organització Mundial del Comerç (OMC) el 2001, ha propiciat que la Xina avui, amb un creixement econòmic mitjà proper al 10% anual des de l'inici de les reformes el 1978, s'hagi convertit en la quarta major economia i en la tercera potència exportadora mundial. Tanmateix, la Xina és encara un país en vies de desenvolupament amb grans incerteses com la de l'evolució del seu sistema polític i que, a més,

Quan les economies de la Xina i l'Índia superaran les dels països més rics?

Estimació del moment en què la Xina i l'Índia podrien superar el PNB dels països actualment més rics

Font: Goldman Sachs. *Global Economics paper*. No. 99 (October 2003)

ha d'afrontar múltiples fractures socials i ambientals derivades de la seva industrialització i de l'assumpció de mecanismes propis del neoliberalisme econòmic.

A banda de reptes com el de l'envelliment de la població, fruit de la política del fill únic, amb biaix de gènere afegit, o com els que suposen les epidèmies, la corrupció, la fragilitat del sistema financer o la contaminació, la Xina s'enfronta al risc de ser un dels països amb major desigualtat de renda al segle XXI si no té èxit la quarta generació de dirigents encapçalada per Hu Jintao en el seu propòsit de construir una "societat harmoniosa" moderant l'èmfasi en el creixement i dedicant més recursos al camp i als serveis socials, amb majors despeses en sanitat i educació que podrien contribuir a desenvolupar en major mesura el mercat interior xinès i a dependre menys del comerç exterior.

Mirant de reduir el consum de recursos, s'impulsa actualment un model de creixement en què es pretén que els avenços tecnològics permetin fer del país no solament un centre de producció ("el taller del món"), sinó també un centre d'innovació que té ja com a objectiu prioritari crear estàndards tecnològics propis que contribuiran a moderar la dependència tecnològica i que podrien marcar tendències d'abast regional o fins i tot mundial. I és que fins ara el creixement de la Xina s'ha basat en bona mesura en la indústria pesant i química, perjudicial per al medi ambient, intensiva en capital i en consum de recursos naturals que –absorbits també per la urbanització intensiva– s'han multiplicat de preu posant en perill l'estabilitat del seu creixement.

D'aquesta manera, amb dependència externa de recursos naturals i energètics i amb una població que supera els 1.300 milions d'habitants, la Xina ha hagut de recórrer als mercats internacionals i utilitzar el seu *soft power*² per construir un sistema propi d'aliances a l'Àsia-Pacífic que li assegurï l'accés als recursos i que eviti que es quedi encerclada pels Estats Units i els seus aliats, un fet que –temen els líders xinesos– podria

posar en perill la continuïtat del creixement econòmic. És el cas de la política de "l'enfilall de perles", amb un increment de la presència xinesa en "l'arc d'inestabilitat" que, des d'Orient Mitjà fins a les costes de la Xina, connecta amb els proveïdors de recursos energètics.

Aquesta és una dinàmica que, en tot cas, desafia la capacitat d'influència dels Estats Units a la regió, com exemplifica la seva exclusió de la Cimera d'Àsia Oriental que es va celebrar a Kuala Lumpur l'any 2005, en la qual els països de l'ASEAN+3³, amb l'Índia, Austràlia i Nova Zelanda, i Rússia com a observador, es van començar a plantejar l'ambiciosa proposta de crear la major àrea de lliure comerç del món, i que superaria en dimensió a la que la Xina i l'ASEAN es van comprometre a establir per a l'any 2010.

El regionalisme és, a partir de la segona meitat dels anys noranta, i accentuat com a reacció a la crisi financera de 1997, una de les actuals tendències clau que pot estar a la base d'un nou ordre regional; tendència eminentment econòmica que ha anat acompanyada, però, del debat sobre els "valors asiàtics", que prefiguren una possible ideologia cohesionadora en la dimensió més política. Tanmateix, caldrà avançar en els processos de reconciliació, i és que al nord-est d'Àsia la integració regional es veu desafiada per les ferides obertes de la història i pels nacionalismes que s'activen no solament entre la Xina i Japó, sinó també a la península coreana, malgrat l'apropament que ha comportat la *Sunshine Policy*⁴. També continuen existint tensions entre la península coreana i el Japó, una relació que va millorar arran de l'organització conjunta del mundial de futbol 2002 entre Seül i Tòquio, però que continua marcada per l'ocupació japonesa de començament de segle i per la pervivència de la Guerra Freda amb Corea del Nord, amb la incògnita nuclear que l'agreuja, des que Pyongyang abandonà el programa de no-proliferaçió el 2003.

Finalment, en el regionalisme asiàtic hi intervenen també els vectors que altres potències puguin mirar d'introduir, com per exemple la Unió Europea, en la promoció d'un regionalisme obert i inclusiu que eviti la pèrdua d'accés a mercats tan importants, ja que les oportunitats de projectar el propi poder només hi són si es manté l'estabilitat i no s'institucionalitzen blocs regionals tancats, competidors amb la mateixa UE. Els Estats Units, en canvi, poden tenir, respecte del regionalisme asiàtic, la preocupació afegida que aquest condueixi a la configuració d'una "gran Xina" en què Beijing arribi a fer del *yuan* divisa de comerç internacional alternativa al dòlar, com de fet ja podrien estar disposats a acceptar els països de l'OPEP. D'aquesta forma la Xina veuria incrementada la seva centralitat regional i la possibilitat futura de qüestionar l'hegemonia nord-americana en el sistema internacional.

I l'Índia?

La major part dels indicadors econòmics situen la Xina per davant de l'Índia, en part perquè aquest país va iniciar més tard el seu procés d'obertura econòmica: a començament dels anys noranta i de la mà de l'actual primer ministre, Manmohan Singh. No obstant això, s'espera que l'Índia sigui capaç de fer front a reptes com el de la pobresa persistent, les tensions comunals —amb un increment del fanatisme religiós—, o el de les epidèmies, i que mantingui les altes taxes de creixement dels darrers anys fins a consolidar-se com a pol econòmic regional i actor de primer ordre en l'economia mundial, com ja sembla indicar el seu protagonisme creixent al Fòrum Econòmic de Davos.

Tot i que la indústria no s'ha desenvolupat tant a l'Índia, en part per la manca d'infraestructures i també per les dificultats que genera la seva burocràcia, en comparació a la Xina trobem al seu favor alguns elements com el demogràfic, amb una població en edat de treballar que continuarà creixent; el tecnològic, amb posicions capdavanteres en sectors com el de la biotecnologia o el de les tecnologies de la informació; o el del sistema polític, que fa de la democràcia més gran del món un país aparentment menys vulnerable a la inestabilitat política.

En qualsevol cas, el dinamisme econòmic de l'Índia ha anat acompanyat d'una nova inserció al concert internacional; amb un paper més actiu i extravertit, tal com demostra la seva candidatura a obtenir un seient permanent al Consell de Seguretat de Nacions Unides, una de les més sòlides. Malgrat que havia adoptat la posició de no alinear-se durant la Guerra Freda, l'Índia mantenia estrets lligams amb l'URSS, de tal manera que —amb el seu desmembrament— es va veure impel·lida a emprendre les reformes que una dècada abans havia iniciat la Xina, a apostar més pel regionalisme i a diversificar les seves relacions exteriors.

Una de les dimensions més noves de la política exterior de l'Índia és la de les relacions amb els Estats Units, tradicionalment freda, però que el Govern de la dreta nacionalista

del BJP va començar a encarar amb major pragmatisme i que els Estats Units han impulsat arran del 11-S i en part per contenir la Xina a l'Índic. Les ombres que posen en qüestió el futur d'aquest eix, com les relacions estratègiques dels Estats Units amb Pakistan o les dificultats que aquest vincle imposa a les relacions de l'Índia amb Iran, importants en clau energètica, no impedeixen avenços tan importants com el de la fi de l'embargament que es va decretar arran de les proves nuclears de 1998. L'acord històric signat el 2006 dona accés a l'Índia a tecnologia i combustible nuclear d'ús civil nord-americans, malgrat que, llegint-lo com a acceptació tàcita de la condició de l'Índia com a potència nuclear, aquest és un pas enrere en els esforços de no-prolifерació a l'Àsia, introduint a més un criteri diferent respecte a l'Iran o Corea del Nord.

També és nova la millora de les relacions amb la Xina, que en certa forma respon així a l'apropament nord-americà a l'Índic. Després de dècades d'una Índia "pinçada" per la Xina i el Pakistan, i de la guerra que les va enfrontar el 1962, la Xina i l'Índia progressen en el gradual restabliment de les relacions des de 1998 (quan el ministre de Defensa de l'Índia va qualificar la Xina d'"amença número u" per justificar els assaigs nuclears) sobre la base de potenciar el comerç bilateral, de solucionar problemes territorials i polítics pendents i d'evitar els conflictes per l'aprovisionament energètic, conscients els seus líders que amb la cooperació hi poden guanyar molt. I és que, amb la complementarietat de les seves economies, la Xina, manufacturera i constructora d'infraestructures (el *hardware*), i l'Índia, especialitzada en serveis lligats a les tecnologies de la informació (el *software*), tot i que amb posicions cada cop més destacades en el tèxtil i la farmacèutica, poden tenir conjuntament un paper de primera importància a l'escenari internacional; un element a tenir molt en compte i que darrerament s'ha denominat "Xíndia".

Epíleg: les potències emergents i el paper de la UE

En un informe de 2003 del banc d'inversions Goldman Sachs s'afirma que en menys de 40 anys les economies de les principals potències emergents, les denominades BRIC (Brasil, Rússia, Índia i Xina) podrien superar el volum del G6 (Regne Unit, França, Alemanya, Itàlia, Japó i els Estats Units), amb la Xina i l'Índia com a primera i segona economies mundials respectivament, segons les darreres actualitzacions de l'informe.

Amb aquest possible escenari per davant, la UE ha elevat a la categoria d'estratègiques les seves relacions amb la Xina (des de 2003) i l'Índia (des de 2004) amb el repte afegit que, en un moment d'*impasse* en la construcció política europea, les relacions bilaterals dels Estats Membres amb les potències emergents puguin malmetre la solidesa del conjunt com a actor internacional d'una sola veu i la credibilitat del projecte europeu com a model de governança.

A més del fet que comercialment Europa hagi de fer-se valer en aquells sectors en els quals té posicions avançades, com ara el de la tecnologia i la ciència, l'emergència de noves grans potències econòmiques ofereix elements de reflexió sobre possibles respostes als reptes que planteja la globalització i també exemples de com la UE i els seus Estats Membres poden prendre part en la modulació del sistema internacional. L'espai que resta ens permet donar-ne alguna mostra.

Un àmbit en què Europa està exercint el seu *soft power* amb un èxit considerable és el d'Àsia Oriental. Davant el multipolarisme que pot implicar l'emergència de la Xina, la UE no solament ha promogut la cooperació regional d'ASEAN+3 per integrar diferents veus en un sol interlocutor, sinó que, a més, ha fomentat la construcció de marcs de diàleg multilaterals i interregionals com ASEM (*Asia Europe Meeting*), que ofereixen l'oportunitat de definir conjuntament les normes i principis que han de regir la integració d'una gran potència emergent com la Xina en el nou ordre internacional. Tot i que Europa ha de tenir en compte la dimensió transatlàntica en les seves relacions amb Àsia Oriental, com es va demostrar en la marxa enrere en l'aixecament de l'embargament a la venda d'armes a la Xina, existeix l'oportunitat d'exercir una política pròpia a favor d'un conjunt eurasiàtic més integrat; una política més complexa i multidimensional que la dels Estats Units, que té una aproximació més "dura" i que gira al voltant d'un dilema compromís-contenció amb la Xina, sense tenir en compte els condicionants regionals ni prou confiança respecte al *soft power* que la Xina desplega a la regió.

Certament, des d'Europa es poden oferir experiències que poden ser inspiradores per als països asiàtics com ara la de l'Estat del benestar en la conjugació de l'economia de mercat amb el principi de la redistribució de la riquesa, la reconciliació franco-alemanya com a exemple de superació de les ferides del passat, la reunificació d'Alemanya per al cas de la península de Corea o experiències de transició política com l'espanyola per als règims que tenen pendent una democratització del sistema polític.

El gran dinamisme asiàtic, per la seva banda, ofereix als europeus algunes claus per mantenir un paper important en l'economia global. I és que casos com el de Singapur ens mostren la importància de poder consensuar projectes de futur i d'emprendre les accions necessàries per assolir-los, ja que contràriament serà molt difícil per a les democràcies occidentals de competir amb països que –sigui per les característiques dels seus sistemes polítics o per la importància de determinats valors socioculturals– són capaços d'invertir estratègicament en àmbits que no ofereixen rèdits electorals immediats, com ara els de l'educació o la R+D. És aquest un dels reptes que l'ascens d'Àsia planteja a Europa. ●

Notes

1 N. de l'ed.: Halford John Mackinder (1861-1947), geògraf britànic, va contribuir a difondre la disciplina de la geografia en l'àmbit acadèmic, amb els seus treballs sobre l'Imperi Britànic i sobre política internacional, que van posar gran èmfasi en la centralitat d'Euràsia. Considerat per alguns com el pare de la geopolítica britànica.

2 N. de l'ed.: Concepte encunyat pel professor Joseph Nye als anys noranta. Segons les seves pròpies paraules, "el *soft power* és la capacitat d'obtenir allò que vols seduïnt i persuadint els altres per tal que adoptin els teus objectius. Es diferencia del *hard power*, que és la capacitat d'utilitzar 'les pastenagues' i els 'pals' dels poders econòmic i militar per fer que els altres segueixin la teva voluntat".

3 N. de l'ed.: ASEAN+3, procés iniciat el 1997, és un dels marcs més importants del nou regionalisme asiàtic; el fòrum on s'articula la cooperació entre l'ASEAN (Associació de Països del Sud-est Asiàtic) i tres països del nord-est asiàtic: el Japó, la Xina i Corea del Sud.

4 N. de l'ed.: Política d'apropament i cooperació de Corea del Sud cap a Corea del Nord encaminada a assolir la reconciliació a la península coreana i la posterior reunificació. Aquesta nova doctrina va ser iniciada el 1998 pel llavors president sud-coreà Kim Dae Jung, a qui l'any 2000 se li va coincidir el Premi Nobel de la Pau en reconeixement per aquesta iniciativa.

Referències bibliogràfiques

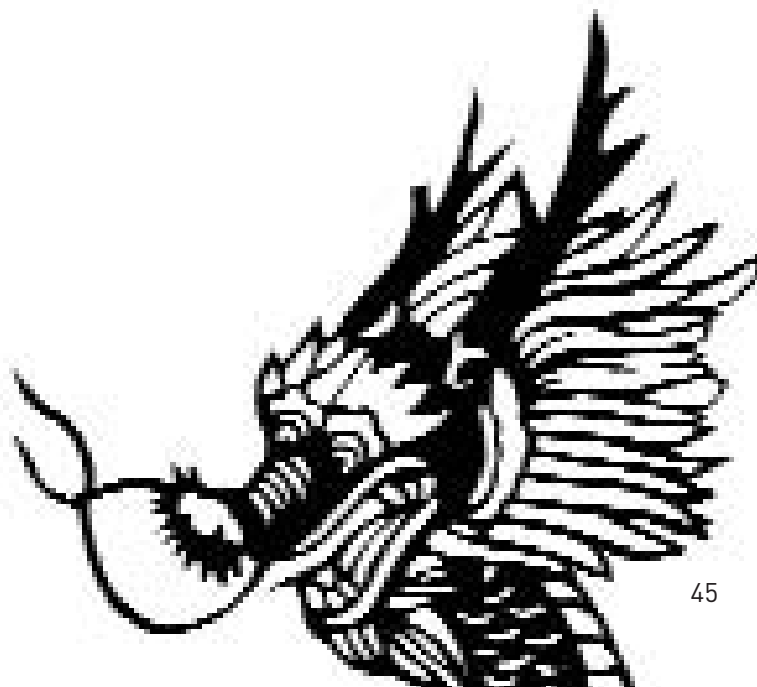
FRANKEL, Francine R. (ed.). *Transforming India: Social and Political Dynamics of Democracy*. Nova Delhi: Oxford University Press, 2000.

GOLDEN, Seán i **SPOOR**, Max (eds.). *Desarrollo y transición en Asia*. Barcelona: Edicions CIDOB, 2005.

GUNDER Frank, Andre. *ReOrient. Global Economy in the Asian Age*. Califòrnia: University of California Press, 1998.

VV.AA. *El milagro chino visto desde el interior. Puntos de vista de autores chinos*. Madrid: Editorial popular, 2006.

WILSON, Dominic i **PURUSHOTHAMAN**, Roopa. *Dreaming With BRICs: The Path to 2050*. Global Economics paper 99. Goldman Sachs, 2003. www2.goldmansachs.com/insight/research/reports/99.pdf

dCIDOB 100.
1983-2006: nous temps, noves mirades.

20 anys de cooperació al desenvolupament. Reflexions a l'entorn d'un debat inacabat.
Josep Ribera

N

20 anys de cooperació al desenvolupament

Reflexions a l'entorn d'un debat inacabat

Josep Ribera Director de la Fundació CIDOB

Al llarg dels darrers anys, la Cooperació al Desenvolupament ha assolit una maduresa conceptual que contrasta amb la gran dificultat de dur-la a terme. Així s'ha palesat amb els programes d'acció de les grans conferències de Nacions Unides dels anys noranta del passat segle o amb la darrera formulació dels Objectius del Mil·lenni per a l'any 2015. Malgrat l'elaboració d'un discurs més o menys vertebrat sobre la cooperació al desenvolupament, la realitat és que ni la bona voluntat, ni els acords signats en les múltiples conferències internacionals que han tingut lloc durant les últimes dècades han estat suficients perquè la cooperació internacional aconsegueixi l'emergència de les societats més desfavorides del planeta.

Al llarg d'aquest article, i partint de l'experiència catalana i espanyola, es presenten un seguit de reflexions i anàlisis sobre diferents aspectes de la cooperació que permeten explicar el perquè d'aquesta aparent paradoxa, com també unes pinzellades sobre alguns dels elements que caldria tenir presents.

De les ONGD a la societat

Si mirem enrere en el temps podem constatar l'important paper que han tingut les Organitzacions No Governamentals per al Desenvolupament (ONGD) en el camp de la cooperació al desenvolupament. Han anunciat i denunciat davant la societat i els governs la situació de desigualtat que existeix entre els països del Nord i del Sud, com també la injustícia que ha permès crear i mantenir aquesta condició.

Aquesta activitat de crítica i denúncia s'ha fet cada vegada amb més professionalitat i coneixement. La visió redemptora-salvadora de la primera època de la cooperació, amb un elevat component de voluntarisme i sota el paraigües eclesial, ha estat

substituïda –sense menystenir la precedent– per un perfil de nivell més tècnic que, això sí, oblida sovint l'empatia de la cooperació sota una volguda crosta d'asèpsia. Paral·lelament, les organitzacions dels països on es coopera s'han fet cada cop més còmplices de les ONGD i participen, a diferents nivells, en el procés de cooperació, malgrat que es tracta només rarament d'una col·laboració entre iguals.

Ambdues tendències que ha experimentat la cooperació realitzada per les ONGD –en principi positives– no han aconseguit dissimular les limitacions de l'instrument per excel·lència utilitzat en la cooperació: el projecte. La poca flexibilitat d'aquesta eina i la seva caducitat, l'han convertida massa sovint en una manera menys freda –però no necessàriament més eficaç– de transferir recursos de les entitats donants (les que financen i que volen la ràpida visibilitat dels resultats i el control de les seves donacions, fet que afavoreix l'encotillament del projecte) a les entitats, institucions o societats receptors.

Veient les limitacions pròpies a la seva naturalesa, amb el temps el projecte s'ha incorporat a una realitat més complexa i més ambiciosa, el programa, en què juntament amb altres projectes contribueix a donar una imatge d'actuació més integral i més perdurable en el temps. La realitat és que, amb honoroses però escasses excepcions, la major part de programes no han aconseguit assolir els objectius pels quals van ser pensats i dissenyats més enllà del temps en què s'ha mantingut un suport extern, tant econòmic com humà. Cal afegir en aquesta reflexió la pèrdua d'horitzons que arriben a patir moltes entitats de cooperació que acaben confonent l'eina amb l'objectiu, de manera que es cau en el risc que el projecte esdevingui la raó final de l'existència de l'ONGD i l'objectiu pel qual es treballa, i no el mitjà per assolir una finalitat.

La cooperació és, doncs, percebuda com a insuficient *per se* i es fa necessari fer una aturada de reflexió, autocrítica i començar a pensar i elaborar un lligam més clar amb el desenvolupament, procés aquest no absent de complexitat i dificultats diverses. L'objectiu de reduir la pobresa i d'establir unes relacions de més equitat entre els països i pobles, reiterat al llarg del debat sobre la cooperació, s'estavella una vegada darrere l'altra, amb les limitacions de les mateixes ONGD i de les seves eines. La distància entre objectiu i realitat es manté –i fins i tot s'incrementa– malgrat els generosos esforços humans i econòmics abocats. La incoherència entre les polítiques dites de cooperació i les comercials o financeres entre països és la raó i la causa principal per entendre aquest fracàs.

Arribats a aquest punt es pot concloure que el desenvolupament no s'aconsegueix només a partir de l'esforç de les entitats no lucratives, el personal voluntari, les donacions i les subvencions. El desenvolupament és responsabilitat de cada comunitat i de cada país. Sense la implicació de les institucions públiques que liderin el disseny i l'execució de les polítiques de desenvolupament no hi ha garanties de sostenibilitat de l'ajuda que arriba des de fora. Més encara, abans d'acceptar contribuir al desenvolupament d'altres països, voluntaris i cooperants haurien d'assumir la seva responsabilitat en el desenvolupament del seu país. Només amb el lideratge institucional i la participació social l'ajuda deixarà de ser una fugida endavant, i podrà esdevenir una veritable cooperació al desenvolupament.

La cooperació qüestionada el nostre desenvolupament

La cooperació al desenvolupament canviarà i podrà ser eficaç en la consecució dels seus objectius en el moment en què persones compromeses i experimentades en la seva professió, vinculades a l'acció cívica i política del seu propi país, col·laborin amb persones igualment compromeses en un altre país, i que en la seva acció hi quedin compromeses també les institucions en què treballen. La col·laboració que s'estableix, aleshores, entre persones, entitats i organitzacions és una col·laboració entre iguals –veritable cooperació– a través de la qual s'identifiquen els objectius comuns que es pretenen i s'intercanvien els coneixements i les persones adequades per la seva experiència per tal de dur-los a bon port. D'aquesta manera el que es posa en relació són les institucions que estan d'acord en col·laborar en accions conjuntes que els ajudin a millorar el que ja estan fent. Si en aquest procés –que és en sí mateix cooperació al desenvolupament– s'arriba a la conclusió que cal elaborar conjuntament un projecte o realitzar una determinada transferència de recursos entre les entitats, aquests recuperaran el paper primigeni d'eines de cooperació, però no seran els objectius finals de l'acció.

Aquesta nova perspectiva que s'ofereix és molt més oberta i obliga a una reflexió més global. La cooperació així entesa ens duu a descobrir i qüestionar el nostre desenvolupament –el nostre nivell de vida– amb relació al d'aquelles persones i institucions amb les quals hem acceptat treballar d'una manera

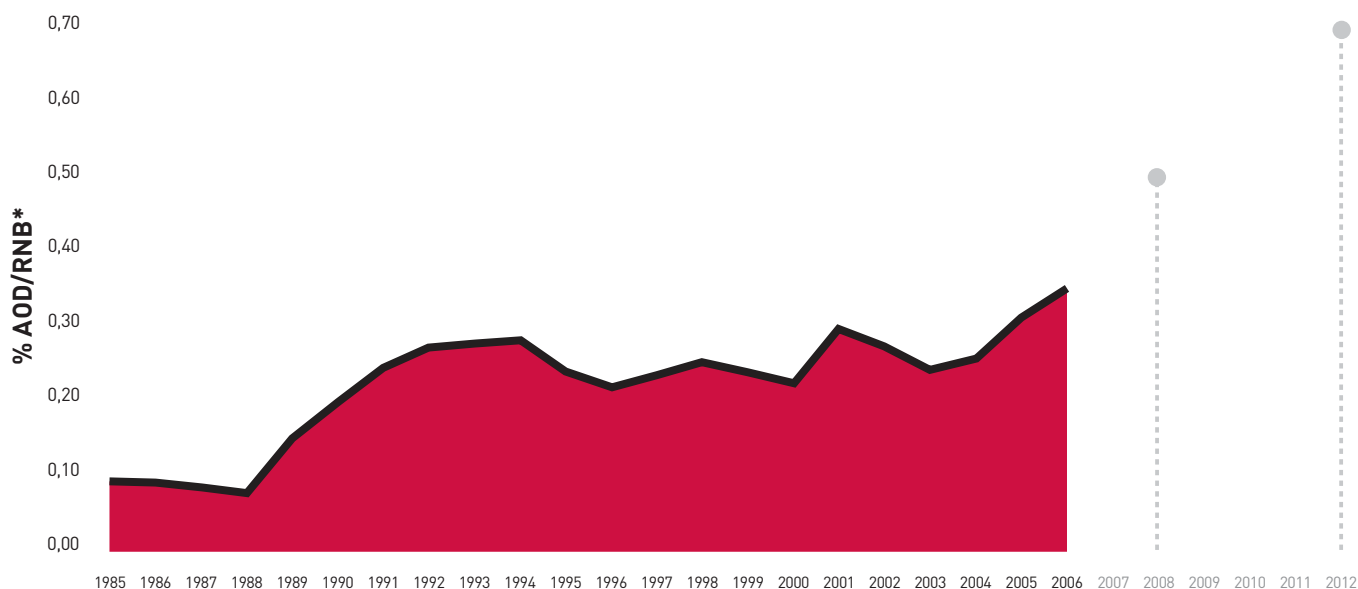
Hem d'aprendre a canalitzar les reaccions de solidaritat cap a la transformació de la nostra realitat a través de mesures que respectin els interessos de tots. Altrament les coses continuaran com estan

continuada i que per fer el que pretenem –modestament, anar canviant les coses– ens necessitem mútuament. La inevitable comparació ens obliga a repensar la situació que ambdues bandes vivim i dissecar els elements que es retroalimenten i perpetuen el statu quo.

No es pot dir que el treball dut a terme fins ara no hagi servit. El que s'està fent és vàlid i cal continuar-ho fent més i millor, però al mateix temps hem d'aprendre a canalitzar les reaccions de solidaritat cap a la transformació de la nostra realitat a través de mesures que respectin els interessos de tots. Altrament les coses continuaran com estan.

En aquest sentit, les manifestacions dels nostres governants i de les institucions multilaterals sobre com reduir la pobresa, disminuir la fam, o els nombrosos i reiteratius programes sobre Àfrica no són creïbles perquè no hi ha suficient força democràtica dintre de cada país, ni en l'àmbit internacional, que ho exigeixi. Les seves proclames i els seus programes no deixen de ser expressions de bona voluntat fruit d'aquesta reacció primària que sentim tots davant de la situació tan degradada en què viuen més de dues tercers parts de la humanitat. El canvi real només pot venir de la disposició a canviar de les societats benestants del món. Els teixits social i econòmic i la seva articulació política no volen quedar-se sense fer res però tampoc no volen arriscar el seu nivell de vida amb “aventures tercermundistes”. D'aquí les donacions de diners, d'excedents alimentaris, d'anys i d'il·lusions de la joventut que s'ha desplaçat voluntariosament per exercir la seva vocació de cooperant.

Al final dels anys seixanta i a l'inici dels setanta aquesta visió que relativitzava el paper de la cooperació si no es confrontava amb el canvi de desenvolupament a les societats riques, havia pres força en el pensament de molts actors de la cooperació. És en aquesta època que, consegüentment, neixen molts centres i instituts dedicats al desenvolupament i a les relacions internacionals, entre els quals el CIDOB, encara no constituït com a fundació.

Evolució de l'Ajuda Oficial al Desenvolupament (AOD) espanyola (1985-2006)

* Renda Nacional Bruta

Les dades indicades per a 2008 i 2012 responen a compromisos adquirits pel Govern espanyol. (Font: Intermón-Oxfam. *La realidad de la ayuda 2006-2007, 2006*).
Font: Secretaría de Estado de Cooperación Internacional, PACI, 2006

Marc legal i lideratge: complicitat a la cooperació

A mitjan anys vuitanta del passat segle, el procés d'integració d'Espanya a la Comunitat Europea va estimular la revisió de les relacions que fins aquell moment s'establien entre Espanya i molts països en desenvolupament, en especial d'Amèrica Llatina i del Magrib. El creixement econòmic del qual gaudia Espanya aquells anys va dur a exportar a altres països part dels beneficis del seu propi desenvolupament, però va ser sobretot la pressió interna de la societat civil i les obligacions concretes en convertir-se en membre del Comitè d'Ajuda al Desenvolupament (CAD) (desembre 1991), els veritables detonants d'aquest canvi de perspectiva.

Es pot dir que, malgrat relacions prèvies amb els països en desenvolupament d'aquestes àrees geogràfiques, la política espanyola de cooperació al desenvolupament comença a definir-se amb la posada en marxa del Pla de Cooperació Integral per a Amèrica Central (1984). Posteriorment, i en paral·lel a la seva política exterior, es creen la Secretaría de Estado de Cooperación Internacional y para Iberoamérica (SECIPI) (1985), la Comisión Interministerial de Cooperación Internacional (1986) i la Agencia Española de Cooperación Internacional (AECI) (1988). Malgrat aquests avenços encara caldrà esperar uns quants anys abans no s'elabori la Llei de Cooperació Internacional per al Desenvolupament (1998) i la concreció de la projecció internacional de la cooperació a través del Pla Director de la Cooperació Espanyola 2005-2008 (SECIPI, 2005).

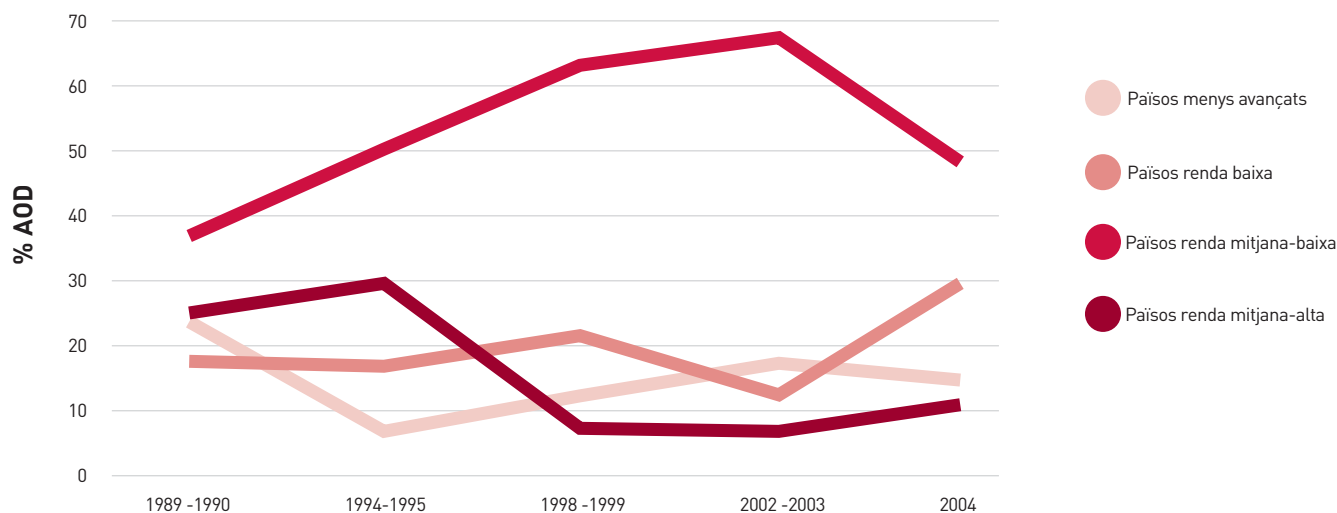
A Catalunya la cooperació que es realitza a partir de la recuperació de la democràcia s'acaba definint a partir de la cre-

ació del Consell Assessor de Cooperació al Desenvolupament (1995), òrgan col·legiat consultiu i de participació externa, adscrit al Departament de Presidència a través de la Direcció General de Relacions Exteriors; i amb la llei de Cooperació al Desenvolupament (2001).

L'elaboració d'aquestes lleis de cooperació estatal, catalana i de la majoria de comunitats autònomes, com també dels seus respectius plans directors va trobar força dificultats a l'hora de trobar el moment de posar-se a treballar; en canvi, la seva redacció va ser fàcil, però es va fer –per la seva urgència– amb excessiva precipitació. Es tractava bàsicament de recollir els principis, valors, mecanismes i instruments de cooperació, cosa que ja estava feta a partir de l'experiència degana de molts països i havia arribat als debats de Nacions Unides, del CAD i al mateix si de la UE. La seva adaptació al marc espanyol o català s'ha fet sense problemes, però ha estat mancada del debat necessari més enllà del que hi ha hagut sobre sectors i països prioritaris, o sobre el compromís dels governs entorn de la partida pressupostària i de l'objectiu que l'ajuda econòmica arribi al 0,7% del PIB.

Els debats de fons s'estan fent i necessiten temps i l'esforç de tots. Ja hem vist abans com les limitacions del sistema de cooperació obliguen a reflexionar sobre el nostre desenvolupament com a societats riques. La política de cooperació, si no vol buidar-se de contingut, ha de consensuar-se amb els actors més implicats i arribar al teixit social, econòmic i polític, que és qui l'ha de conèixer i seguir. Sense comptar amb aquests no serà possible aconseguir coherència entre la política de cooperació i les altres polítiques que dificulten o, fins i tot, es contradiuen amb el desenvolupament perseguit amb la cooperació.

Evolució de la distribució de l'Ajuda Oficial al Desenvolupament (AOD) espanyola bilateral localitzable per grups de països (1989-2004)

Elaboració CIDOB Edicions.

Font: Intermón-Oxfam. *La Realidad de la Ayuda 2005-2006*, 2005.

És important que la política pública de cooperació lideri el procés, sigui un referent per a la societat en el seu conjunt i per a tots els actors de la cooperació en particular ja que, malgrat les dificultats, és l'única que pot garantir mantenir el desenvolupament com a objectiu. Una política pública de cooperació al desenvolupament, democràticament establerta, pot liderar el conjunt de la cooperació buscant convergències entre tots els actors i evitant la dispersió actual existent. Els consells assessors, formats per tècnics governamentals, municipals, de les ONGD, els sindicats, les organitzacions empresarials, les universitats i experts, i creats per a la consulta i la potenciació de la participació externa en cooperació, es mouen en aquesta direcció i tenen un paper clau en aconseguir, mitjançant l'impuls, la iniciativa i l'assessorament, l'obtenció d'aquest lideratge.

Referències bibliogràfiques

CAD/OCDE. Comitè d'Ajuda al Desenvolupament. www.oecd.org/departament/0,2688,en_2649_33721_1_1_1_1_1,00.html

GENERALITAT DE CATALUNYA. Pla director de cooperació al desenvolupament 2003-2006. www.gencat.net/diari/3872/03071098.htm

PNUD. Programa de Nacions Unides per al Desenvolupament. www.undp.org

SECIPI. *Plan Director de la Cooperación Española (2005-2008)*. www.aeci.es/01aeci/6normativa/1admon/ftp/1planes/pd_esp.pdf, 2005.

Epíleg: de l'educació a la cooperació

El pas a la cooperació internacional no es pot realitzar sense més ni més. Cal un treball i una reflexió previs sobre el paper jugat a la societat d'origen abans no aixequem la mirada i el vol cap a l'exterior. I aquest és un gran repte encara per resoldre, ja que hi ha una gran manca de procés educatiu intern, d'educació cívico-política de cara a la implicació en el propi país. Si el ciutadà no ha adquirit un compromís amb la seva societat i les estructures del seu país, si no hi ha un esguard cap al bé comú propi, com es pot justificar i garantir el pas cap a l'esfera internacional? En aquest punt es podria pensar en donar més amplitud al paper dels consells assessors de manera que fossin els impulsors d'una cultura política. Un cop recollides les inquietuds dels teixits social, econòmic i polític que conformen els consells, cal que això esdevingui la base de l'educació cívico-política necessària que permeti, un cop assimilada en l'àmbit de la ciutadania, vincular-la amb la cooperació internacional. ●

dCIDOB 100. 1983-2006: nous temps, noves mirades.

Una aproximació a les migracions internacionals. La complexitat i la diversitat de la mobilitat humana al tombant del segle.
Gemma Pinyol

Una aproximació a les migracions internacionals

La complexitat i la diversitat de la mobilitat humana al tombant del segle

Gemma Pinyol Coordinadora del Programa Migracions, Fundació CIDOB

[del ll. *migrare*]: una constant històrica

Migrar descriu senzillament l'acció d'anar d'un lloc a un altre: una activitat present al llarg de la història de la humanitat i amb una capacitat notable de transformació social. Només cal recordar els moviments humans que van tenir lloc durant la revolució neolítica i els desplaçaments de població que acompanyaren la construcció dels grans imperis de l'època clàssica, com també l'ingent transvasament de població rural cap a les concentracions urbanes que acompanya els processos d'industrialització o els moviments forçats de població que van caracteritzar el període de la Segona Guerra Mundial.

Malgrat que els moviments humans són una constant històrica, el cert és que, en aquestes últimes dècades d'entresegles, han adquirit unes dimensions i una notorietat desconegudes. En un món globalitzat, amb economies fortament relacionades i interdependents, amb importants moviments transfronterers de capitals i mercaderies i amb noves tecnologies que faciliten els fluxos i les comunicacions entre distintes parts del món, el factor humà ha esdevingut un dels grans protagonistes transnacionals de la mundialització.

Segons dades de Nacions Unides, actualment prop de 200 milions de persones són migrants internacionals, el que converteix aquest col·lectiu heterogeni i divers en la cinquena "nacionalitat" del món, amb un volum de població numèricament similar al de Brasil. És important, però, assenyalar que malgrat la importància de la xifra, sobre una població global propera als 6.500 milions d'habitants, el nombre de persones que viuen i treballen en llocs diferents als que han nascut és molt menor del que es podria suposar, i relativament menor als moviments de

persones esdevinguts en segles anteriors. Actualment, poc més d'un 3% de la població mundial és migrant¹.

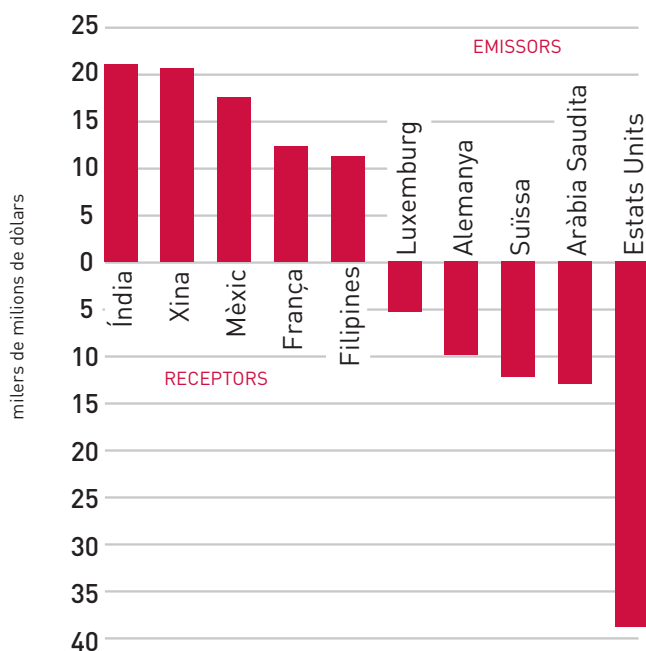
Les migracions són un fenomen divers i complex, multidimensional i multicausal. Seria agosarat intentar analitzar totes les facetes d'un fenomen que està en constant evolució i que és, alhora, un factor determinant per explicar moltes de les transformacions polítiques, socials i culturals que viuen les societats d'origen i de destí. L'objectiu d'aquestes línies és, per tant, molt més modest: proporcionar una perspectiva general que permeti conèixer les principals teories entorn de les dinàmiques migratòries internacionals i com s'ha redibuixat, en les últimes dècades, el mapa global de les migracions.

Aproximacions teòriques a les migracions

Malgrat la dificultat inherent per intentar explicar l'acte, individual o col·lectiu, de migrar, i que, des de la perspectiva demogràfica, es defineix com de caràcter renovable i no fatal –és a dir, que es pot dur a terme més d'una vegada i no és inevitable–, diferents teories han intentat comprendre i analitzar el fenomen de les migracions al llarg de la història.

En realitat, aquestes teories pretenen definir quins són els factors *push/pull* que expliquen les causes de les migracions. D'una banda, els factors *push*, o d'expulsió, són aquells que s'esdevenen en el país d'origen del migrant i que en condicionen la partida, mentre que, de l'altra, els factors *pull* o d'atracció fan referència a les condicions que es donen en els països de destí i que són prou atractives perquè s'iniciï un projecte migratori. En

Principals països receptors i emissors de remeses (2004)

Les remeses -transferències corrents que els emigrants envien als seus països d'origen- són un dels exemples més evidents de la globalització dels fluxos migratoris.

Font: "Sending Money Home: Trends in Migrant Remittances". *Finance and Development*. Vol. 42. No. 4. (December 2005) International Monetary Fund.

general, els factors d'atracció i d'expulsió es circumscriuen a les condicions socioeconòmiques i demogràfiques (atur, nivell salarial, etc.), a raons polítiques i culturals (drets cívics, polítics i culturals, percepció de seguretat, credibilitat institucional, etc.) i, més recentment, a motius ambientals (desastres naturals, accés als recursos hídrics, etc.). Les polítiques migratòries, en la mesura que incentiven o limiten la circulació de persones, també són un factor determinant per explicar les dinàmiques migratòries.

A la fi del segle XIX, E.G. Ravenstein va publicar *Les lleis de les migracions*, en què assenyalava que l'economia era el factor clau que explicava les migracions i afirmava que aquestes creixien en la mesura que milloraven el desenvolupament industrial i els mitjans de transport. A *Una teoria de les migracions* de 1966, E.S. Lee afirmava que la migració era el resultat de l'equació entre beneficis i costos dels factors d'atracció i d'expulsió, que eren bàsicament, però no solament, de caràcter econòmic.

És des d'una perspectiva econòmica, articulada a través de la teoria neoclàssica, que s'analitzaran els fluxos migratoris fins a la dècada dels setanta. Segons aquesta teoria, la decisió de migrar resulta de la valoració racional de factors com les diferències salarials i la maximització del rendiment del treball. La desigual distribució espacial de factors com el capital i el treball explica els moviments de treballadors que s'encaminen dels països amb mà d'obra abundant i salaris baixos a països amb mà d'obra escassa i salaris elevats. Segons la teoria neoclàssica, les migracions suposarien la correcció de les desigualtats originals, i es tancaria el cercle en la mesura que, gràcies a l'equiparació de salaris, les migracions deixarien de tenir sentit.

El creixement econòmic després de la Segona Guerra Mundial, la globalització incipient de l'economia i els processos de desenvolupament lligats a la descolonització van sustentar la validesa d'aquest paradigma, ja que la teoria neoclàssica descriu efectivament la majoria de fluxos migratoris de l'època. Els motius econòmics servien per explicar les migracions internacionals que es dirigien als tradicionals països d'immigració i a bona part dels estats europeus durant les dècades dels cinquanta i seixanta. Quedaven, així, en segon terme, les raons polítiques i etnicoculturals que, per exemple, explicaven els importants moviments forçats de població esdevinguts durant el període d'entreguerres i immediatament després de la Segona Guerra Mundial². En aquest escenari, sorgeixen noves fórmules que incideixen en el vessant econòmic de les migracions, com el concepte de *guestworker* o treballador convidat³. El Govern alemany, per exemple, va dur a terme el Gastarbeiterprogramm durant els anys cinquanta i seixanta, i va firmar acords amb Itàlia, Grècia, Turquia, Portugal i Iugoslàvia per rebre treballadors de manera temporal. Per la seva banda, els Estats Units ja havien inaugurat el 1942 el Programa Bracero, que va permetre prop de 50.000 mexicans treballar temporalment en el sector agrícola d'aquest país.

A partir de la dècada dels setanta, i especialment des de la crisi del petroli de 1973, la primacia d'aquest paradigma comença a fer aigües. Malgrat que bona part de les premisses neoclàssiques continuaven vigents per entendre els fluxos migratoris, també s'evidenciava que una única perspectiva no era suficient per explicar l'heterogeneïtat i complexitat d'un fenomen en constant transformació. La teoria neoclàssica no prestava prou atenció al factor polític, que a partir d'aleshores es va convertir en un element incisiu en la lliure circulació de treballadors, ni a altres factors de caire social o cultural. La consecució d'un nivell de benestar prou satisfactori per desincentivar la migració malgrat l'existència de sous més elevats en altres llocs és una circumstància, per exemple, que no té cabuda en aquest marc conceptual i que, en canvi, explica la relativament baixa mobilitat laboral existent entre els països de la Unió Europea.

En les últimes dècades del segle XX i començament del XXI, el debat teòric sobre les migracions creix notablement i incorpora noves perspectives a l'estudi de les migracions internacionals. S'assumeix que les migracions són, per definició, un fenomen complex i dinàmic que, com a tal, necessita ser analitzat des de múltiples facetes i dimensions. A diferència del que havia esdevingut prèviament, ja no es tractava de construir un nou paradigma holístic, sinó d'intentar explicar les diverses causes i ritmes del fenomen migratori. Apareixen noves teories que assenyalen la importància de les xarxes socials com a factor determinant en la perpetuació dels fluxos migratoris i s'apunten factors psicològics o familiars que expliquen les estratègies migratòries⁴. Per la seva banda, la teoria del sistema migratori de Zlotnik (1992) assenyalava que, en general, els fluxos migratoris sorgeixen entre punts d'origen i destí on ja existien lligams polítics (influència, antigues colònies, etc.), econòmics (comerç, inversió, etc.) o culturals, que també poden explicar els patrons dels desplaçaments turístics o dels estudiants internacionals.

Geografia de les migracions contemporànies

Des del segle XVI, quan nou de cada deu migrants internacionals eren europeus que es dirigien a altres països, Europa ha estat el centre del mapa de les migracions internacionals. Com a continent d'origen, Europa va ser la principal emissora d'emigrants internacionals fins a mitjan segle XX. A la recerca de nous móns, fugint de les penúries econòmiques o de les persecucions polítiques i religioses, molts europeus es van dirigir durant segles a països com Estats Units, Canadà, Austràlia, Argentina, Brasil i Sud-àfrica. Tots són països tradicionals d'immigració i, en major o menor mesura, conceben la immigració com un element constitutiu de la seva pròpia identitat.

A partir de la dècada dels cinquanta, molts països europeus van incorporar-se a la llista de països de destí privilegiat dels fluxos internacionals, i en aquest procés de transformació, els orígens de les migracions internacionals van variar notablement. Nous països d'origen van atorgar major diversitat ètnica i cultural als països d'acollida dels fluxos migratoris. Aquesta heterogeneïtat també va suposar el sorgiment d'ideologies i conceptes que, des d'aleshores, intenten gestionar la creixent diversitat cultural. Multiculturalisme, assimilacionisme, interculturalitat, *melting pot*, gestió de la pluralitat o integració han esdevingut, entre d'altres, conceptes habituals en els debats sobre la immigració.

Entre la dècada dels cinquanta i començament dels setanta, i en la mesura que es diversifiquen els orígens dels treballadors estrangers, Àsia, Àfrica i Amèrica Llatina comencen a adquirir més pes com a regions emissores de fluxos migratoris de caràcter internacional. D'una banda, els programes de contractació de mà d'obra estrangera que inicien Alemanya, Bèlgica o França es dirigeixen a països veïns o a les antigues colònies –el sud d'Europa i la Mediterrània, principalment– mentre que Austràlia i Estats Units eliminen la prohibició d'entrada de nacionals asiàtics, al mateix temps que aquest darrer país veu com s'incrementa la diversitat de nacionalitats iberoamericanes que accedeixen al seu territori a través de Mèxic.

L'aparició de nous orígens i rutes, com també les transformacions inherents a la mundialització, expliquen que la figura del migrant hagi adquirit una nova dimensió global

La crisi del petroli de 1973 és un important punt d'inflexió en la geografia de les migracions internacionals. Europa es consolida, malgrat les seves polítiques d'immigració zero i gràcies als programes de reagrupació familiar, com a destí de fluxos migratoris permanents, i els països del Golf Pèrsic es confirmen com a nous pols d'atracció migratòria. Els canvis econòmics i tecnològics dels anys vuitanta i noranta també conformen nous escenaris de destí, com els "tigres asiàtics" que reben bona part dels fluxos migratoris procedents del Sud-est Asiàtic. En l'escenari europeu, les migracions posteriors als setanta signifiquen la superació del mite de la immigració de retorn i la consolidació (com en els països tradicionals d'acollida) de societats plurals i diverses gràcies també, i no solament, a la immigració. En canvi, els models migratoris del Golf Pèrsic i Àsia Oriental continuen apostant per la importació temporal de mà d'obra estrangera, limitant l'assentament permanent i la integració social dels migrants.

L'aparició de nous orígens i rutes, com també les transformacions inherents a la mundialització, expliquen que la figura del migrant hagi adquirit una nova dimensió global. Actualment, existeixen migrants a qualsevol punt del planeta, i els models regionals de migracions conviuen amb la progressiva internacionalització dels fluxos migratoris. Així, és ben cert que els Estats Units, i en menor mesura Xile i Argentina, atrauen bona part dels fluxos migratoris d'Amèrica Llatina, i que Mèxic és origen i trànsit de les migracions sud-nord interamericanes, però també ho és que cada cop són més notables els volums de migrants colombians, equatorians i peruans que, entre d'altres, es dirigeixen cap a Europa. D'altra banda, la transformació del sud d'Europa en destí migratori ha convertit la UE en un dinàmic pol d'atracció migratòria, cap a on es dirigeixen nacionals de l'est europeu, però també fluxos provinents de l'Àfrica Subsahariana, els països andins o Àsia. Corea del Sud i Japó, i en menor mesura Taiwan i Singapur, són els principals destinataris dels fluxos migratoris procedents del Sud-est Asiàtic, si bé els nacionals d'aquests països també es dirigeixen als Estats Units, la UE i els països del Golf Pèrsic, que alhora són destí privilegiat de les migracions índies i pakistaneses. Bona part de les migracions d'Àfrica Oriental es concentren a Sud-àfrica, mentre que els nacionals d'Àfrica Occidental emigren cap als països europeus fent servir el Magrib, també origen de bona part de les comunitats immigrades a Europa, com a regió de trànsit. Orient Mitjà, finalment, és la regió amb major densitat de refugiats del món, i Aràbia Saudita acull bona part de les migracions procedents de la pròpia regió i, tal com s'ha apuntat, un volum gens menyspreable de les migracions asiàtiques. Les noves rutes i orígens han confirmat, però, la primacia d'uns destins privilegiats que consoliden el model sud-nord de les migracions internacionals. Segons Nacions Unides, el 75% dels migrants internacionals es concentraven, al 2005, en només 28 països (vegeu mapa).

En la mesura que les migracions han anat adquirint una major rellevància, també se n'han diversificat les causes i els protagonistes. D'una banda, la revolució tecnològica ha supo-

sat l'aparició d'uns fluxos migratoris formats per persones altament qualificades, mentre que els costos ambientals de determinats models de desenvolupament econòmic expliquen importants moviments de poblacions que emigren a causa de la manca de recursos hídrics, processos de desertificació o catàstrofes naturals, entre altres. Més enllà de les migracions purament econòmiques, i donada la restrictiva definició de la figura de refugiat que gaudeix de protecció internacional, es multipliquen les explicacions dels processos migratoris: multi-causals, diversos i cada cop més complexos. Les raons que mouen els fluxos migratoris són econòmiques, però també polítiques i socials; impliquen la família i les xarxes socials; es circumscriuen a buscar una feina, a la reagrupació familiar o a la recerca de noves oportunitats de vida, entre un llarg etcètera. D'altra banda, el model de migrant estàndard caracteritzat com un home jove, de poca formació i que emprèn el projecte migratori de manera individual està canviant. A diferència d'èpoques anteriors, quan la majoria de fluxos migratoris eren masculins, avui en dia gairebé la meitat de les migracions internacionals contemporànies estan protagonitzades per dones. Malgrat que aquestes han estat majoritàries en els fluxos de refugiats i desplaçats, a partir de la dècada dels setanta les migracions femenines comencen a adquirir major rellevància. Les dones migrants protagonitzen gairebé la totalitat dels processos de reagrupació familiar, i progressivament creix el volum de dones que duen a terme els seus propis projectes migratoris.

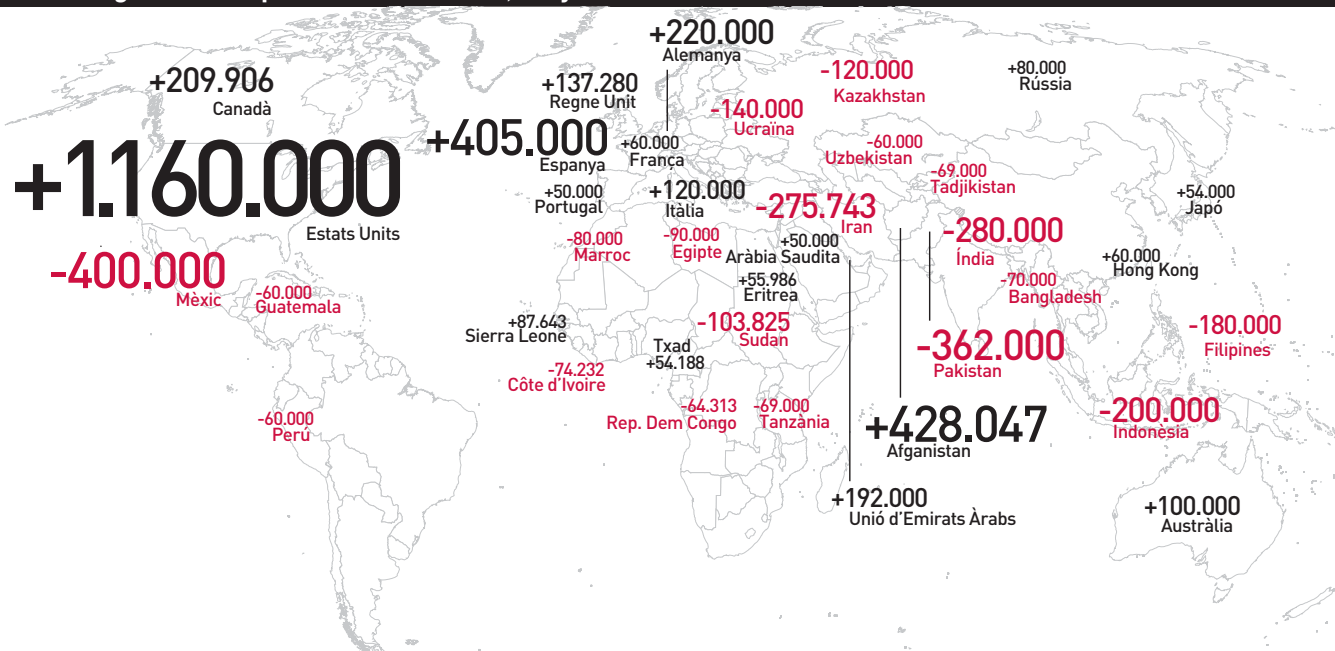
El repte de gestionar les migracions

Malgrat que pugui semblar contradictori, la mundialització de les migracions ha anat acompanyada d'una reducció en la llibertat de circulació de les persones. A partir de la crisi

de 1973, la majoria de països de destí van començar a aplicar mesures més estrictes de control dels fluxos migratoris, i els sistemes de quotes i les polítiques de selecció van esdevenir instruments cada cop més habituals. Al mateix temps que la lliure circulació es converteix en una realitat a la UE, les fronteres exteriors comencen a adquirir major rellevància, i els fluxos migratoris sense control es converteixen en una preocupació que Europa comparteix amb la majoria de societats de destí. En la mesura que els projectes migratoris es consoliden com a permanents, s'estructuren polítiques d'integració i s'incrementen les reflexions entorn dels reptes i capacitats d'acollida de les societats receptores. La gestió dels temors lligats a la pèrdua de la identitat nacional –força delicats en uns estats europeus tradicionalment ètnicament i culturalment homogenis– conviu amb els debats vigents sobre drets i deures dels immigrants, especialment sensibles quan es fa referència a una població vulnerable a les situacions d'abús i explotació.

L'efervescència de debats, plantejaments i discursos que des de la dècada dels noranta es viu entorn de les migracions ha servit per internacionalitzar no ja el fenomen, sinó la necessitat de gestió global d'aquest. D'una banda, els països receptors d'immigració estan incorporant la gestió migratòria en les relacions amb països tercers a través d'acords de readmissió de persones, convenis per a la lliure circulació de treballadors, mecanismes de contractació en origen i programes de retorn voluntari o mitjançant la vinculació d'immigració i desenvolupament. Aquesta dimensió exterior de la immigració també ha obert un debat sobre la possibilitat que els països de destí externalitzin el control dels fluxos a tercers⁵, debilitant així les garanties de tracte que requereixen tant els migrants com els sol·licitants d'asil o refugi. Alhora, els països d'origen valoren positivament l'aportació econòmica que sig-

Fluxos migratoris en països seleccionats, mitjana anual 2000-2005

Font: *International Migration 2006*. Departament d'Afers Econòmics i Socials (Divisió de Població). Octubre de 2006

nifiquen les remeses dels seus emigrants i que, en molts casos, compensen les fugues de cervells que pateixen alguns d'ells, i treballen per enfortir els seus lligams amb les xarxes transnacionals que vinculen els migrants amb les seves comunitats d'origen. De l'altra, cada cop més institucions supranacionals reivindiquen la dimensió global i transnacional del fenomen i la necessitat, per tant, d'establir respostes conjuntes i coordinades. Nacions Unides ja va identificar les migracions com una prioritat per a la comunitat internacional⁶ i, segons l'informe elaborat per la Comissió Global sobre Migracions Internacionals⁷, els estats estan implementant polítiques migratòries molt sovint mancades de coherència i poc coordinades amb la resta de països.

Sembla, per tant, que els estats afronten un doble repte. En primer lloc, han de gestionar les migracions en l'àmbit intern. Els països de destí han d'establir mecanismes de gestió eficients amb els fluxos migratoris, i mecanismes de coordinació amb la societat civil per garantir la cohesió social. Han d'avançar, igualment, en el reconeixement de l'aportació de la immigració al desenvolupament econòmic, però també a la diversitat i pluralitat de les societats d'acollida, alhora que han d'assegurar uns mínims drets socials, econòmics, culturals, cívics i polítics. Per la seva part, els països d'origen han de treballar per promoure migracions regulars que garanteixin la seguretat dels seus nacionals, i aprofitar la vinculació entre migracions i desenvolupament per aprofundir en el seu creixement econòmic i benestar social.

En segon lloc, els estats han de promoure iniciatives que afavoreixin la cooperació bilateral i de caire regional, amb l'objectiu de garantir la seguretat dels fluxos migratoris i de lluitar contra el tràfic i l'explotació de persones. El procés de construcció de la política europea d'immigració és, segurament, l'exemple paradigmàtic de la cooperació entre estats. Tota una estructura de cooperació en temes migratoris que s'està construint mitjançant instruments com el conveni de Schengen, les directives comunes sobre asil, la incorporació de la dimensió migratòria en els acords d'associació amb països tercers o els desenvolupaments legislatius sobre la immigració laboral o la lluita contra la immigració irregular. Finalment, les iniciatives d'àmbit internacional haurien de trobar el seu espai, especialment en tot allò que fa referència a la protecció internacional dels migrants. Respondre a reptes com els drets dels treballadors migrants⁸, el binomi migració-desenvolupament, la irregularitat, el paper de les xarxes transnacionals o els instruments d'integració esdevé més coherent en un marc global. Malgrat les dificultats, sembla evident que tots aquests elements, entre d'altres, haurien de ser presos en consideració des d'una perspectiva global per tal de trobar, també, respostes comunes. Respostes que no haurien de tenir com a primer objectiu reduir els fluxos migratoris, sinó treballar per reduir aquells factors que, com la pobresa, la violència o la manca d'oportunitats, són les causes profundes –i profundament desiguals– de les migracions. ●

Notes

1 No és sobrer recordar que els equívocs que sempre existeixen quan s'intenten plasmar els fluxos migratoris en xifres s'accentuen notablement quan es fa referència a la seva dimensió planetària.

2 L'any 1951, sota la lògica de la Guerra Freda i en l'Europa convulsa posterior a la Segona Guerra Mundial, apareix la Convenció de Ginebra que consolida la figura del refugiats i es converteix en el primer instrument internacional de protecció d'aquesta. Per la seva especificitat, els moviments de refugiats no són objecte d'estudi en aquest article.

3 Entre els nous desenvolupaments teòrics destaca el model Lewis (1954) de l'economia del desenvolupament o la teoria del mercat dual de Piore (1979). D'altra banda, i segons Kindleberger (1967), el treballador convidat era una solució a curt termini per al creixement econòmic europeu, perquè afavoria la recuperació econòmica i mantenia controlada la inflació.

4 D.S. Massey (1987) descriu la importància de les xarxes socials, mentre que O. Stark (1991) planteja les migracions com una estratègia familiar.

5 Siguin aquests tercers o bé països veïns o, com succeeix amb el conveni de Schengen, les companyies de transport aèries o marítimes, que acaben encarregant-se del control dels documents de viatge que un estranger necessita per accedir a aquest territori, sense tenir la preparació necessària per fer-ho.

6 L'informe del Secretari General de Nacions Unides "Strengthening of the United Nations: an agenda for further change" de 2002 es pot consultar a www.un-ngls.org/Strengthening_United_Nations_an_agenda_for_further_change.pdf

7 L'informe "Las migraciones en un mundo interconectado", presentat el 2005 i que planteja la necessitat d'articular un marc global per gestionar les migracions, es pot consultar a www.gcim.org/es

8 En aquest context s'emmarca la Convenció internacional sobre la protecció dels drets dels treballadors migrants que l'Assemblea General de Nacions Unides va adoptar el desembre de 1990 i que a principi de 2007 havia estat ratificada per 34 països. El seu text íntegre es pot consultar a:

www.unhchr.ch/spanish/html/menu3/b/m_mwctoc_sp.htm

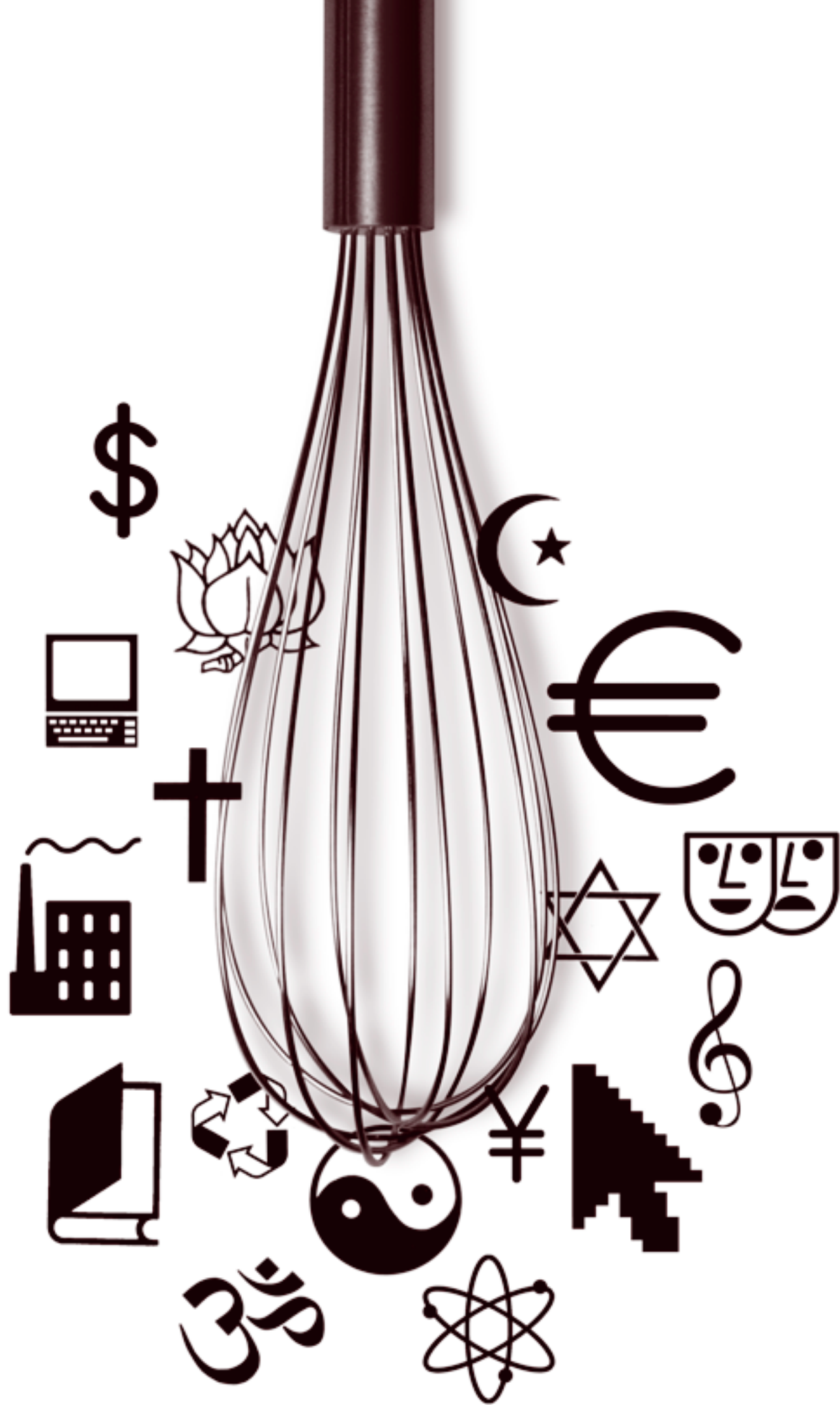
Referències bibliogràfiques

- ARANGO**, Joaquín. "Inmigración y diversidad humana. Una nueva era en las migraciones internacionales". *Revista de Occidente*, 268: 5-21 (2003).
- ARANGO**, Joaquín. "La explicación teórica de las migraciones: luz y sombra". *Migración y Desarrollo*, 1: 4-22 (2003).
- GLOBAL COMMISSION ON INTERNATIONAL MIGRATION**. *Migration in an interconnected world: New directions for action*. Switzerland: GCIM., 2005.
- GUIRAUDON**, Virgine i **JOPPKE**, Christian. *Controlling a New Migration World*. Londres: Routledge, 2001.
- MASSEY**, Douglas. et al. *Worlds in motion. Understanding international migration at the end of the Millenium*. Oxford: Claredon Press, 1998.
- NACIONES UNIDAS**. *Migración internacional y desarrollo. Informe del Secretario General. A/60/871*, 2006.
- VV.AA.** "Inmigrantes. El continente móvil". *Vanguardia Dossier*, 22. (2007).

dCIDOB 100.
1983-2006: nous temps, noves mirades.

Del multiculturalisme al transculturalisme? Propostes per pensar les relacions interculturals.
Yolanda Onghena

Del multiculturalisme al transculturalisme?

Propostes per pensar les relacions interculturals

Yolanda Onghena Coordinadora del Programa Dinàmiques Interculturals, Fundació CIDOB

“La interculturalitat, més que una àrea específica del coneixement, és una perspectiva a través de la qual es pot reflexionar entorn de la diversitat de referents, significats i relacions que s’impliquen en el conjunt de la humanitat. És una mena d’interrogació sobre les múltiples realitats socials i culturals que es formula a partir del desenvolupament del concepte diversitat” (Fundació CIDOB, 1996). Amb aquesta reflexió es va iniciar a la Fundació CIDOB, durant la dècada dels noranta, un programa entorn de la interculturalitat.

Era una època en la qual el terme intercultural solament s’utilitzava per parlar d’una festa o un àpat de cuscús, organitzats per una associació de veïns en un barri amb presència immigrant, o alguna altra iniciativa local que sota aquest lema feia esforços per implicar aquests nous ciutadans en algun projecte. En canvi, per organitzar la convivència es parlava de multiculturalisme, terme utilitzat, igualment, per al reconeixement del fet en si mateix (la diversitat cultural existent en el terreny) com també per una acceptació normativa (la manera com s’organitza la vida social i pública).

Durant els anys setanta-vuitanta el multiculturalisme, a partir de la teoria del pluralisme cultural, va ser el marc de noves polítiques i programes educatius, de participació pública i d’assistència jurídica. “El pluralisme cultural, com a filosofia de la diversitat (des de la postguerra de la Segona Guerra Mundial i, sobretot, des dels anys seixanta) parteix precisament del principi que no és pas legítim destruir o manipular les cultures, i també que és perfectament possible arribar a una unitat en la diversitat. Aquesta tendència ha estat concebuda i formulada de diverses maneres, però es podria sintetitzar en dos grans principis: igualtat de drets, de responsabilitats i d’oportunitats (el principi de la ciutadania) i el respecte de les diferències etnoculturals (el dret a la diferència)” (Onghena, 2000).

El multiculturalisme ha estat un intent d’organitzar la barreja de persones amb els seus elements culturals i els seus valors, reivindicant suposats drets culturals. Amb el lema “el dret a la diferència” ha donat visibilitat a allò que és “diferent”, lluitant contra el racisme, sensibilitzant polítiques i reformant programes educatius. No obstant això, els últims anys assistim a un cert desencant cap a les possibilitats del multiculturalisme d’interpretar la diversitat en un projecte de societat, ja que utilitza el llenguatge de la diversitat però a partir de codis i normes etnocèntrics. Parla de tolerància de cultures diferents en l’àmbit privat, però de conformitat cap a una cultura unitària en l’àmbit públic. Malgrat això, fins ara és l’única tendència que ha estat capaç de formular un projecte polític. En aquest sentit, es tractaria, potser, d’interculturalitzar el multiculturalisme?

Durant els últims deu anys, des de la Fundació CIDOB hem reflexionat i discutit temes amb relació a les dinàmiques interculturals en seminaris internacionals (Barcelona, Rabat, Toulouse, Gant, Istanbul), hem publicat les intervencions i les línies transversals dels debats portats a terme durant els seminaris, a més d’editar diverses publicacions monogràfiques. Ara, més que fer un balanç, potser és el moment de preguntar-nos on ens situem.

Continuem proposant les dinàmiques interculturals com a objecte d’investigació, d’anàlisi i de debat que ens permeti identificar la complexitat d’allò cultural, encara que sense substituir altres anàlisis específiques. Ens situem en aquest *in-between* per poder comprendre el que passa entre, sobre i amb cadascun dels actors de la percepció o de l’acció (tant en la cooperació com en el conflicte). Continuem intentant implicar diferents disciplines i experts de diferents llocs per a una posada en comú, organitzant a més els seminaris –tant com sigui possible– a d’altres ciutats per recollir l’opinió d’altres

públics. Hem intentat proposar temes concrets que ens permeten acostar-nos—fins i tot endinsar-nos—en les dinàmiques, com són la confiança, les representacions i les fronteres.

Després de deu anys de treball seria oportú demostrar que la reflexió entorn de la interculturalitat ha anat evolucionant a un ritme accelerat. Enfront d'aquest ritme, que no és un altre que el dels canvis en les mateixes societats, veiem una incapacitat d'absorció per part dels que pensen aquests canvis i les societats. Cal una nova gramàtica per fer visible aquesta complexitat produïda per la mobilitat i el ritme frenètic dels canvis. "Es troben a faltar nous models de pensar i d'organitzar la realitat que no estiguin seduïts per arquitectures que resulten després inhabitables, però que tampoc no renunciïn a sintetitzar i organitzar allò que és divers. (...) El vocabulari de la descripció i de l'anàlisi cultural ha de ser ampliat perquè hi trobin un lloc les irregularitats, l'excepció i el desacord. Però també una crítica a la folklorització que és, en el fons, un obstacle per al pluralisme que s'oculta sota un extremat respecte de les diferències" (Innerarity, 2006).

Ens adonem que davant les preguntes fonamentals sobre les causes determinants dels processos existeix una divergència de respostes: des de la resposta ideològica, religiosa, nacional, fins a la d'ordre polític o econòmic. És per això que és indispensable que cada disciplina prengui en compte la seva responsabilitat en aquesta recerca de comprensió. No obstant això, quan volem establir una interrelació entre les respostes i elaborar una interpretació per a la gestió necessitem un marc de referència més global que inclogui la divergència d'interessos, de canvis i d'innovacions. "El que importa és la manera segons la qual les coses socials i més en concret les significacions culturals es manifesten i s'expressen en el moviment, en el moment, en l'esdeveniment. Com han arribat a ser el que són, com poden ser a l'origen de 'nous inicis'. Cal traçar altres itineraris, emprendre l'exploració del continent modernitat i elaborar els mapes. L'avançament cap a allò que és desconegut s'ha d'il·luminar pels desviaments a la recerca de préstecs, dirigint-se a aquelles disciplines que poden contribuir-hi" (Balandier, 2003).

Més que parlar del passat, hem de pensar en el futur, en orientacions i en possibles línies de posada en pràctica del que anomenem diàleg intercultural. Ens sembla, no obstant això, més interessant recollir una visió crítica a la reflexió intercultural, crítica que és present en els múltiples debats dels seminaris, organitzats per la Fundació CIDOB, tot i que de vegades només es pugui llegir entre línies.

Una primera crítica ve de fora d'Occident, on es considera l'invent del "diàleg intercultural" com una nova manera, entre tantes altres, amb la qual Occident demostra la seva supremacia, organitzant el món segons "the West and the rest", on "the West" dicta l'ordre que "the rest" accepta.

Una segona crítica, a la qual donem suport completament, és que la reflexió intercultural no ha estat capaç de traduir-se en un projecte polític. Al costat d'aquesta segona crítica podem escoltar per part de professionals, polítics o científics que la reflexió intercultural no deixa de ser una visió utòpica de veure el món i per aquesta raó no seria operativa o capaç d'elaborar una proposta política.

Intentarem situar aquestes dues crítiques en el debat actual sobre interculturalitat, explicitant-les i argumentant-les, ja que d'alguna manera fan referència a allò que és essencial de la reflexió i orientació intercultural, incloent, a més, algunes perspectives que apunten cap a un cert canvi en la reflexió entorn de l'intercultural.

Primera crítica: visió occidental

Es pot entendre que, des de fora d'Occident, se situa la interculturalitat com una estratègia en la reflexió típicament occidental per controlar la situació (i demostrar la seva superioritat) a través d'un "isme" més, deixant tot l'esforç en una tendència passatgera i minoritària, amb l'únic afany d'organitzar temporalment la incertesa.

Però al llarg de la història, i fora de l'àmbit occidental, hi ha hagut intents de plantejar les interaccions culturals des

Estació Campo de las naciones del metro de Madrid, 2007

Continuem proposant les dinàmiques interculturals com a objecte d'investigació, d'anàlisi i de debat que ens permeti identificar la complexitat d'allò cultural, encara que sense substituir altres anàlisis específiques

d'una altra perspectiva, encara que moltes vegades no han sortit a la llum per fonamentalismes històrics o etnocentrismes consagrats. Què podem aprendre d'aquestes reflexions interculturals i que aporten al context actual?

Transculturació des de Cuba. En l'actualitat, primer de manera tímida però cada vegada amb més insistència, veiem reaparèixer el terme "transcultural". Diem reaparèixer perquè els anys trenta i quaranta del segle passat a Cuba ja es va utilitzar el terme transcultural en oposició a aculturació, en voga en aquella època per descriure i explicar els contactes entre cultures. Per Fernando Ortiz, la transculturació seria aquest "procés en el qual dues parts de l'equació queden modificades i de la qual sorgeix una nova realitat, composta i complexa, una realitat que no és l'aglomeració mecànica de caràcters, ni un mosaic, sinó un fenomen nou, original i independent" (Ortiz, 2002).

Hibridació des de Mèxic. Néstor García Canclini entén per "hibridació" "els processos socioculturals en els quals estructures

o pràctiques concretes, que existien de manera separada, es combinen amb la finalitat d'engendrar estructures noves, objectes i pràctiques" (García Canclini, 1989). Tenint en compte les crítiques que existeixen al terme "híbrid" –concepte que donaria per fet que existeix una divisió entre cultures "pures" i "contaminades"– proposem pensar a partir del terme "hibridació", com una possibilitat de sortir del discurs essencialista de l'autenticitat o puresa cultural. Parlant d'un procés de relació o interacció, es poden articular estratègies de reconversió i incloure allò que no arriba o no vol hibriditzar-se o ser hibriditzat. "Si parlem d'hibridació com un procés al qual es pot accedir, que es pot abandonar o del qual es pot ser exclòs, és possible comprendre les diferents posicions dels subjectes amb relació a les relacions interculturals" (García Canclini, 2002).

Hibridisme des d'Austràlia. Nikos Papastergiadis diferencia tres nivells d'"hibridisme": un primer nivell seria la manifestació visible de diferència en la identitat com a conseqüència de la incorporació d'elements estrangers; un segon nivell, el procés a través del qual les diferències culturals són integrades o neutralitzades al cos de la cultura amfitriona; i un tercer nivell on trobaríem la perspectiva per representar les noves pràctiques crítiques i culturals sorgides en l'existència diaspòrica. Per l'autor, l'hibridisme significa: "Desafiar els mites nacionals de lloc i de pertinença, un rebuig a l'oposició binària entre pur i barreja i la incorporació del dret polític a la mobilitat i al manteniment dels vincles culturals" (Papastergiadis, 2004).

Criollització des de Martinica. Podríem donar més exemples des d'àmbits no-occidentals, com la reflexió entorn de la "criollització" d'Édouard Glissant¹ i els micro i macro climes d'interpenetració cultural per entrar en allò que ell anomena "la identitat de relació". "Cal fer-se càrrec del canvi que ve determinat per l'intercanvi, a partir de la identitat de la relació, del rizoma i de la cultura de les empremtes. (...) L'arrel única és la que causa mort de tot el que l'envolta mentre que el rizoma és aquella arrel que s'estén a la recerca d'altres arrels" (Glissant, 2002).

Cal subratllar un element comú entre els conceptes híbrid, transcultural i crioll i és que tots han sorgit, encara que sigui en diferents èpoques de la història, com a estratègies des de la “perifèria” per poder organitzar la seva relació amb el “centre”.

Pensar les barreges en l'actualitat. Més que d'híbrid, transcultural o crioll com a productes definits, optem per parlar d'híbridació, transculturació i criollització, com a processos capaços de mostrar els moviments que els rebutgen. Quan passem del caràcter descriptiu a l'explicatiu ens adonem en quins casos les barreges poden ser productives o quan engendren conflictes i resistències a causa de l'incompatibilitat amb les pràctiques desenvolupades.

Actualment veiem un esforç real d'avançar en el sentit de posicionar-se des de l'interior de les dinàmiques recollint algunes de les pautes assenyalades. Per exemple, l'últim informe del Consell d'Europa elaborat per Kevin Robins porta per títol *El desafiament de les diversitats transculturals*². En aquest destaquen quatre punts que assenyalen un canvi en l'anàlisi de la societat multicultural: a) l'aproximació a la interacció a partir de “diversitat i complexitat” ha desplaçat l'oposició simplista de minoria/majoria; b) en introduir el terme transcultural, la qüestió de les minories surt del seu marc nacional; c) parlar de complexitat amplia l'horitzó mental i imaginari de les categoritzacions ètniques incloent diferències d'un altre tipus com gènere, edat, orientació sexual, etc., de fet ha servit per desetnicitzar la diferència; d) ha possibilitat el fet de veure la diferència no solament com un fenomen problemàtic sinó com un recurs positiu.

L'informe, a més, planteja dos aspectes que tenen una significació especial amb relació a aquesta aproximació transcultural: diversitat cultural i espai públic, d'una banda, i diversitat cultural i ciutadania, de l'altra.

Segona crítica: falta de projecció política

Respecte a l'altra crítica –que aquesta visió intercultural no és capaç de traduir-se en un projecte polític– el problema és que el concepte “cultura”, principalment descriptiu, manca d'una dimensió normativa, fet que el fa incapaç de constituir un projecte polític. No obstant això, els esdeveniments i el context polític internacional han deixat clar que allò cultural irromp en el terreny polític, que es ven i es compra en un mercat global i que existeix una mobilitat creixent d'imatges, d'idees i de persones; malgrat tot, però, no s'ha aconseguit encara que la reflexió intercultural es tradueixi en un projecte polític.

Necessitem una gramàtica per poder parlar dels processos, els contextos canviants, els circuits i els efectes que provoquen i tenir en compte el que passa entre, amb i sobre les persones que entren en contacte. Això ja seria un primer pas ja que donem per fet que la cultura no és la suma de les pràctiques, sinó que és la mateixa pràctica la que, com a resultat, dóna significat a una cultura. La pregunta seria: cal comparar una cultura per poder viure junts?

Cal subratllar un element comú entre els conceptes híbrid, transcultural i crioll i és que tots han sorgit, encara que sigui en diferents èpoques de la història, com a estratègies des de la “perifèria” per poder organitzar la seva relació amb el “centre”

Viure la diversitat cultural no és fàcil, però és moment que l'assumim com a nostra: la nostra societat és plural, la nostra experiència és diversa i la nostra cultura –com qual-sevol cultura– necessita per sobreviure qüestionar i interpretar els elements culturals propis i aliens en un projecte continu. És hora de deixar de pensar la diversitat cultural únicament a partir d'“un altre” inquietant, un intrús que desestabilitza la nostra seguretat. No obstant això, veiem com necessitem categoritzar, més que mai, el que no coneixem per estar segurs que l'estrany ni ens inquieta, ni ens amenaça. I la manera més simple per comprendre aquest desordre és classificar-ho tot en categories: nosaltres i els altres, els bons i els dolents, “identificació” quan parlem dels de dins, “categorització” quan parlem dels de fora. Identificar-nos contra alguna cosa, contra algú, reforça la nostra identitat –no som com ells.

En l'actualitat assistim a un esforç desesperat de categorització, en part perquè cal organitzar la voluntat de diferenciació, innat a tota persona humana i en altres èpoques classificat per categories socials o ideologies polítiques. Es parla de pluralisme social, de pluralisme polític, però el pluralisme cultural queda en una discussió sobre minories i majories, autòctons i altres o generacions d'immigrants.

Diferència i identitat, dues cares de la mateixa moneda, sense que hi hagi lloc per a la barreja. No obstant això, les cultures són híbrides, són productes d'elements culturals, reinventats o abandonats, importats o exportats amb l'únic objectiu de guardar una cultura viva a partir de reinterpretacions i recontextualitzacions contínues.

Aquests elements, el bagatge cultural que cadascun porta amb ell, té de vegades problemes per acomodar-se en un marc que no preveu la seva acomodació. Això ocorre sobretot en el cas de visions diferents que s'estableixen en un teixit social determinat a causa de les múltiples mobilitats.

Existeix un debat polític i social que es limita a pensar o a justificar el que s'inclou i el que s'exclou per reforçar aquest "nosaltres" que segons alguns s'ha tornat vulnerable davant d'"un altre" invasor.

"Els sempre són massa. Ells són els tipus dels quals n'haurien d'haver-hi menys, o millor encara, absolutament cap. I nosaltres mai no serem suficients. Nosaltres som les persones de les quals n'hi hauria d'haver en abundància" (Bauman, 2005).

Aquestes dinàmiques d'identificació i categorització acaben instal·lant de manera implícita un model de comprensió, unidireccional, és a dir, un model que podríem resumir en tres categories:

Cultura: en context d'importació (o exportació) d'elements culturals, el que interessa incloure, s'anomena cultura. No parlem d'aculturació ni d'assimilació: és cultura i en certs casos passa silenciosament a formar part de la cultura nacional.

Hibridació: una segona apreciació fa referència als elements culturals, els quals es reconeix que existeixen però que no interessen com a elements de construcció identitària (dominant). En aquest cas parlem d'híbrid, un concepte del qual no es qüestiona ni la temporalitat ni el futur. Considerem que els elements híbrids poden ser venuts i comprats però no són capaços de generar una dinàmica capaç de qüestionar la cultura dominant: romanen al marge en una categoria "híbrida".

Diferència: en aquesta categoria l'aportació cultural no interessa gens i la volem excloure. En aquest cas parlarem de diferència i, fins i tot parlant de "dret a la diferència", estem exclouent posant etiquetes a aquells que no són com nosaltres, posant, a més, les condicions a una possible inclusió.

Interculturalitzar

Dins d'una comprensió dinàmica de les tendències dels esdeveniments i els seus efectes, es parla molt de "transculturalisme" a partir de les conseqüències de la transformació entre allò social i allò cultural pels fluxos i mobilitats transnacionals. Si el multiculturalisme ha estat o és una proposta organitzada gairebé sempre per una cultura majoritària o dominant, queda clar que avui hem de tenir en compte la composició multiètnica i multicultural de molts estats nacionals. Vells termes tornen en contextos nous, o nous termes intenten reanomenar els processos de canvis reals en les societats. En tots els casos, ja sigui multiculturalisme, pluralisme cultural o transculturalisme, no es tracta tant de preguntar-se si la paraula és dolenta o bona, sinó en "quina mesura aquest terme em permet avançar en la reflexió" (García Canclini, 2002).

Per poder parlar d'aquesta relació delicada entre allò mòbil i allò fix, sobretot al ritme vertiginós dels processos globals, proposem parlar d'"interculturalitzar" com una possibilitat,

un aprenentatge o una tasca. En aquest sentit, "interculturalitzar" és, en primer lloc, donar per fet que són les persones les que dialoguen o entren en contacte i no les cultures; persones amb les seves memòries, les seves pors i les seves esperances. Interculturalitzar és pensar la cultura com un circuit de fluids, no com una essència fixa i estàtica que existeix al marge d'acions, experiències i pràctiques.

Podríem dir que el suport humà és la dimensió cultural dels processos globals. "Interculturalitzar" és parlar d'identificació i de diferenciació com un procés amb efectes múltiples en comptes de parlar d'una sola identitat idealitzada o d'una sola diferència estereotipada. I és, sobretot, imaginar un futur en què, de manera creativa, cadascú té la capacitat de negociar el seu lloc en aquest món.

Notes

1 Poeta i filòsof, nascut a Martinica el 1928.

2 *The challenge of transcultural diversities. Cultural policy and cultural diversity.* Consell d'Europa.

Referències bibliogràfiques

BALANDIER, Georges. *Civilisés, dit-on.* París: PUF, 2003.

BAUMAN, Zygmunt. *Vidas desperdiciadas: La modernidad y sus parias.* Barcelona: Paidós, 2005.

FUNDACIÓ CIDOB. *DCIDOB* No. 56 (estiu 1996).

GARCÍA CANCLINI, Néstor. *Culturas híbridas. Estrategias para entrar y salir de la modernidad.* Buenos Aires-Barcelona-México DF: Paidós, 1989 i 2002 (2a edició).

GLISSANT, Édouard. *Introducción a una poética de lo diverso.* Barcelona: Bronce, 2002.

INNERARITY, Daniel. *El nuevo espacio público.* Madrid: Espasa, 2006.

ONGHENA, Yolanda. *Diversitat cultural i etnocentrisme. Acció i interacció.* *DCIDOB* No. 77 (desembre 2000).

ORTIZ, Fernando. *Contrapunteo cubano del tabaco y el azúcar.* Madrid: Catedra, 2002 (1ª edició, 1948).

PAPASTERGIADIS, Nikos. *The turbulence of migration.* Cambridge: Polity press, 2004.

dCIDOB 100. 1983-2006: nous temps, noves mirades.

Desenvolupament humà sostenible, paradigma del segle XXI?
Necessitat de canvi en un món global.
Ignasi Oliveras

FRAGILE

Desenvolupament humà sostenible, paradigma del segle XXI?

Necessitat de canvi en un món global

Ignasi Oliveras Coordinador de l'Anuari de la Mediterrània, Fundació CIDOB

El 10 de desembre de 2004, a l'Ajuntament d'Oslo, el professor Ole Danbolt Mjø̂s, president del Comitè Nobel Norueg, va fer entrega del diploma i la medalla del Premi Nobel de la Pau a la doctora kenyana Wangari Maathai per la seva contribució al desenvolupament sostenible, la democràcia i la pau. Dona, negra, africana i ambientalista¹, aquesta distinció no va passar desapercebuda per la premsa i l'opinió mundials que van intuir en aquest fet petits canvis de tendència pel que fa a determinades sensibilitats, que podrien esdevenir paradigmes del recent encetat segle XXI.

Algunes d'aquestes tendències han començat a sedimentar. Per exemple, el 24 de maig de 2006 es va estrenar la pel·lícula-documental *An inconvenient truth* dirigida per Davis Guggenheim i protagonitzada per Al Gore, ex vicepresident dels Estats Units, sobre els efectes del canvi climàtic. En la mateixa línia, el 30 d'octubre del mateix any el primer ministre britànic Tony Blair presentava l'informe *The Economics of Climate Change*, que, elaborat per l'equip de Nicholas Stern, assessor econòmic de l'administració britànica i execonomista del Banc Mundial, analitza els impactes econòmics del canvi climàtic. Per la seva banda, la revista *Science* publicava el 3 de novembre l'article "Impacts of Biodiversity Loss on Ocean Ecosystem Services"². Liderat pel científic Boris Worm del Departament de Biologia de la Dalhousie University de Halifax, Canadà, l'article demostra que la pèrdua de biodiversitat marina està deteriorant cada vegada més la capacitat dels oceans de proporcionar menjar, mantenir la qualitat de l'aigua i recuperar-se de les pertorbacions que l'afecten.

La gran cobertura mediàtica concedida a aquests documents –cal destacar que el darrer havia estat publicat en una revista especialitzada– i la implicació de polítics de primera fila no tenen precedent en la història de la difusió ambiental. Sembla clar que els darrers anys s'estan donant canvis en la forma de percebre i analitzar l'entorn i la relació de l'activitat humana amb el deteriorament ambiental.

La comunitat científica i diversos col·lectius (ecologistes, conservacionistes, ambientalistes i sostenibilistes) fa dècades que estan donant crits d'alerta. Per què en aquest precís moment les problemàtiques ambientals transcendeixen al gran públic i la seva difusió rep un suport tan decidit? Què ha canviat aquests darrers anys –aquests vint-i-cinc últims– per provocar aquest gir?

Al llarg d'aquest article, sense intenció de fer una anàlisi exhaustiva de les causes que han determinat aquesta obertura a una nova mentalitat ambiental o sostenibilista, destacarem tres factors per comprendre el fenomen, tots tres lligats al procés de globalització: l'agreuament de la problemàtica ambiental i dels costos econòmics associats, paral·lelament al major coneixement científico-tecnològic; l'obligada necessitat de buscar respostes globals a problemes globals; la gran capacitat organitzativa de la societat civil. Aquests elements han aparegut en temps diferents però han acabat cristal·litzant alhora, en un moment en què les condicions eren adequades, i en què les sinergies han provocat una retroalimentació positiva entre ells de tal manera que es fa difícil discernir si la lluita global és la resposta o la causa de la pressió social o si la magnitud dels problemes ha fet incrementar la sensibilització o aquesta ha permès detectar noves problemàtiques.

Problemes ambientals: magnitud, freqüència i gènesi

Aquests darrers anys han tingut lloc fenòmens molt aparents (com les tempestes tropicals, els huracans, els incendis, les onades de calor, les sequeres, les plagues de paràsits) o més subtils (com l'alteració de la floració i de les migracions d'animals, el desglaç de les glaceres o la invasió d'espècies exòtiques) que fins ara no eren tan freqüents ni de tanta magnitud, ni tan sols associàvem a les nostres latituds ni a la nostra condició de països benestants. Malgrat que el canvi climàtic ocupa el primer lloc en un rànquing de preocupacions ambientals –dubtós però merescut honor atesa la globalitat dels seus efectes i la incidència en àmbits tan diferents com l'ambiental, l'econòmic o el social– existeixen altres inquietuds d'importància similar que, a més de la seva afectació particular, interaccionen amb aquella. La pèrdua irreversible de biodiversitat a causa principalment de la destrucció i fragmentació d'hàbitats; la contaminació d'aigües, sòl i aire; i l'esgotament de recursos –especialment hídrics i energètics– es constitueixen com els grans reptes ambientals –però no tan sols ambientals– que han guanyat pes en les últimes dècades i que marcaran l'esdevenir de les societats del segle XXI.

Des d'una perspectiva geològica es pot qüestionar i relativitzar l'excepcionalitat d'aquests fenòmens i és que, efectivament, gairebé cap d'aquests és exclusiu dels nostres temps. Però sí que són excepcionals la magnitud, la velocitat i la sincronia en què es produeixen i, malgrat les reserves de sectors minoritaris en especial amb referència al canvi climàtic, la seva relació causal amb l'activitat antròpica. Aquest darrer lligam duu a una lectura esperançada de gran rellevància: aquests fenòmens poden reduir-se, desaparèixer o, en alguns casos, fins i tot revertir amb un canvi d'actuació de la nostra espècie.

En aquest sentit convé tenir present que els impactes que els humans generem sobre el medi depenen del volum de població, l'adequació de la tecnologia emprada i el consum de recursos³. El model de desenvolupament dominant, fonamentalment econòmic, està cimentat des de les seves arrels a la Revolució Industrial en tecnologies que utilitzen els combustibles fòssils (carbó, gas i petroli) com a fonts d'energia. L'ús d'aquestes energies ha tingut i té un paper rellevant en la història de les societats modernes ja que ha permès el creixement econòmic i el benestar social; però també ha contribuït a la sobreexplotació d'aquests i altres recursos que ara, més enllà de la degradació ambiental originada, s'ha fet més palesa. Fent un senzill exercici d'extrapolació es pot imaginar que aquest model, seguint la lògica actual de funcionament i no solament des d'una òptica ambiental, és insostenible ja que el planeta no té els recursos ni la capacitat de generar-ne de nous de forma suficientment ràpida, i molt menys amb la incorporació progressiva d'una part molt significativa de la població (Xina, Índia, Brasil) al model de consum dominant.

El coneixement científic i tecnològic de les problemàtiques ambientals també s'ha incrementat sovint de forma paral·lela als mateixos esdeveniments. El desenvolupament de les tecno-

La globalització ha esdevingut l'expressió màxima d'un model de desenvolupament centrat en l'economia. Aquest model, a causa de l'ús (mal ús) que fa dels recursos naturals i humans, ha esdevingut insostenible

logies de la informació amb la capacitat d'anàlisi de dades i de modelització han ajudat molt els científics, al mateix temps que els coneixements propis de l'ecologia s'han anat estenent afavorint les visions generalistes, integradores i d'interconnexió d'elements per davant de les més especialitzades i reduccionistes. Són innumbrables els estudis i informes elaborats que aprofundeixen en l'anàlisi de les causes que han conduït a la situació actual, en les conseqüències que pot comportar a diferents escales i en la recerca de solucions que permetin la mitigació o l'adaptació als canvis. Alguns d'aquests, com l'esmentat informe Stern sobre el canvi climàtic, analitzen l'impacte econòmic de continuar en el camí insostenible seguit fins avui, i conclouen que les inversions necessàries per frenar i reconduir el deteriorament ambiental són molt menys costoses que les pèrdues futures de continuar com si res no passés. Després d'anys d'activisme ecologista i d'interpel·lació científica, la pèrdua de guanys econòmics sembla esdevenir el detonant que marcarà el canvi de model en aquest segle XXI.

Globalització i respostes globals

El 5 de juny de 1972 el canadenc Maurice Strong obria el plenari de la Conferència de Nacions Unides sobre Medi Ambient Humà que se celebrava a Estocolm, sens dubte una de les primeres referències ambientals en el marc del sistema de Nacions Unides. Conseqüència d'aquesta cimera va ser la constitució del Programa de Nacions Unides per al Medi Ambient (PNUMA) i la posterior creació –l'any 1983– de la Comissió per al Medi Ambient i el Desenvolupament que, dirigida per la primera ministra noruega Gro Harlem Brundtland, va materialitzar els seus resultats quatre anys més tard en l'informe *El nostre futur comú*. Conegut com a "Informe Brundtland", d'aquest nasqué la definició de desenvolupament sostenible: "aquell que satisfà les necessitats de la generació present sense comprometre la capacitat de les generacions futures de satisfer les seves necessitats"⁴ (Brundtland, 1987).

D'aquests primers passos a l'actualitat hi ha diferents esdeveniments de l'escena internacional que, de forma directa o indirecta, han fet replantejar les temàtiques ambientals i han obligat a introduir aquestes preocupacions en els discursos polítics, socials, econòmics i de seguretat: des de la caiguda del mur de Berlín i el desmembrament de l'URSS a la creació de la UE; des de les guerres del Golf a l'increment del terrorisme internacional; des de l'emergència econòmica de les potències demogràfiques asiàtiques a les demostracions de poder nuclear; des de la globalització de les tecnologies de la informació a la reducció del temps en el transport de persones, mercaderies i informació. Qualsevol d'aquests elements introdueix noves perspectives en l'anàlisi ambiental.

La globalització, que manifesta la seva plenitud al llarg de la dècada dels noranta i fins al present, és clau per entendre els canvis produïts al llarg de les dues darreres dècades tant per la seva implicació en la generació i accentuació de determinats problemes ambientals, com per la capacitat de difusió, debat i resposta que s'ha originat a partir d'algunes de les eines que l'han acompanyada. Sense ser tant una novetat com una conseqüència lògica de l'expansió dels mercats, la globalització ha esdevingut l'expressió màxima d'un model de desenvolupament centrat en l'economia. Aquest model, a causa de l'ús (mal ús) que fa dels recursos naturals i humans, ha esdevingut insostenible. La globalització ha permès la socialització del consum. Les fronteres comercials cada cop són més poroses i les capes socials mitjanes s'han introduït dins la voràgine consumista i han esdevingut actors amb accés privilegiat a recursos fins fa poc exclusius dels sectors econòmics més benestants. Els ritmes d'adquisició d'automòbils, segones residències o l'increment dels vols turístics internacionals en són alguns exemples.

Paral·lelament, la pobresa i les desigualtats entre països i entre grups socials han anat creixent a partir de la concentració cada cop més gran del poder i dels recursos en menys mans i la presa de decisions en consells i organismes no sempre democràtics i dominats per una visió economicista del món. En aquest procés, milions de persones d'arreu del món, també dels països rics, han quedat excloses dels beneficis econòmics però no dels impactes ambientals generats amb l'activitat econòmica. El principal error d'aquest model és considerar el món des d'una única òptica econòmica. Per contra, el desenvolupament sostenible, molt més ambiciós, neix de la necessitat de buscar un nou paradigma per afrontar el futur amb certes garanties d'èxit i ho fa cercant l'equilibri entre tres pilars: l'econòmic, el social i l'ambiental, als quals s'afegí posteriorment el de la governança.

La Conferència de Nacions Unides sobre el Medi Ambient i el Desenvolupament (CNUMAD) —coneguda com a Cimera de la Terra— celebrada a Rio de Janeiro el juny de 1992, va esdevenir un punt d'inflexió en el debat ambiental ja que va suposar la seva posada de llarg a la política mundial i es va incorporar ràpidament, si més no de manera formal, als diferents nivells de gestió pública; també es va fer palesa la interdependència ambiental entre països com també la relació entre pobresa, desenvolupament i medi ambient (Intermón, 1992). Els problemes deixaven de ser percebuts com a locals, ja que els seus efectes no respecten

fronteres (l'accident de Txernòbil el 1986 n'havia estat un clar exemple). A més guanyava pes la idea que —a molt diferent escala— tant la pobresa com els models de desenvolupament en curs (capitalista occidental o d'economia centralitzada) eren predadors de recursos i responsables de destrucció ambiental. La integració d'aquestes idees a la política feia necessària l'elaboració de mecanismes de gestió i d'acció globals. En aquest sentit han tingut lloc nombroses conferències internacionals i s'han signat tractats i convenis amb voluntat d'actuar de forma global, els més significatius dels quals han estat el Protocol de Montreal (1987) sobre la protecció de la capa d'ozó, referent incontestable d'actuació multilateral, o el Protocol de Kyoto (1997) sobre la reducció d'emissions de diòxid de carboni per frenar el canvi climàtic. Però aquest pas no és suficient. La proliferació de tractats —uns 500— i els escassos recursos associats són gestionats de forma incoherent i ineficient per unes trenta agències de Nacions Unides alhora que es troben supeditats als dissenys i decisions de l'OMC, el FMI i el BM. Només la transformació del PNUMA en una Organització Mundial del Medi Ambient, amb mecanismes potents de pressió davant l'incompliment dels acords, pot oferir garanties de salvaguarda d'allò que ha estat prèviament ratificat (Narbona, 2006).

Sensibilització i organització social

La capacitat de moviment de recursos i d'informació s'ha vist incrementada i accelerada amb la globalització a partir de dues eines que han crescut de forma paral·lela: l'extensió i modernització dels sistemes de transport i el desenvolupament de les tecnologies de la informació. Aquestes eines han permès una major difusió de les problemàtiques ambientals tant en l'espai com en el temps i han afavorit la sensibilització, la coordinació i la mobilització de la societat civil mitjançant el treball en xarxa. Paradoxalment, moltes d'aquestes respostes han estat protestes contra els mals derivats del mateix model globalitzador, les externalitzacions, o el que podríem anomenar “danys col·laterals”. No és que abans no existissin, però la globalització els ha accentuat i ha afavorit un major coneixement de la seva existència i dels seus mecanismes de funcionament.

El nombre d'associacions ambientalistes i sostenibilistes, com també el dels seus associats ha anat creixent i les mateixes organitzacions s'han consolidat en el paper de consultores i gestores. Al mateix temps s'han anat definint un seguit de trets poc imaginables vint anys enrere. En destaca la major col·laboració entre entitats que treballen de forma conjunta —tot i que la defensa sectorial i territorial és un llast encara present— per augmentar la força del seu discurs amb el suport d'una massa social més gran. Aquestes sinergies entre entitats, combinada amb la capacitat de mobilització, ha donat lloc a reaccions globals que responen a la necessitat de buscar solucions globals a problemes que també ho són. Les manifestacions antiglobalització i la creació de fòrums socials mundials i regionals són exemples que, a més a més, mostren formes inusuals de fer política a una escala geogràfica també poc habitual.

Un altre canvi és l'elaboració d'alternatives que superen la queixa paralitzant i poc rigorosa amb la generació de propostes de gestió però sense oblidar la denúncia. En l'àmbit europeu, la construcció de la UE i l'obligació dels seus Estats Membres a complir amb una legislació ambiental estricta i generalment allunyada de la permissivitat nacional o local han fet que moltes entitats hagin incrementat la seva professionalització, estenent-la a l'àmbit jurídic, i hagin esdevingut expertes en legislació comunitària, fins i tot per davant de les pròpies administracions. La integració en estructures supranacionals –malgrat totes les limitacions– ha aportat beneficis inqüestionables per al medi ambient i el desenvolupament sostenible. L'actuació multilateral, com en altres camps, és molt més beneficiosa per a la comunitat internacional que la visió unilateral anacrònica defensada des de les files més conservadores d'arreu del món.

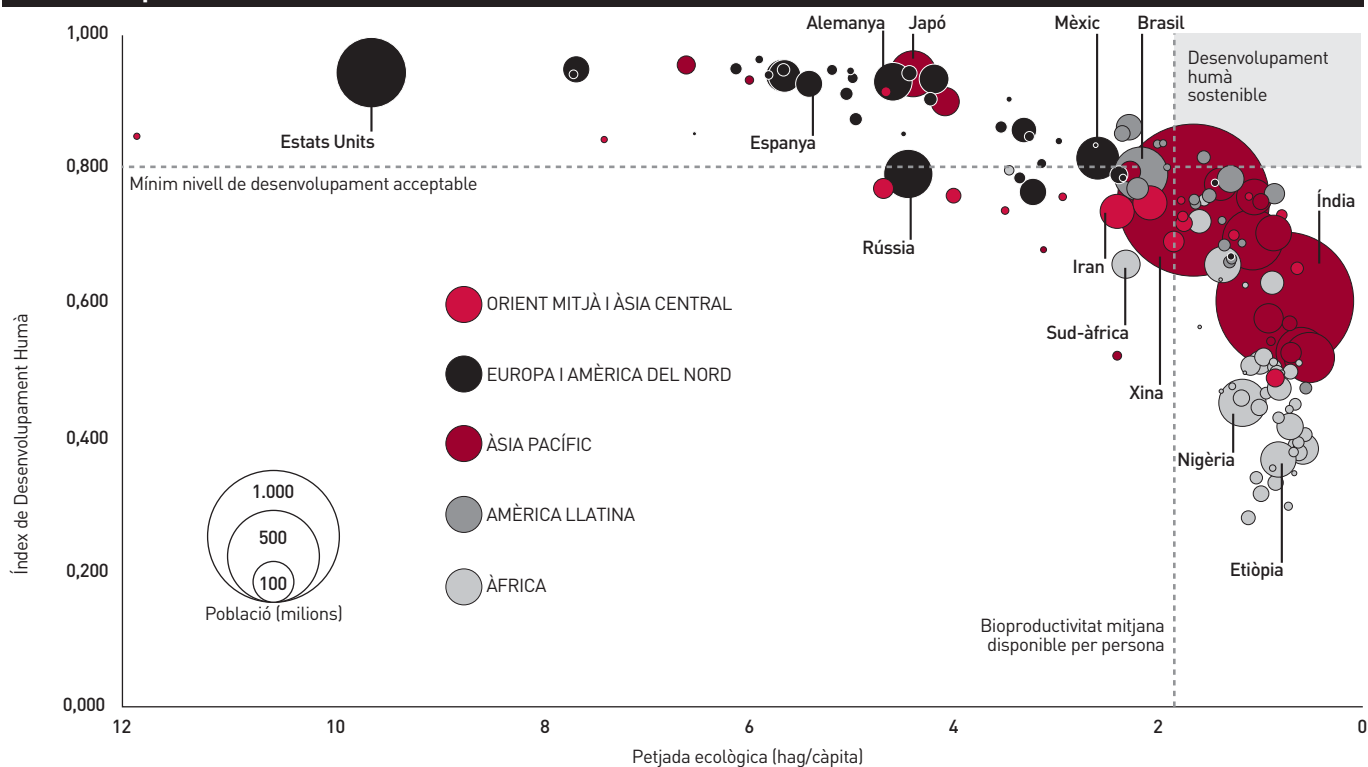
Un tercer aspecte transformador d'aquest període –associat a aquesta major professionalització de les entitats– és el fet de ser reconegudes per les institucions públiques. Tot i el risc de ser assenyalades críticament per altres entitats, diverses organitzacions són consultades pels governs i els partits polítics en referència a la gestió i a la recerca de complicitats. Aquest canvi d'actitud pot tenir relació amb l'interès particular d'algun dirigent polític, però en general respon a una consolidació d'actituds democràtiques per part de les insti-

tucions públiques –sovint fruit de la pressió de la societat o de les obligacions per pertinença a institucions supranacionals– però també i sobretot al canvi de les mateixes entitats en passar, com dèiem, de la queixa i la crítica *per se* a la proposta constructiva i de gestió⁵.

A la recerca del desenvolupament humà sostenible

Els “danys col·laterals” de la globalització afecten especialment els àmbits social (pobresa, exclusió) i ambiental (esgotament de recursos, contaminació, canvi climàtic) que al seu torn repercuteixen negativament sobre els sectors econòmics. Mentre que els impactes ambientals empobreixen més les comunitats o sectors més vulnerables dels països en desenvolupament, la majoria dels països rics ha evitat part d'aquests problemes a través de l'externalització de l'activitat productiva, afavorida per les organitzacions comercials, econòmiques i financeres internacionals. Això permet entendre que la petjada ecològica de la majoria de països rics sigui més gran que la pròpia capacitat productiva biològica, ja que la degradació ambiental queda fora de les seves fronteres⁶. En algun moment entre 1986-1987 la petjada ecològica de la humanitat va superar la capacitat biològica

Desenvolupament humà sostenible (2003)

Una forma de visualitzar el debat sobre el desenvolupament sostenible és la confrontació de tres variables per a cada país: l'índex de desenvolupament humà (IDH), la petjada ecològica i el volum de població. El PNUD pren el valor 0,8 de l'IDH per passar de la categoria "desenvolupament humà mitjà" a la de "desenvolupament humà alt". L'any 2003 la petjada ecològica mitjana de la humanitat va ser de 2,2 hag (hectàrees globals) per càpita, un 25% més alta que la productivitat biològica mitjana del planeta que era d'1,8 hag per càpita.

Elaboració CIDOB edicions basat en *Living Planet Report 2006*, WWF, ZSL i Global Footprint Network.

productiva del planeta. A partir d'aquell moment –i de forma molt desigualment repartida– la humanitat viu del consum del “capital” de la Terra i no dels “interessos” que generava. El 2003, i com a mitjana, la petjada ecològica superava en un 25% la capacitat del planeta de manera que es necessitarien 1,3 planetes Terra per satisfer les necessitats actuals de la humanitat sense hipotecar el futur. Aquesta sobreexplotació porta al col·lapse de molts ecosistemes i a la insostenibilitat del sistema. La pèrdua de biodiversitat que s'anuncia, batejada com a la sisena extinció, i el canvi climàtic són manifestacions d'aquest procés.

La imatge que ens transmet la figura no és molt optimista: la sostenibilitat suposa un equilibri entre el desenvolupament humà (social i econòmic) i el medi ambient. L'objectiu final, el que aquí anomenem desenvolupament humà sostenible, implica un canvi respecte del model actual, que cal reorientar cap al quadrant que representa un alt índex de desenvolupament humà amb una petjada ecològica petita. Malgrat que la il·lustració no deixa de ser una foto fixa, sembla talment –altres dades reforcen aquesta impressió– que els països passen d'un estadi de baix desenvolupament humà i baix impacte ambiental a un altre en què la petjada ecològica és gran en correspondència al desenvolupament aconseguit.

El repte és aconseguir que els països en desenvolupament i els més pobres vagin assolint quotes més altes de benestar humà però no a costa de l'entorn, fet que condueix al col·lapse del sistema. Però també, i de forma prioritària ateses les responsabilitats històriques i el paper de referents assolit, els països rics i industrialitzats han de seguir un recorregut per resituar-se dins el quadrant de la sostenibilitat. El camí no és fàcil, ningú no vol prendre la iniciativa i es fa necessari un lideratge mundial que no té precedents. Però el canvi és obligat. La producció de petroli –al qual seguiran el gas i el carbó– està en un punt d'inflexió i, malgrat que encara hi hagi combustibles fòssils per algunes dècades, la seva escassetat i l'encariment energètic associat a la inestabilitat política i social dels principals països productors, donaran lloc a l'alternança energètica on, més enllà de l'energia nuclear, l'hidrogen té grans opcions d'ocupar un paper central (Rifkin, 2002). Les transicions energètiques fàcilment s'associen a innovacions tecnològiques i a noves formes de gestió dels recursos i d'organització de la societat, i una economia basada en l'hidrogen pot suposar canvis de magnitud similar a la que en el passat va tenir el pas a l'ús del carbó i posteriorment al petroli, i que ha de conduir –el temps ho dirà– a la desitjada sostenibilitat.

En saber-se reconeguda amb el Nobel de la Pau, Wangari Maathai va declarar: “És evident que moltes guerres tenen lloc pels cada cop més escassos recursos. Si els conservéssim millor no caldria lluitar per ells, així que protegir el medi ambient és una condició imprescindible per garantir la pau. (...) No hem de defallir ni abandonar, sinó perseverar”⁷. ●

Notes

1 Del 1901 al 2006 tan sols 33 dones –un 4,3% dels 766 premiats– han rebut un Premi Nobel. Abans del premi de Maathai només cinc africans negres, tots homes –Albert John Lutuli (1960), Desmond Tutu (1984), Wole Soyinka (1986), Nelson Mandela (1993) i Kofi Annan (2001)– havien obtingut aquest reconeixement. L'any 1995 es va atorgar el Nobel de Química a tres investigadors pels seus estudis referents al procés atmosfèric de formació i destrucció d'ozó, únic precedent de sensibilitat ambiental en aquests guardons.

2 *Science*, Vol. 314. No 5.800. P. 787-790.

3 Alguns autors incorporen com a quart factor els grans moviments migratoris de poblacions humanes que abandonen les seves terres, freqüentment pels problemes ambientals, i que acaben sobreexplotant els recursos de la terra d'acollida, especialment en territoris sensibles i en països pobres.

4 La velocitat, magnitud i amplitud de les alteracions ambientals fan necessari actualitzar aquesta definició ja que no solament es compromet les generacions futures sinó també l'actual.

5 Les entitats ambientals i conservacionistes destinen molts recursos financers i humans a fer-se escoltar a través dels mitjans de comunicació i de la pressió directa sobre les institucions públiques. A escala europea les organitzacions més potents tenen oficines a Brussel·les des de les quals actuen com a grups de pressió en defensa dels seus principis. Les entitats més petites i amb menys recursos es coordinen a través de l'Oficina Europea del Medi Ambient.

6 La petjada ecològica mesura l'àrea terrestre i marina biològicament productiva necessària per proporcionar els recursos que la humanitat empra i per absorbir els productes de rebuig. Mesurada en hectàrees globals (hag) la petjada ecològica té en compte les terres agrícoles, les pastures, els boscos, les pesqueries, les emissions de diòxid de carboni, l'energia nuclear i els assentaments humans.

7 “It is evident that many wars are fought over resources which are now becoming increasingly scarce. If we conserved our resources better, fighting over them would not then occur. So, protecting the global environment is directly related to securing peace:

*We must not tire,
we must not give up,
we must persist”.*

<http://greenbeltmovement.org>

Referències bibliogràfiques

BROWN, Lester. *PLAN B 2.0. Rescuing a Planet Under Stress and a Civilization in Trouble*. Nova York: Earth Policy Institute, 2006.

BRUNDTLAND, Gro Harlem. *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press, 1987.

INTERMÓN. Diversos autors. *Pobreza, desarrollo y medio ambiente*. Barcelona: Deriva Editorial, 1992.

MARTIN, Hans-Peter i **SCHUMANN**, Harald. *La trampa de la globalización*. Madrid: Taurus, 1998.

NARBONA, Cristina. *La dimensión ambiental de las relaciones internacionales*. Conferència al Real Instituto Elcano, Madrid, 12 de setembre de 2006.

RIFKIN, Jeremy. *La economía del hidrógeno. La creación de la red energética mundial y la redistribución del poder en la tierra*. Barcelona: Paidós, 2002.

dCIDOB 100. 1983-2006: nous temps, noves mirades.

La seguretat internacional després de la Guerra Freda. Caminant cap a una doctrina de seguretat humana?
Pol Morillas Bassedas

La seguretat internacional després de la Guerra Freda

Caminant cap a una doctrina de seguretat humana?

Pol Morillas Bassedas Analista, Fundació CIDOB

Els debats sobre seguretat internacional han sofert importants transformacions durant les darreres dues dècades. Des de la fi de la Guerra Freda, la doctrina de la seguretat nacional ha anat deixant pas a la seguretat humana, una nova expressió que considera que l'individu ha de ser objecte de protecció davant d'amenaques cada cop més globals i complexes.

Per entendre aquesta nova concepció de la seguretat internacional cal fer un breu apunt als debats que sorgiren arran de la situació posterior a la Segona Guerra Mundial. Ja durant la guerra, els Estats Units van adoptar el concepte de “seguretat nacional” per definir les relacions d'aquest país amb la resta del món. Durant la Guerra Freda i amb l'establiment de l'ordre internacional bipolar, les prioritats en matèria de seguretat van consolidar-se entorn de la defensa de la sobirania i integritat territorial de l'Estat. La seguretat –com també les principals amenaces a què calia fer front– adoptava un caràcter preeminentment polític i militar, en entendre que el major risc passava per un atac del bloc enemic i/o de la seva principal potència, la Unió Soviètica. La conformació d'aliances i la doctrina de la dissuasió nuclear¹ esdevingueren, així, l'exemple més clar del sistema de seguretat internacional en temps de la Guerra Freda.

La seguretat internacional en temps de la postguerra freda

Amb la caiguda del mur de Berlín el 1989, l'agenda de la seguretat internacional ha evolucionat, com també ho han fet les amenaces i els reptes principals que cal afrontar. Des d'aleshores, ens trobem davant d'una realitat complexa que podem atribuir a un doble procés.

D'una banda, la transformació de la naturalesa dels conflictes armats ens porta avui a observar un creixement substancial dels enfrontaments produïts en territoris on l'Estat falla i en què emergeixen formes privades de violència (grups armats no estatals com guerrilles, xarxes terroristes o senyors de la guerra). Aquestes “noves guerres”, segons la terminologia adoptada per Kaldor (1999), es caracteritzen també per la seva naturalesa *intraestatal* i pel fet que la seva principal víctima és la població civil. Les guerres produïdes arran del desmembrament de l'antiga Iugoslàvia són un exemple clarificador del canvi de naturalesa dels conflictes armats durant els anys noranta. A Bòsnia, per exemple, les víctimes mortals del conflicte que es perllongà durant més de tres anys van ascendir a 250.000 persones, de les quals aproximadament un 90% va ser població civil².

Paral·lelament, la fi de la Guerra Freda ha comportat la desaparició de les amenaces tradicionals en termes purament militars. La seguretat internacional contempla avui la presència de noves amenaces *noves*, com poden ser la vulnerabilitat econòmica, la degradació ambiental o els atacs terroristes a gran escala contra la població civil, sobretot a partir de l'11 de setembre de 2001. Els atacs a les Torres Bessones de Nova York, les conseqüències dels quals abordarem més endavant, van evidenciar la vulnerabilitat dels estats desenvolupats –i de la seva població civil– davant d'amenaques no-estatals de naturalesa no militar.

El Grup d'Alt Nivell del Secretari General de les Nacions Unides sobre les Amenaces, els Desafiaments i els Canvis va apuntar, en un document titulat *Un món més segur. La responsabilitat que compartim*, quines eren les amenaces a la seguretat col·lectiva en aquest nou context mundial³. Més enllà de les tradicionals guerres entre estats, el Grup d'Alt Nivell va fer referència a la violència dins de l'Estat, que inclou les guerres

civils, els abusos de drets humans i el genocidi; la pobresa, les malalties infeccioses i la degradació del medi ambient; les armes nuclears, radiològiques, químiques i biològiques; el terrorisme; i la delinqüència transnacional organitzada.

La reconceptualització de la seguretat internacional i l'aparició de la seguretat humana

El doble procés descrit ha implicat canvis transcendentals en la concepció de la seguretat en el període posterior a la Guerra Freda. En paraules de Buzan (1998), el sistema de seguretat posterior a la bipolaritat està marcat per un procés d'ampliació i aprofundiment del concepte de seguretat, en el qual l'Estat ja no és l'únic referent per explicar una realitat creixentment complexa. Els debats sobre seguretat internacional analitzen avui el sistema internacional i l'individu, mentre que també s'estudia el paper que hi tenen les organitzacions internacionals, els governs locals i regionals, les organitzacions no governamentals, l'opinió pública i, fins i tot, les forces del mercat global.

Amb la pèrdua del monopoli estatal en els debats sobre seguretat internacional, a principi dels anys noranta emergeix la idea que seguretat és allò que amenaça directament les persones, o dit d'una altra manera, que l'objecte de protecció ja no és l'Estat sinó l'individu. Així doncs, conceptes tan emprats durant bona part del segle XX com els de sobirania nacional i el dret a no-ingerència deixen pas a l'expressió de "la responsabilitat de protegir", que plantejarem tot seguit.

El naixement de la seguretat humana es remunta a l'*Informe sobre Desenvolupament Humà* de 1994, publicat pel Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament (PNUD). El document titulat "Noves dimensions de la seguretat humana" afirma que la lluita per la pau cal abordar-la des de dos fronts interconnectats, el primer dels quals fa referència a la llibertat davant del temor (és a dir, l'eliminació de l'ús de la força i de la violència –així com l'amenaça del seu ús– de la vida diària de les persones) i el segon, a la llibertat davant de la necessitat (o, dit d'una altra manera, l'establiment de les condicions de vida necessàries en termes econòmics, alimentaris, socials, ambientals i de salut). La publicació d'aquest informe estableix la creixent interdependència i complexitat de les amenaces a la seguretat internacional, a la vegada que entén que aquestes ja no afecten exclusivament la seguretat de l'Estat sinó la de la seva població.

L'expansió de l'ús i l'acceptació progressiva de la concepció de la seguretat humana ha avançat paral·lelament a la dificultat de trobar mecanismes per a la seva implementació. El repte principal dels debats de la postguerra freda consistia en omplir el buit existent entre unes necessitats en seguretat que passaven per la protecció de l'individu i uns mitjans que encara reflectien la prioritat de la defensa de l'Estat i la seva sobirania. És a dir, si bé la realitat en seguretat internacional es caracteritzava per l'existència de noves amenaces i pel canvi de naturalesa dels conflictes armats, els mitjans per fer-hi front estaven encara preparats per respondre a agressions d'estats i exèrcits estrangers.

Poc després dels atacs terroristes de l'11-S, un òrgan independent de les Nacions Unides –la Comissió sobre la Intervenció i la Sobirania de l'Estat (ICISS segons les seves sigles en anglès)– intenta resoldre aquesta situació paradoxal. La publicació de l'informe *La Responsabilitat de protegir* assenta les bases de la intervenció humanitària i, amb aquestes, els límits de la concepció tradicional de sobirania nacional. L'informe, presentat el desembre de 2001, afirma que la sobirania nacional implica responsabilitat i que aquesta recau, primerament, en el mateix Estat com a garant de la protecció dels seus ciutadans. En cas que una població estigui sofrint greus danys com a conseqüència d'una guerra civil, d'una insurrecció, de la repressió per part de l'Estat o a causa del col·lapse de les seves estructures, i el mateix Estat no sigui capaç o no desitgi posar fi a aquests sofriments, el principi de la no-intervenció quedarà supeditat a la responsabilitat de protegir de la comunitat internacional (ICISS, 2001).

La publicació d'aquest informe provoca un gir en la concepció tradicional de la sobirania nacional. A més d'entendre que la responsabilitat de protegir preval sobre el dret de no-ingerència dels estats, el document de l'ICISS reconeix que la sobirania també s'ha estès "cap amunt", en el moment en què l'Estat ha de compartir la seva sobirania amb la comunitat internacional, convertida en la garant última de la responsabilitat de protegir. El buit existent entre la presència de noves amenaces i els mecanismes de què es disposa per fer-hi front queda superat a través de les idees recollides en l'informe de l'ICISS. L'objecte de protecció és ara l'individu, i tota sobirania queda supeditada a la consecució d'aquest fi.

Les diferents visions sobre la seguretat humana

La seguretat humana s'erigeix, doncs, com la concepció de la seguretat internacional que permet implementar els principis establerts en l'informe *La responsabilitat de protegir*, en la mesura que garanteix la llibertat dels individus davant d'inseguretats bàsiques.

No obstant això, existeixen diferents interpretacions pel que fa a les amenaces de les quals cal protegir la persona. Com vèiem anteriorment, el document fundador d'aquesta concepció innovadora estableix un vincle entre les agendes de pau, seguretat i desenvolupament, a través de l'avanç paral·lel vers la llibertat davant del temor i la necessitat. Tanmateix, poc després de l'aparició de l'informe del PNUD de 1994, un bon nombre de veus al·leguen que un concepte tan ampli és difícilment aplicable, fet pel qual opten per reduir-ne l'agenda. L'escola partidària d'una visió reduïda de la seguretat humana, representada per Canadà i Noruega, centra el seu discurs en la necessitat de dur a terme polítiques de protecció de civils en conflictes armats, de lluita contra les mines antipersonals, de prevenció de conflictes, de participació en operacions de pau, etc. Amb aquest fi, els partidaris d'elaborar polítiques en la línia de la llibertat davant del temor (o *freedom from fear*) impulsaran projectes com la *Human Security Network* o el *Human Security Centre*.⁴

La Doctrina de Seguretat de Washington

1. Hegemònica
2. Ordre mitjançant l'hegemonia
3. "Multilateralisme flexible" o unilateralisme quan sigui necessari
4. Ús anticipatori i preventiu de la força
5. Focus de la seguretat: geopolític i, en segon lloc, geoeconòmic
6. Organització col·lectiva de forma pragmàtica (Nacions Unides, OTAN); si no, confiança en el poder militar i polític dels Estats Units
7. Lideratge: els Estats Units i els seus aliats
8. Objectius: fer el món segur per a la llibertat i la democràcia; globalitzar les regles i la justícia nord-americanes

La Doctrina de Seguretat Humana

1. Multilateralisme i regles comunes
2. Ordre mitjançant el dret i la justícia social
3. Reforçar la seguretat multilateral i col·lectiva
4. En l'àmbit internacional, ús de força sancionadora com a últim recurs per garantir el dret internacional humanitari
5. Focus de la seguretat: lligam entre les agendes de seguretat i de drets humans; protecció dels individus davant les amenaces a la seva vida, ja siguin polítiques, socials, econòmiques o ambientals
6. Enfortir la governança global: reforma del Consell de Seguretat de les Nacions Unides; creació d'un Consell de Seguretat Econòmic i Social; democratització de Nacions Unides
7. Lideratge: desenvolupar un diàleg internacional per definir un nou pacte global
8. Objectius: fer un món segur per a la humanitat; justícia global i regles imparcials

Traducció lliure de la següent font: HELD, David et al. *Debating Globalization*. Cambridge: Polity, 2005

D'altra banda, i en consonància amb els postulats principals de l'informe *Noves dimensions de la seguretat humana*, el Japó i la Comissió sobre Seguretat Humana⁵ consideren que cal incorporar també tot allò representat per l'expressió "llibertat davant de la necessitat" (o *freedom from want*). Així, cal abordar la seguretat humana des de la perspectiva de garantir les condicions de vida mínimes de totes les persones (el que inclou l'accés als serveis bàsics de salut i educació) mitjançant la lluita contra la pobresa, les malalties infeccioses com la sida, el tràfic d'éssers humans o la proliferació d'armes.

L'existència d'aquestes dues agendes porta a pensar que un dels principals reptes de futur passa per acordar una definició compartida del programa polític de la seguretat humana. Amb aquest objectiu, el Grup d'Estudis sobre les Capacitats d'Europa en Matèria de Seguretat va presentar a l'alt representant de la Unió Europea per a la Política Exterior i de Seguretat Comuna, Javier Solana, l'informe *Una doctrina de seguretat humana per a Europa* (setembre 2004). Aquest document estableix un marc d'actuació per a l'aplicació de l'Estratègia de Seguretat Europea aprovada el desembre de 2003, tot explicitant els principis fonamentals que haurien de regir la política exterior de la UE per a la promoció d'aquesta concepció de la seguretat. A grans trets, aquests principis són la primacia dels drets humans, l'establiment d'una autoritat política clara, el multilateralisme, l'en-

focament ascendent i el focus regional (Study Group on Europe's Security Capabilities, 2004).

Pel que fa a la primacia dels drets humans, aquest principi se situa clarament en els termes explicitats a l'informe de la *Responsabilitat de protegir*, en considerar que la protecció dels individus i dels seus drets ha de ser l'objectiu principal d'una política exterior basada en la seguretat humana. Com posàvem de manifest anteriorment, l'objectiu ja no és la derrota de l'enemic en termes militars, sinó la protecció dels ciutadans que veuen vulnerats els seus drets fonamentals. L'establiment d'una autoritat política clara esdevé clau a l'hora d'assegurar que aquests drets seran protegits en el futur. Qualsevol acció exterior ha d'anar precedida de la voluntat d'estabilització i de creació d'una arena política en la regió. Per la seva banda, el principi del multilateralisme implica el treball amb les institucions internacionals i la primacia de la legalitat internacional, tot això amb voluntat de dotar de legitimitat les accions exteriors. L'enfocament ascendent és aquell que considera que, per a l'èxit de les polítiques que s'han d'adoptar, cal tenir en compte les necessitats de la població local a través de la consulta i l'ús de les institucions locals. Finalment, el focus regional ens remet a la idea que les guerres actuals no tenen límits clars i que, per prevenir l'extensió de la violència a zones properes, cal treballar amb la resta d'estats de la zona i també amb les instàncies subestatales.

Les possibilitats d'una doctrina de seguretat humana

Entendre la seguretat humana com un conjunt de principis que guïen la política exterior dels estats o les institucions internacionals permetria avançar en la seva implementació.

No obstant això, els darrers esdeveniments en política internacional des dels atemptats terroristes de l'11-S no ens permeten ser massa optimistes pel que fa a l'avanç d'aquesta concepció de la seguretat. Un any després dels atacs a Nova York i Washington, el president dels Estats Units, George W. Bush, va publicar una estratègia de seguretat nacional que, en bona mesura, entra en contradicció amb els principis bàsics, explicats anteriorment, d'una doctrina de seguretat humana. La *National Security Strategy* (setembre 2002) autoritza les accions militars com a mecanisme de resposta a les amenaces considerades "suficients" pels mateixos Estats Units⁶. La legalitat internacional reconeix la legitimitat dels atacs preventius quan una amenaça és imminent, però no quan és "suficient", terme de caràcter subjectiu i procliu a l'ús dels atacs anticipatoris. L'estratègia de Bush mostra també una preferència per les accions unilaterals, en considerar que no és imprescindible una autorització prèvia del Consell de Seguretat de les Nacions Unides per iniciar una operació militar.

El fracàs de la guerra de l'Iraq de 2003 –lliurada sota els principis de l'estratègia de Bush de 2002– és un exemple clarificador de com els mètodes militars clàssics no són útils per lluitar contra noves amenaces com el terrorisme o les violacions dels drets humans. El resultat de la intervenció militar dels Estats Units i els seus aliats ha comportat el fracàs en la implantació de la democràcia i la seguretat de la població iraquiana⁷, alhora que ha deixat el país al límit de la guerra civil. Aquest fet ens mostra la necessitat d'abordar amenaces com el terrorisme internacional des del multilateralisme i el protagonisme de les institucions internacionals, donant suport als grups locals democràtics i establint una autoritat política clara capaç de garantir la seguretat de la població del país.

Amb uns continguts visiblement diferents a l'estratègia dels Estats Units, l'Estratègia de Seguretat Europea, aprovada el desembre de 2003, parteix de l'acceptació d'una nova realitat pel que fa a les amenaces a la seguretat internacional⁸. Sota el títol *Una Europa segura en un món millor*, reconeix la necessitat de construir un ordre internacional sota el paraigües del multilateralisme, fer front a les noves i velles amenaces en tota la seva complexitat i promoure la bona governança entre els veïns de la UE. El document elaborat per Javier Solana afirma que "cap de les noves amenaces pot ser abordada únicament a través de mitjans militars", el que mostra la voluntat de superar el buit entre fins i mitjans a què feiem referència anteriorment. A més, entén que no és possible separar la inseguretat que afecta els individus de la naturalesa de les noves amenaces, el que fa que se situï –si bé no de manera explícita– en la línia de la seguretat humana.

En bona mesura, les possibilitats de consolidar una doctrina de la seguretat humana passen pel reforçament de la UE com a actor clau de la seguretat internacional –fet que requereix, sobretot, el compromís polític i les capacitats dels seus Estats Membres. La seva estratègia de seguretat és propera als postulats principals de la seguretat humana i accepta que l'ús de la força s'ha de dirigir a objectius diferents a la victòria militar en guerres convencionals. Una aplicació vigorosa d'aquesta estratègia i un reforçament del paper exterior de la Unió en la direcció apuntada per l'informe *Una doctrina de seguretat humana per a Europa* serien els millors elements per a la consolidació d'una idea de la seguretat internacional adaptada a unes amenaces progressivament globals, interdependents i complexes. ●

Notes

- 1 La dissuasió nuclear, també evocada per l'expressió del *Mutual Assured Destruction* (MAD), o Destrucció Mútua Assegurada, es basa en el fet que l'ús a gran escala d'armament nuclear per un dels dos blocs tindria com a resultat la destrucció tant de l'atacant com del defensor. La destrucció mútua assegurada porta a una estabilitat en què l'amenaça nuclear no desapareix sinó que esdevé, ella mateixa, el principal mecanisme de contenció d'una guerra a gran escala.
- 2 Per fer-nos una idea del canvi que això suposa respecte de conflictes anteriors, podem apuntar que, de cada deu vides que es van perdre durant la Primera Guerra Mundial, nou van correspondre a soldats morts en combat.
- 3 El document pot ser consultat a www.un.org/secureworld/report2.pdf
- 4 Per a més informació, es pot consultar la pàgina web de la Xarxa de Seguretat Humana www.humansecuritynetwork.org i la del Centre de Seguretat Humana a www.humansecuritycentre.org.
- 5 Els objectius i informes de la Comissió, copresidida per un dels màxims promotors de la seguretat humana, Amartya Sen, poden ser consultats a www.humansecurity-chs.org.
- 6 L'estratègia de seguretat dels Estats Units de 2002 pot ser consultada a www.whitehouse.gov/nsc/nss.html. La seva revisió de març de 2006 modera alguns dels principis de l'estratègia de 2002 després de la guerra de l'Iraq, tot matisant l'atac anticipat i reconeixent la necessitat d'actuar contra les causes del terrorisme. La nova estratègia es troba a www.whitehouse.gov/nsc/nss/2006.
- 7 L'alt nombre de víctimes civils que ha comportat la intervenció militar a l'Iraq –ho exemplifica l'ús constant de l'expressió de "danys col·laterals" per justificar la mort de civils– s'oposa frontalment als principis recollits en l'informe *La responsabilitat de protegir*.
- 8 L'estratègia europea de seguretat és accessible a www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/031208ESSIIIES.pdf

Referències bibliogràfiques

- BUZAN**, Barry; **WAEVER**, Ole; **DE WILDE**, Jaap. *Security: A New Framework for Analysis*. Londres: Lynne Rienner Publishers, 1998.
- HELD**, David et al. *Debating Globalization*. Cambridge: Polity, 2005
- ICISS**. *The Responsibility to Protect*. Ottawa: International Development Research Centre, 2001. www.iciss.ca/pdf/Commission-Report.pdf
- KALDOR**, Mary. *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*. Cambridge: Polity Press, 1999.
- PNUD**. *Informe sobre Desarrollo Humano. Nuevas Dimensiones de la Seguridad Humana*. Nova York: Oxford University Press, 1994.
- STUDY GROUP ON EUROPE'S SECURITY CAPABILITIES**. *A Human Security Doctrine for Europe*, 2004. www.cidob.org/es/content/download/2601/21895/file/Human_Security_Report_Full.pdf
- VV.AA.** "Seguridad Humana: Conceptos, Experiencias y Propuestas". *Revista CIDOB d'Afers Internacionals*. No. 76 (2007). Barcelona: Fundació CIDOB.

dCIDOB 100. 1983-2006: nous temps, noves mirades.

Evolució del DCIDOB. Història d'una revista de relacions
internacionals.
Elisabet Mañé

Evolució del DCIDOB

Història d'una revista de relacions internacionals

Elisabet Mañé Responsable de Publicacions, Fundació CIDOB.
Coordinadora del DCIDOB del 1991 al 2004

Quan surt el primer número de la revista *DCIDOB*, el 1983, l'entitat promotora del projecte editorial, el Centre d'Informació i Documentació Internacionals a Barcelona (CIDOB), es defineix com “un centre d'estudis internacionals que, mitjançant la investigació, l'estudi i la informació, vincula la realitat catalana amb la dels altres països i amb la problemàtica internacional. És un servei a les institucions de Catalunya perquè puguin aconseguir llurs objectius específics dintre d'unes perspectives més universals. Crea opinió des de Catalunya sobre qüestions internacionals. I així contribueix a la consecució d'unes relacions més justes entre els pobles” (Fundació CIDOB, 1983b).

És important tenir en compte aquests objectius inicials de la Fundació CIDOB a l'hora de fer un balanç dels 100 primers números de la revista *DCIDOB*, com també el context històric de transició que viuen Catalunya i Espanya en aquest moment de recuperació d'institucions i llibertats, el qual desbarassa el camí cap a l'interès per l'escena i els afers internacionals. CIDOB té el propòsit d'omplir el buit existent en informació, documentació i formació sobre temes internacionals; i un dels mecanismes ideats per fer-ho és *DCIDOB*, que tant en l'àmbit formal com de contingut és un reflex dels seus temps. Del tipòmetre, el cel·lo i el procés de maquetació mig artesanal dels seus inicis, passa a l'era digital, al treball amb ordinador, als programes d'autoedició, a la infografia més acurada, als canvis de capçalera, i també a un disseny més innovador. La revista *DCIDOB* reflecteix i contextualitza moments clau de l'escenari internacional, com també informa i analitza en profunditat països i àrees geogràfiques poc coneguts en els àmbits català i espanyol.

Una primera etapa (1983-1990)

Dossier CIDOB: miscel·lània, estil periodístic. El 1983 la revista comença a caminar com a *Dossier CIDOB*, un mitjà d'informació en català especialitzat en política internacional; però, a diferència de la seva contemporània *Revista CIDOB d'Afers Internacionals*, neix amb un format i una voluntat d'esdevenir un instrument a l'abast d'un públic més ampli que el ja iniciat en la matèria o estrictament acadèmic. En la presentació del número zero queden ben clares les intencions: “Amic lector: Aquesta publicació que teniu a les mans és un intent d'acostar-vos bona part de la informació que es rep al CIDOB, a aquells de vosaltres que, per diferents motius, no teniu temps de consultar-la a fons. Però tot això amb un ritme i un estil netament periodístics. Es tracta, doncs, d'una síntesi dels temes que creiem han polaritzat l'atenció de l'opinió pública durant els dos darrers mesos. Com veureu, s'ha fet un esforç de contrastar les informacions aparegudes als mitjans de comunicació per tal de donar una visió àmplia i, quan sigui possible, incloure les diferents visions que sobre aquestes es tenen arreu del món. És el nostre desig que, a partir d'ara, tingueu als *Dossier CIDOB* una eina més de treball per satisfer l'interès que compartim en la política internacional” (Fundació CIDOB, 1983a).

En aquests moments *Dossier CIDOB* és formalment una publicació senzilla, un bon exponent de l'època de la transició a Espanya en què sorgeixen multiplicitat d'iniciatives editorials: un butlletí en blanc i negre amb un breu sumari a la coberta; amb un contingut estructurat en seccions (tema principal, conjuntures internacional i espanyola, eleccions, entre-

vista, documents) i sense crèdits. A partir del número 1 els articles se signen, i les cronologies internacional i espanyola es destaquen, a partir del número 2, al mig de la revista amb un paper diferenciat. Més endavant, en el número 8 (març 1985), es presenten crèdits a la portada, amb el nom del seu director, Josep Ribera i Pinyol, i es deixa d'editar la cronologia internacional per donar pas a articles més de fons. En el número 20 (novembre 1987) s'introdueix la figura del redactor en cap, Ramon Roca i Ribó.

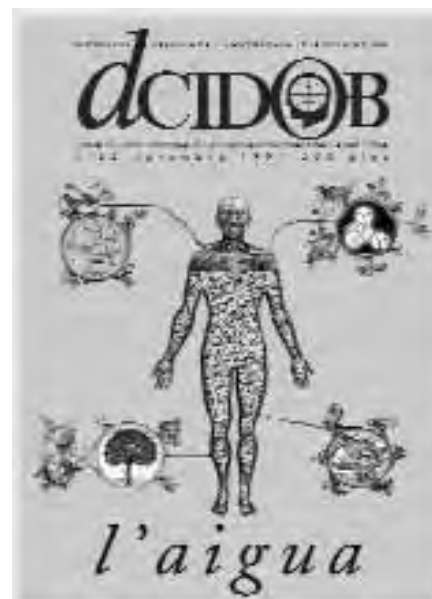
En el seu recorregut, *Dossier CIDOB* s'adapta gradualment a les necessitats informatives de l'actualitat internacional i de la mateixa Fundació CIDOB, ja que des de les seves pàgines informa puntualment de les activitats i dels cursos que es porten a terme al centre. Durant aquest període, en què cada número és una miscel·lània de temes internacionals, destaquen els articles sobre Reagan i Gorbtxov, els acords de reducció de míssils, l'endèmic conflicte palestí, els intents de pacificació a l'Amèrica Central, entre d'altres, i es porta a terme un seguiment exhaustiu del progressiu paper d'Espanya a l'escena internacional: l'actuació de la seva diplomàcia, les relacions amb els Estats Units o la seva incorporació a les Comunitats Europees.

En el número 25 (novembre 1989) es realitzen petits canvis qualitatius que suposen un avenç en l'objectiu del butlletí d'esdevenir una revista especialitzada en relacions internacionals i cooperació al desenvolupament en l'àmbit català: cobertes diferenciades en paper groc; titulars a la coberta, amb sumari i crèdits; nova capçalera, de *Dossier CIDOB* es passa a *DCIDOB*; noves seccions (cooperació internacional i relacions internacionals); i editorial a la pàgina tres. Precisament, l'editorial explica aquest canvi d'orientació destinat a "potenciar àmbits temàtics fins avui escassament tractats (...) i posar a l'abast dels nostres lectors actuals i potencials l'important contingut informatiu que CIDOB desplega (...) destacarem tot allò que fa referència a

la Cooperació Internacional (...) suportat per un notable fons documental i des de fóruns diversos. Seminaris com el de la *Perestroika, on va la Unió Soviètica?*, celebrat recentment a la nostra seu i que tant ressò ha tingut. (...) hi afegim el fet de comptar amb més de quatre anys de *Dossier* (...) estem segurs que assolirem la fita que tota publicació perseguix: interessar" (Fundació CIDOB, 1988: 3).

El 1989 l'equip de redacció es consolida amb les aportacions d'Enric Crusat i Joan Manuel Celorio, als quals s'hi afegiran més endavant, per un breu període de temps, Jaume Sardà i Edgardo Álvarez. El paper de les ONG i la cooperació internacional, com també les transicions als països de l'Est (la caiguda del mur de Berlín) i la construcció europea són temes recurrents d'aquesta etapa. *DCIDOB* no deixa passar l'oportunitat d'anar més enllà de la informació i l'anàlisi. Davant les eleccions europees del 1989, per exemple, en el número 28, a banda d'informar d'aquest fet, en la secció de cooperació es destaca que "a CIDOB es col·labora de forma convençuda i intensa en dues campanyes actuals per sensibilitzar els ciutadans dels països europeus. Per avançar en la solució dels problemes mundials de la pau i el desenvolupament s'ha de modificar el sistema actual de l'economia i la política internacionals. S'han de canviar les relacions entre el Sud i el Nord" (Fundació CIDOB, 1989: 6).

Amb la crisi del Golf es produeix un punt d'inflexió en la revista. En el número 34 (octubre 1990) es posen per primera vegada a la coberta una imatge i el titular del tema central d'una forma més destacada. A més a més, tots els temes tractats en les diferents seccions tenen relació amb la crisi esmentada. En l'editorial d'aquest *gairebé* monogràfic s'indica que "seguint l'esquema tradicional de la revista s'han tractat en cadascuna de les diferents seccions aspectes relacionats amb l'actual crisi iraquiana. Hem intentat allunyar-nos de l'allau periodística i abordar els diversos aspectes del conflicte des de la reflexió desapassionada" (Fundació CIDOB, 1990: 3).

La Guerra del Golf: comencen els anys noranta

DCIDOB: monogràfic més acadèmic. La importància internacional de la crisi i Guerra del Golf, com també la demanda social d'informació sobre l'esdeveniment són tan grans que es creu necessari publicar un número especial, un monogràfic, que ajudi a entendre les causes, implicacions, possibles repercussions, entre d'altres, d'una guerra en què predomina la desinformació i la censura, i en què les imatges assoleixen la naturalesa de virtuals. Així surt una edició especial de *DCIDOB*, número 35 (gener 1991), amb articles i annexos (mapes, fotos, fitxes i cronologies) elaborats per un grup d'investigadors sobre el món àrab i les relacions internacionals. L'èxit d'aquesta experiència fa que l'equip de redacció plantegi convertir el format monogràfic en permanent. Aquesta iniciativa es consolida en el número 38 (novembre 1991), centrat en el tema de la immigració, que reuneix un equip de redacció *ad hoc* especialista en la matèria.

S'inicia així una nova etapa. Amb canvis en la coordinació i l'equip de redacció, *DCIDOB* es converteix definitivament en monogràfic i progressivament s'adapta i modernitza a nivell formal. Les noves tecnologies, els nous mitjans tècnics i de comunicació, sobretot la introducció i utilització d'internet, obren la porta a noves possibilitats. S'introdueix una segona tinta i es produeixen canvis en la coberta amb la publicació d'una imatge relacionada amb el tema del monogràfic. En la introducció del número 37 (setembre 1991), dedicat a l'Àfrica Subsahariana, s'esmenten aquests canvis: "(...) amb el present monogràfic es vol iniciar una nova etapa, en la qual ens adreçarem als lectors a través de treballs referents a un sol tema, però tractat des de diferents angles. (...) informació sobre el continent africà, concretament la zona subsahariana, i oferir alguns trets de la seva geografia, història, cultura... si en menor o major mesura ho aconseguim, la nostra tasca haurà estat positiva" (Fundació CIDOB, 1991a: 3).

Aquest procés coincideix, i a la vegada és conseqüència, del creixement i consolidació del personal, les activitats i els serveis de la Fundació CIDOB. S'informatitza i amplia el servei de documentació, apareix un nou projecte editorial de referència com és l'*Anuario Internacional CIDOB*, i s'inicia un màster en estudis internacionals que reuneix i convoca un gran nombre de nous col·laboradors, professors i alumnes, alguns dels quals es converteixen en redactors de la revista.

Ens trobem als anys noranta, en què nous reptes i temes afloren en l'àmbit internacional. A Espanya, per exemple, país d'immigració recent, es comença a prendre plenament consciència del fenomen de la immigració, sobre el qual es dediquen dos números de la revista, un a començament de la dècada i l'altre a les acaballes. En el primer es vol subratllar l'aspecte positiu del fenomen, tot afirmant que "(...) les societats europees han estat, són, i cada cop poden ser més societats pluriculturals, on la convivència de diferents civilitzacions no s'ha viscut com un factor negatiu. El que cal començar a pensar és quin ha de ser el procés d'articulació a partir del qual s'estructuri una nova convivència basada en el respecte i el coneixement mutu, fruit de la superació dels temors i dels recels que en un primer contacte pot produir (...)" (Fundació CIDOB, 1991b: 3); i en el segon es planteja la necessitat de començar a pensar no en immigrants sinó en nous ciutadans: "La presència d'immigrants a Catalunya és una realitat cada vegada més evident i visible. Després d'un període de trànsit i mobilitat, els col·lectius d'immigrants es troben en una fase d'assentament (...). Molts dels seus integrants porten més de vint-i-cinc anys entre nosaltres, s'han arrelat i els seus fills han nascut i s'han educat aquí (...) quan es deixa de ser immigrant?" (Fundació CIDOB, 1999: 3).

Molts altres temes ocupen les pàgines de la revista durant aquest període, alguns dels quals destaquem a continuació. És l'era Clinton, de desintegració de l'URSS, de consolidació de la construcció europea amb el Tractat de Maastricht, quan es parla

de multilateralime i les Nacions Unides semblen assolir un creixent protagonisme, en un moment de redefinició del mapa internacional de postguerra freda. Mediadora en conflictes com els de l'ex Iugoslàvia i Somàlia, l'ONU promou intervencions mediàtiques dels seus cascos blaus, l'emissió de nombroses resolucions del Consell de Seguretat i la coordinació de l'ajuda humanitària per part d'alguns dels seus organismes. I enmig d'aquest creixent desplegament d'activitat, organitza les anomenades grans conferències internacionals dels anys noranta: la Conferència de les Nacions Unides sobre Medi Ambient i Desenvolupament (CNUMAD), de Rio de Janeiro de 1992, en què es pren consciència de l'abast planetari dels problemes ambientals i s'aferma el concepte de desenvolupament sostenible per "la necessitat de construir una societat capaç de progressar harmònicament tot protegint el medi ambient"; la Conferència sobre Població i Desenvolupament (1994), que relaciona creixement de població, benestar social, planificació familiar i medi ambient, entre d'altres; la Cimera Mundial sobre Desenvolupament Social (1995), que coincideix amb el 50è aniversari de l'ONU i subratlla els avenços de la humanitat com també les seves creixents desigualtats; o la segona Conferència sobre Assentaments Humans (Habitat II) sobre ciutat i desenvolupament (1996), que emplaça la ciutat, l'àmbit local, al centre d'interès internacional. A totes aquestes s'emeten declaracions i s'estableixen plans d'acció internacionals de bones pràctiques per superar els grans reptes de la humanitat a les portes del segle XXI.

La situació a l'Amèrica Llatina és un altre dels temes seleccionats pel *DCIDOB* que, aprofitant la data clau de 1992, vol "oferir materials que ajudin a fer del 1992 una fita positiva culturalment i èticament en la nostra relació amb Amèrica Llatina, des de la colonització a la independència i als moviments populistes" (Fundació CIDOB, 1992: 3). Com també ho és l'àrea Mediterrània, a la qual s'hi dediquen dos números especials arran de la Conferència Euromediterrània de Barcelona de 1995. Durant aquesta etapa es dediquen també monogràfics als següents països: Iugoslàvia, Somàlia, Filipines, Guinea Equatorial, Cuba, Txetxènia i Algèria, com també a l'àrea del Carib i a la regió de Kosovo. En l'àmbit temàtic, no volem deixar de mencionar la qüestió de la interculturalitat, que per la novetat i importància del tema, *DCIDOB* li dedica el número 56 (juny-juliol de 1996), un monogràfic que intenta clarificar aquest terme, com a concepte i objecte d'estudi, que comença a sonar com a alternativa als conflictes de convivència i comunicació entre cultures.

Nova era, nou disseny

De les portes del segle XXI fins a l'actualitat. S'acosta la mítica data del 2000 i en diversos àmbits, també en l'internacional, es comencen a preparar actes i projectes de rebuda del nou mil·lenni. Tant si el nou segle comença el 2000 com el 2001, la mítica xifra del 2 planteja en l'imaginari col·lectiu, local i internacional, el començament d'una nova etapa. Sembla haver arribat l'hora dels balanços, els nous inicis i els

bons propòsits, encara que l'atac de l'11 de setembre de 2001 contra els Estats Units, els fets i les conseqüències que comporta, no ajuden a l'optimisme en afegir-se a l'agenda internacional conceptes com terrorisme o guerra contra el terror que ajornen o amaguen els anomenats per l'ONU Objectius del Mil·lenni, un conjunt de mesures bàsiques per al desenvolupament sostenible de la societat internacional del segle XXI.

Concretament pel que fa a *DCIDOB* es produeix un canvi important abans d'acabar la dècada dels noranta, quan s'inicia la col·laboració, encara avui vigent, amb Peret, un dels dissenyadors clau en la història recent del disseny gràfic a la ciutat de Barcelona. El canvi inicialment es porta a terme a la coberta, en el número 70-71 (tardor 1999) dedicat a la "salut reproductiva i desenvolupament", amb una nova imatge conceptual i estètica, que ens condueix al motiu central del monogràfic. Canvi total a la coberta i canvi integral a l'interior, també de la mà de l'Estudi Peret, amb una nova maqueta a partir del número 74-75 (primavera 2000). Sota el títol "Grans temes del segle XXI", amb aquest número doble, *DCIDOB* contribueix al ventall de veus que valoren el nou mil·lenni, però des de la seva línia habitual: de manera descriptiva, oferint dades per a la reflexió per tal que el mateix lector sigui qui es creï la seva opinió. Els temes escollits en aquesta ocasió, els "grans temes" o reptes del segle XXI, iniciats tots aquests en el segle anterior, són prou complexos i importants com per reflexionar-hi i enumerar-los: l'ordre internacional i la globalització; els estats-nació i el paper de les organitzacions internacionals; el comerç mundial; la democràcia, els conflictes i les noves tecnologies; els avenços científics i els seus límits; el medi ambient i el desenvolupament humà.

És important destacar també els progressius lligams i la implicació dels programes de la Fundació CIDOB amb la revista, els quals han estat fonamentals per escollir i desenvolupar alguns dels seus continguts. Així, els programes Amèrica Llatina, Àsia, Desenvolupament i Cooperació, Europa, Dinàmiques Interculturals, Mediterrània, Migracions i Seguretat realitzen la seva aportació en alguns dels diferents monogràfics editats al llarg d'aquest ja ben entrat inici del nou segle, que per ordre de sortida des del 2000 han estat els següents: pobles indígenes d'Amèrica; diversitat cultural i etnocentrisme; transicions, drets humans i reconciliació nacional; Sud-àfrica i Nigèria; seguretat alimentària; Sud-est Asiàtic; envelliment; la sida al món; desenvolupament sostenible; Macedònia; la Xina avui; Argentina; moviments socials: globalització alterglobalització; OMC, èxit o fracàs?; biodiversitat; refugiats del segle XXI; Perú; turisme i sostenibilitat cultural; Índia; construcció europea; agricultura a la Mediterrània; Egipte; canvi climàtic, com també pensament i religió a l'Àsia.

En l'etapa actual de la revista s'han produït canvis en la coordinació a partir del número 93 (primavera 2005) i adaptacions formals que han estat positius pel reforçament de la revista. Aquest *DCIDOB* 100 especial i de balanç de gairebé 25 anys de relacions internacionals és testimoni d'un recorregut, el de la revista, que esperem continuï amb força en el futur, com a punt d'informació, de sensibilització i de trobada dels temes internacionals. ●

Referències bibliogràfiques

- Fundació CIDOB. *Dossier-CIDOB*. No. 0 (març-abril 1983a)
- Fundació CIDOB. *Dossier-CIDOB*. No. 1 (setembre 1983b)
- Fundació CIDOB. *DCIDOB*. No. 25 (novembre 1988)
- Fundació CIDOB. *DCIDOB*. No. 28 (juny 1989)
- Fundació CIDOB. *DCIDOB*. No. 34 (octubre 1990)
- Fundació CIDOB. *DCIDOB*. No. 37 (setembre 1991a)
- Fundació CIDOB. *DCIDOB*. No. 38 (novembre 1991b)
- Fundació CIDOB. *DCIDOB*. No. 40 (maig 1992)
- Fundació CIDOB. *DCIDOB*. No. 68 (gener 1999)

dCIDOB 100.
**1983-2006: nous temps, noves
mirades.**

Col·laboradors

1983-2006 col·laboradors del dci Dob

Martí Abella	Antoni Castel	Joan Giménez	Pol Morillas	Pablo Rovetta
Nour Eddine Affaya	Xavier Castells	M. del Mar Gimeno	Bernard Morucci	Enric Royo
Neus Aguado	Jorge Castilla	Jaume Giné	Alexandre Muns	Nora Sainz
Eduardo Aillón	Teresa Caveró	Francesc Giró	Francesca Munt	Amelia Sáiz
Javier Albarracín	José Manuel Celorio	Seán Golden	Cristina Muñoz	Núria Sala
Ignasi Aldomà	Agustí Cerdán	Clara Gómez	Iván Muñoz	Antoni Salamanca
Lluís Alòs	Carmen Claudín	Alex González	Godofredo Murillo	J. Lluís Salazar
Juan Alujas	Joan Clavera	Inma González	Jaume Nadal	Victor Sampedro
Laura Alvareda	Carme Coll	Manuel González	Javier Nart	Dolors Sanahuja
Edgardo Álvarez	Joseph Collins	Pilar González	Wally N'Dow	Elvira Sánchez
Montserrat Arbós	Joan Colom	Víctor González	Gustau Nerín	Javier Sánchez
Alberto Arce	Delfí Colomé	Víctor González	José Luis Nicolás	Agustín Santana
Marc Arche	Conxita Comamala	Bertram M. Gordon	David Noguera	Jaume Sardà
Félix Arias	Joan Comas	Cristina Gortázar	Ignasi Oliveras	Luis de Sebastián
Pedro Arrojo	Ernest Conesa	Manel Gràcia	Yolanda Onghena	Rafel Seguí
Anna Ayuso	Esteve Corbera	Rafael Grasa	Juan J. Oñate	Antoni Segura
Bárbara Azaola	Joan Costa	Mario Gusson	Ricard Oriol	Francesc Serra
Anna Balcells	Oriol Costa	Antoni Gutiérrez	Jordi Ortega	Narcís Serra
Joan Antoni Balcells	Enric Crusat	Carole Hénaff	Montserrat Palet	Pepe Serra
Jordi Banyeres	Isabel Cruz	Prócoro Hernández	Víctor Pallejà	Silvia Serrano
Ricard Barba	Coni Della Vedova	Anna Herranz	Ludolfo Paramio	Devinder Sharma
Helena Barracó	José Déniz	Henk Hobbelink	Pablo Pareja	Daniel Silva
Luis Barranco	Aliou Dialó	Xavier Horcajo	Mª Rosa Parera	Sunny Singh
Javier Barreda	Doudou Diène	Josep Hortet	Rosa Parés	Remei Sipi
Alba Basco	Ana Dionís	Joaquim Iglesias	Peret	Gregori Sirvent
Marc Bassets	Svebor-André	Cynthia Indriso	Verónica Pereyra	Diana Sojo
Xavier Batalla	Dizdarevic	Ferran Iniesta	Héctor Pérez	Montserrat Solé
Mònica Battle	Andreu Domingo	Salvador Iranzo	Julio Pérez	Eduard Soler
Francesc Bayo	José A. Donaire	Ferran Izquierdo	Mercè Pérez	Manuel Soler
J.D. Dougan Beacá	Rafael Drinot	Pilar Jaime	Pedro Pérez	Eva Soms
Joaquín Beltrán	Jordi Duch	Clàudia Jiménez	Sanjay Peters	Ferriol Sòria
Domingo Benge	Ramiro Escobar	Tomás Jiménez	Toni Pigrau	Maite Suárez
Roberto Bergalli	Maria Espadale	Jordi Jorba	Rik Pinxten	Eric Suñol
Rosa Bergés	Maria Espeus	Jordi Juan Tresserras	Gemma Pinyol	Coto Talens
Tewolde Berhan	Francina Esteve	Ignasi de Juan-Creix	Xavier Pla	Mireia Tarradell
Gonzalo Bernardos	Juanjo Estrella	Mbuyi Kabunda	Empar Pons	Patrick Thomas
Amador Bertomeu	Francesc Fàbregues	Juan Ramón Laporte	Miquel Pons	Augusto Thornberry
Jordi Bigues	Oriol Farrés	Marcelo Lasagna	Josep Pont	Carlos Tió
Alba Blanco	Begoña Felip	Francesc Lausín	Jordi Portabella	Gil Toll
Montse Blanes	Laura Feliu	Josep Enric Llebot	Jordi Portell	Joan Torrent
Clàudia Blass	Guarocuya Félix-Paniagua	Imma Llorc	Maria Prandi	Helena Torroja
Martí Boada	Anna M. Fernández	Antoni Lluch	Xavier Prats	Joaquim Tres
Laia Bonet	Antonio Fernández	Teresa Losada	Carme Pujol	Sara Tuñí
Lluís Bonet	Aurelio Fernández	Adrián Mac Liman	Òscar Pujol	Ricardo Ulcuango
Emma Bonino	J. Alberto Fernández	John Madeley	Toni Pujol	Elisabet Uribe
Jordi Borja	Carlos Fernández-Jáuregui	Carlos Malamud	Sílvia Quadrelli	Hugo Valenzuela
Eva Borreguero	José María Ferreiro	Josep Mª Mallarach	Ferran Quededo	Mauricio Valiente
Josep Antoni Borrell	Albert Ferrer	Aurèlia Mañé	Pilar Ramón	Ricard Vela
Anna Borrull	Lluís Ferreres	Elisabet Mañé	Matías Ramos	Federico Velarde
Jaume Botey	Ruth Ferrero	Salvador Martí	Ezequiel Reficco	Renée Vellvé
Mohammed Bouaziz	Guillermo Figueroa	Gema Martín Muñoz	Josep Ribera	Jorge Vernieri
Raquel Bousó	Carlos Flores	Pilar Martínez	Xavier Ribera	Lurdes Vidal
Jairo Boza	Dolors Folch	Mercedes Mas	Xulio Ríos	Xavier Vidal-Folch
Inés Brancós	Maria Franch	Tona Mascareñas	Miguel Ángel Rivero	Blanca Vilà
Jeb Brugman	Anna Freixas	Bernat Masferrer	Jordi Roca	Olga Vilanova
Rafael Bueno	Mercedes Fuenzalida	Antía Mato	Ramon Roca	Pere Vilanova
Inés Bullich	Albert Galinsoga	Albert Mauri	Miquel Rodrigo	Miquel Vitaró
Carme Cadenas	Juan E. Garay	Vanessa Maxé	Florentino	Aïna Villalonga
Gemma Cairó	Anna Garcia	Margarita R. Medina	Rodríguez	Joan R. Vítallví
Mª Rosario Calderón	Iria García	Esther Mena	M^aÁngeles Rodríguez	Alberto Virella
Ferran Caldés	Patricia Garcia	Rigoberta Menchú	Soraya Rodríguez	Begoña Vivé
Alicia Campos	Carles García-Tornel	Ricardo Mendoza	Joan Roig	Stephen R. Walsh
Lucila Candela	Josep Garriga	Francesc Mestres	Rosa Mari Roig	Patrick Webb
Yamandú R. Caorsi	Mercè Gascó	Obam Micó	Marta Roigé	Edgard Weber
Francesc Carbonell	Josep Germain	Montserrat Millet	Eli Rojas	Irene Yambá
Guillem Carbonell	Burhan Ghalioun	Dimitar Mircev	Elvira Rojas	José Javier Yanguas
Josep Casanovas	Carme Gibert	Manuel Montobbio	Fred Romano	César Yáñez
Ester Casas	Iñaki Gili	Frances Moore	Carla Ros	Francisco Zamora
Mònica Casas		José J. Moreno	Rosa Ros	Jean Ziegler
Xavier Casas		Jordi Moreras	Peter Rosset	Barbara Zöllner